

MAGYAR HADSEREG FELOSZLÁSÁNAK OKAI

AKADÍ S TEMESVÁRI TÁBOROZÁSSAL.

ÍRTA

POTEMKIN ÖDÖN

HONVÉD-HUSZÁR HADNAGY.

PEST.

LAUFFER VILMOS TULAJDONA

ELŐSZÓ.

Czélom, nem az 1848/9-ki magyar forradalom történetét előadni, mely más több író által közzé van téve, azt megkísérteni, különösen hazánk nagy történésze Horváth Mihály „Magyarország függetlenségi harczának története“ címnagyszerű művének megjelenése után, vakmerő válalat volna. Egyedül azon eseményeket óhajtóm elsortolni, melyeknek szemmelátható tanúja voltam, vagy a melyek közvetlenül közelemben történtek.

Jelen munkámat még 1862. évben sajtó alábocsátám, de az akkori korlátolt sajtóviszonyok folytán, munkám, mely 1000 példányban már ki volt nyomva, a csász. kir. rendőrség által megsemmisítettem, 'magam pedig börtönre ítéltettem.

Előbbeni kiadásomban a temesvári táborozástól kezdve a catastropha befej eztéig történteket adám elő, jelen munkámban Arad ostromát is, melynél jelen voltam, bele szóttam, a mennyire lehet körülményesen eléadva.

Nagy megnyugvásomra szolgál azon édes öntudat, hogy ezen leírásom egykor az utókornak tanuságos adatokkal fog szolgálhatni, mert az általam előadottakat részrehaj lattanul leími törekedtem. Mindazokra, kiknek neveik 18 éven át emlékezetemben maradtak, hivatkozni fogok névszerint.

A hány mű az 1848/9-ki honi eseményeinkről megjelent, azt átolvastam, s majd minden egyes csatát s mozzanatot felleltem azokban, de azon események záradékának

kimerítő előadását, mely tán leglényegesb ezen nagy múltunkban, még a *Horváth Mihály* fentemlített nagyszerű történelmi művében is csak futólagosan s röviden tárgyalva találtam; mit a kellő adatok hiánya s azoknak távol a hozától nehéz megszerezhetése okozott.

Én Arad-, valamint Temesvár vívásában, következésképen a végzetteljes 1849. évi aug. 9-ki Temesvár alatti csatában is részt vetttem, s attól fogva a borosjenői fegyverlerakásig s az aradi hadi fogszágból való kiszabadulásig jelen voltam, s minden érdekes mozzanatot itju éber figyelemmel kísértem, melyet reménylem elég hűn előadni képes leszek.

POTEMKIN ÖDÖN.

I. BEVEZETÉS.

Bár jelen elbeszélésem fő célja az, 1849-ik évi aug. 9-ki temesvári nagy csatának részletes vázlatát, annak következményeit, s a végeseményeket a két magyar házával megismertetni, — a dolog érdeméhez azonban az aradi, leginkább pedig a temesvári zárlatot s táborozást körülményesen előadni elkerülhetlennek tartom, minthogy az az 1848/9-ki események végnapjaival közvetlen összeköttetésben áll, s mintegy abból folyónak tekinthető. Teszem továbbá azért is, hogy az általam látottak majdan egykor az utókor történelmi bűvárainak az 1848/9-ki magyar forradalom leírására kiegészítő adataiul szolgáljannak.

Mint általánosan tudva van, március 15-ét csakhamar bácskai, határörvidéki s bánáti szerb mozgalmak követték, mi a legelső 10 zászlóalj honvéd felállítását eredményezte, s míg Szent-Tamás vívása javában folyt, már is b. Jellacsics horvátországi bán 40,000 főből álló hadsereggel megtámadta Magyarország dunántúli részét, míg végre 1848. évi sept. 22-én V. Ferdinánd király a magyar országgyűlést feloszlottnak nyilvánítá. A magyar ministerium ugyan feloszlott, de helyébe honvédelmi bizottmány alakult, a megkezdett háborút eréyesen folytatni elhatárzá.

Az ujonczozás mindenfelé folyt s a hármaszinü lobogó alá feles számmal sereglett az ország harczképes fegyverfogható ifjúsága.

Én egyedül azon pontok eseményeit óhajtám elősorolni, hol jelen s szemtanú voltam.

1848. év nyarán Ung megye kaposi járásában Palágy-

Komorócz községen tartózkodván, ott a két helység gyalog nemzetőrségét főhadnagy minőségen naponként fegyverben gyakoroltattam. Ezen vidék azonban a háború színhelyétől oly távol esett, hogy az általam begyakorlott s különben is nyugalmat óhajtó földmíves nemzetőreimmiel majdan a síkra szállni, vajmi kevés reményem volt; miért is lakhelyemre, Jászberény mellett fekvő Puszta-Kerekudvarra siettem.

Haza épen jókor érkeztem. A nemzeti lobogó Jászberény főterén fel volt állítva, s mellette az ujonczozó bizottmány foglalt helyet.

A magyar kormány a 14. számú Lehel huszár ezred életbe léptetését kimondá, ezredesül *Ferenczy Bertalan* (volt cs. vértes százados,) őrnagyokul *Szathmáry Mihály* és *Borbory Károly*, századosokul *Sánthó Flóris*, *Mészöly Farkas*, *Niszner Antal*, *Dézsi Zsigmondi*, *N'ódel*, *Karácsonyi* és *Vezényi* (*Leitner*) *János*, lettek kinevezve.

A Jászberény főterén kitűzött nemzeti lobogó alá csakhamar oly nagy számmal özönlött a harcvágyó jász - kún ifjúság, hogy abból nem csak 5 század huszár; hanem azonfelül még egy gyalog zászlóalj is kitelt.

Az ezred felszerelésével *Sánthó Flóris* százados volt megbízva; a nyereg alá alkalmas csikókat is oly nagy számmal vezették a jász-kún birtokosok, hogy a Lehel huszár ezred néhány nap alatt teljesen meglovasodott, s az ezred parancsnokba hirtelen alakult ezredet századonként a népes jászközösségekbe, mihamarabbi begyakorlás végett, beszállásoltatá.

Ez ezred ujonczává lettem én is. A fölvett ujonczok mindenjában V. Ferdinánd királynak esküdtünk hűséget s kiki századjába osztatott. Engem azon szerencse ért, hogy mindenjárt első nap számadó őrmesterré nevezett ki az ezredes, s a Jász-Apátin állomásoszó első századhoz küldött.

Századunk számra nézve teljes volt, s 175 emberből állott; lova ugyan minden huszárnak, de kardja csak minden fő- s altisztnek volt még akkor.

Az első lovas gyakorlatok hevederrel leszorított pokrócz-ülésen történtek. Lovaink nagyobb részt 3—4 éves csikók lévén, melyeket leginkább az alföld végételen síkjain tanyázó vadménesekből fogdostak össze, képzelhetni, mily bajjal járt azoknak megszelidítése; a lovas gyakorlatoknál eleinte újonczaink igen sűrűn hullottak a földre, s lovaink első felnyergelése nem kis fáradtságunkba került; valódi tűzprobát azonban akkor álltunk ki lovainkkal együtt, midőn végre mindenjában kardot kaptunk, azt felkötöttük s lóra ültünk, különösen pedig akkor, midőn vezényszóra egyszerre kardot kellett rántani, mely nagy csörömpöléssel járván, szilaj csikaink egy percz alatt megrémülve futottak szét, s ember volt, ki nyeregen maradhatott.

Felszerelésünk meglehetős lassú volt, mert késő hideg őszig egyenruhánk vászon foszlánkából állott, s ez késleltető oly igen síkra szállásunkat.

Végre a honvédelmi bizottmánytól rendelet érkezett, hogy a már teljesen fölszerelt Lehel ezred századai Arad alá siessenek, hol lovasságra égető szükség van. Három század rögtön meg is indítatott Jászberénybe, hol a csapat egyesült. December 4-én mentét és csákót is kaptunk, s már ekként teljesen fölszerelve, utunkat gyors menetekben folytattuk.

Kiindulásunk első pontjától kezdve már is a hadi mozgalmakra kártékonynak ható akadályokra lehetett következtetni; ugyanis Jász - Apátitól Jász-Berényig, négy alföldi magyar mérföld hosszú utunkban, még pedig esős és sáros időben, s oly tájon, hol a műutat csak híréből ismerik, s hol a fekete televény földtalaj, ha hosszas esőzéstől felázik, csak nem járhatlanná válik, s annyira süpped a teher alatt, hogy a megrakott szekér igen gyakran teljesen elakad, s az utak olykor járhatlanokká válnak; mondomb, e terhes utunkban midőn lovaink is sok helyen a sárba belesülyedtek, mind a mellett, az elemek e mostohasága daczára is, a marsírozó huszár csapatot mindenről egy második csapat ki-

gérte, de koránt sem fegyveresen, hanem háti batyukkal megrakva, a súly alatt gömyedezett, de azért elszánt kitartást tanúsított.

E mellék csapatban egy férfit sem lehetett látni, egészen nőnemből állott ez, kiknek mindegyike századunk valamely legénye nejének, nővérének vagy pedig közeli rokonának vallotta magát, állítván, hogy kedves övéiket csak Jász-Berényig kisérík, hol búcsút vesznek tőlük s ismét visszatérnek tűzhelyeikhez; ez azonban nem történt, mert ezen elszánt nők a föld éjszaki vagy déli sarkára is készek lettek volna a sereget követni; miként ezt a következés tanusítá.

Jász-Berényből, hol egy nap időztünk, december 5-én Szolnok felé indulunk, mely hosszú terhes utat egy nap alatt meg kellett tennünk. Meglehetős késő este, átázva s fázva érkeztünk Szolnokra. Mint a század számadó őrmestere, nem a csapattal lóháton, hanem a század hadi podgyászával előfogatos szekerekkel utaztam, s már az első állomáson sok kellemetlenségem volt a századunkat kisérő nem csekély számú nővel, kiknek még Jász-Berénybe a podgyászos szekerekre felülni megtiltottam; de annál nagyobb volt bámulatom Szolnokban, midőn odaérkezésünkkel minden előfogatos kocsit nőkkel tömve láttam, s másnapi elindulásunkkor, a csapatparancsnok meghagyása folytán, újra megtiltám, hogy a podgyászos szekerekre ne üljenek, remélvén ezáltal elmaradásukat; azonban csalódtunk, mert a következő állomáson, midőn indulni akartunk, az elmaradt nőcsapat velünk együtt indul—gyalog. így tartott ez egész Aradig, illetőleg egész táborozásunk ideje alatt, mi igen nagy hátrányunkra vált, s a hadi működéseket nem kis mérvben akadályoztató, miként azt a következés tanusítá, miről majd alább említéstem teendek, s a fennebb elősoroltakat leírásomba bevezetésül beleszűni szükségesnek véltem.

Második állomásunk Tisza-Földvár, harmadik Szentes, negyedik Orosháza volt, hol a kard kiköszörülésre a legelső parancsot vettük, s hol jó- vagy balvégzetünk több napon át

visszatartott. Velünk együtt *Bittó* kormánybiztos is odaérkezett, sőt Szolnoktól a csapattal együtt utazott, s a neki adott hatalmánál fogva Orosházán feltartóztatott bennünket, hova a nemzetőrség kiállítása s az adó rendbehozatala végett küldetett, leginkább pedig e város lakosságának a kormány intézkedései iránt lecsillapítása végett.

A kormánybiztos által hirdetett első népgyűlésben azonban oly heves szóvita s merész kifakadások történtek, hogy *Bittó* a netaláni komolyabb következményektől tartván, a három század huszárt ott tartóztatá, s nekünk csaknem egész nap a város főterén kivont karddal, lóháton kellett államink. Lázadás ugyan nem tört ki Orosházán, s valószínűleg ilyesmi eszeágában sem volt e különben jó szelid népnek, annyi azonban bizonyos, hogy a kedélyek nagyon fel voltak izgatva, minden népgyűlés zajos volt, s az egyesek zúgolódva távoztak s oszlottak szét, miként azt látni s hallani alkalmam volt.

Végre itt is el volt hárítva minden baj, s dec. 13-án Orosházáról Tót-Komlósra indultunk; utunkban azonban oly hirt vettünk, hogy e község nemzetőrsége harcukészen vár bennünket s fegyvertüzzel akar fogadni. — Óvatosság tekintetéből előörsök küldettek ki, kik csakhamar megnyugtató válaszszal tértek vissza. Az álhír merő rágalom volt, mert a tót-komlói nemzetőrség csak nem rég Arad alól haza térvén, a minket megtámadásról nem is álmodott, sőt az egész csapatunk a legszivélyesb fogadtatásban részesült a magyar-alkotmányos érzelmű tót-komlói lakosság által. Szállásadó gazdám is nemzetőr volt, s szobája falán hosszú csővű löfegyver függött, s felette örült, hogy magyar huszárt kapott vendégül, habár ő maga nem is beszélt magyarul.

Tót-Komlósáról dec. 14-én hajnali 5 órakor indultunk s mintegy 9 óra tájban Mezőhegyesre érkeztünk, épen akkor, midőn a nap sugarai a sűrű ködön át kezdtek hatolni, s hol alig hogy megtélepítünk lovainkat étetni s étvágyunkat kielégítni, midőn egyszerre a távolból tompa morajt hallani

véltünk, mely eleinte csak időközüleg, majd ismét sűrűbben s végre egymásután rögtönözve s a köd enyésztével mindeninkább hallhatóbbá lett.

A csapat parancsnoka *Mészöly Farkas* őrnagy azonnal tudtunkra adá s bizonyossá tett bennünket, hogy Aradnál csatát vívnak, haladéktalanul lóra ülést parancsolt s lépésből csakhamar gyorsügetésre vezényelte a csapatot. Minél inkább közeledtünk Aradhoz, annál jabban kivehettük a sűrű ágyúzást.

Ez volt a legelső harczi ágyúzás, mit életben hal-lottam, s azt véltem, hogy a csatában résznevőnek mindenig el kell hullani.

Batonyára érkezésünkkor meg kellett állani, nem anynyira magunkért, mint hogy lovainkat megetessük, s utunkat ujult erővel folytathassuk.

Batonyáról már nem ügetve, hanem egészen az éj beálltáig vágtatva siettünk Arad alá; azonban a sors nem akará, hogy a végzetteljes csatában részt vegyünk, úgy lehet azért, hogy a sok sikeretlenül kiontott vér megkiméltessék, miként alább fog kitűnni.

Megjegyzendő, hogy alig hagytuk el Batonyát, útközben számos menekültekkel találkoztunk, kik rémülve hagy-ták el Aradot, eszeveszten futottak; néhány kocsit megállítottam, s futólagosán a csata folyamáról kérdezősködtem. minden kérdésemre a válasz: „veszve vagyunk, Máriásy áruló“ volt. Azonban egyik sem állott, mert, bár a csata a magyarok részéről el is veszett, de Arad városa nem, s *Máriásy Jánost* árulással épen vádolni nem lehetett, hanem inkább elbizakodott vakmerőséggel, mely csatavesztést vont maga után.

Az est homálya beálltával, még utunkban, az ágyúdörgés mindeninkább szűnt, végre egészen elnémult, s mikorra fáradt csapatunk Arad alá érkezett, a csatának vége lett.

A város alatti tágas gyeptér, mely Arad alsó részén a Maros folyam mentében az erdő felé nyúlik, ép azon a ponton,

hol a magyarok mesterséges rögtönzött hídja fel volt állítva, e perczben táborozó tikkadt s kihezett csapatokkal volt elborítva; a hídfőt a székely zászlóalj őrizte. — Odaért lovas csapatunk is, habár nem is harczolt, de nem kevésbbé volt fáradt, mint a hajnaltól sötét éjeiig csatázó s a mellett még a Maros folyamban is akaratlanul megfiirdött honvédek; örömmel letelepedtünk mi is, s nem annyira evés s ivás, mint pihenés s alvás után sóvárogtunk.

Életemben itt volt először alkalmam székely harczost látni, s égtem a vágytól e sajátságos s vitézségéről annyira elhirhedt faját nemzetünknek közelebbről megismerhetni, azonnal közikbe mentem s beszélgetésbe eredtem velők. A legelső székely a hídfőnél álló előőrs volt, kitől a csata folyamáról némi felvilágosítást kértem. Székely bajtársam ekként adá elé az általa látott s tapasztaltakat. „Iml Máijási uram átvitt bennünket a Maroson kevesed magával csak amúgy bolondjába, mert azt hitte ám, hogy a német majd mindjárt megijed; meg is állottuk mi a sarat becsületesen s egyre puskáztunk, de hát egyszer csak előttünk terem s egyenesen nekünk tart egy tarka lovas sereg, s mikor már közelébb jött, reá tüzelünk, de azok a világért sem fordultak vissza, hanem csak mindig közelébb ballagtak, mikor már nem messze voltak, hát csak akkor látjuk, hogy mindenik kezében egy-egy hosszú rúd van s arra kis ászló rákötve, s integetnek nekünk, hogy elámitsanak bennünket s azt higyjük, nem ellenségünk; de alig hogy ezt észrevettük, hát egyszer csak oly sebesen, mint az isten nyila, nekünk rohannak, a hosszú rudakkal szürkülni kezdenek bennünket, s a hídon által nyomtak mindenjunkat. Akkor vettük csak észre miért integettek a kis ászlókkal, azért hogy megcsaljanak bennünket.“

Az egyszerű székely katona e sajátságos előadásából azt következtettem, hogy életében csak saját tűzhelyén katonás-kodván, dzsidás katonát soha sem látott, s e föltekésem azzal lett igazolva, hogy ugyanezen székely zászlóaljt saját kivá-

natára, azonnal visszaküldték hazájába, Erdély országba, annál is inkább, mert a székely legörömestebb harczol otthon, azaz, legszívesebben ontja vérét édes honáért, szülőföldjéért.

Ezek után nyugalomra heveredtünk az úgynévezett gyepmezőre, s más nap reggel csak akkor ébredtünk fel, mikor már a kemény hidegtől tovább aludnunk lehetlen volt. Akkor éjjel esett le az első hó, még pedig metsző hideg éjszaki széllel, s csaknem, miként vastag lepellet, beborított mindenjunkat, s minden felébredtünk, tagjaink el voltak zsibbadva s azt véltük elfagytak. Ez éjjel sokan egész életünkre megköszvényesedtünk.

Alig hogy nyughelyünkön felkápászkodtunk, mint a század kezelő őrmestere, parancsot kaptam, hogy a városból vasedényeket hozzak. Egy huszárt vevén magam mellé, belovagoltam.

Minél belebb hatoltam Arad utcáin, bámulatom annál inkább növekedett; e virágzó város, melyet alig pár év előtt láttam, borzasztó alakot öltött magára, s inkább hasonlított egy holt mint élő emberektől lakott helyhez, az emeletek üresek s a földszinti lakok ablakai s ajtai hosszú fenyő szállakkal, sőt még trágya felhánýásokkal is el valának torlaszolva, s az utcákon végtelen csend honolt.

Mielőtt azonban tovább folytatnám az általam tapasztalt eseményeket, Arad városa akkori helyzetének rövid vázlatát adni megkísérlem.

II. A R A D O S T R O M A.

Ó-Arad városa a Maros folyam jobb partján fekszik; különösen e században virágzásnak indult, leginkább azáltal, hogy abban az ország alföld kereskedelme öszpontosul, s Erdélyországgal közvetlen érintkezésben áll. Polgárainak nagyrésze, különösen a kereskedelmi s iparúzű osztályból valók, igen vagyonosak, s majd mind odatelepedett családokból állanak. A város jóllétét a csak néhány tizedév óta emelkedett számos nagy s csinos Ízléssel épült házai tanúsítják, s méltán mondhatni, hogy Arad Magyarország első vidéki városainak egyike. Terjedelme s népessége nagy, külvárosaival együtt közel 28,000 lelket számlál. Termékeny rónaságon terül el, s közelében a legnemesb bortermő s dús erdőséggel borított világosi hegylánczolat emelkedik, mely a végtelen távolban enyészik el, s a szomszéd Erdélyország hegységeivel szakadatlan hegycínterest képez. Fekvése oly kedvező, hogy hazánk minden más városa felett kitűnő előnynyel bir, megáldva a természettől s az emberi mesterkéz által előmozdítatva lévén.

Szóval, Arad felvirágzása kezdete óta a legboldogabb körülményeknek örvendett, hová, ki csak liirét hallá, minden életre való egyén sietett, s ha abban meghonosodott, attól megválni többé nem vágyott.

Oly megelégedett, boldogok voltak Arad lakói egész az 1848. évi october 3-áig.

A Maros bal partján, szemben Ó-Araddal, s egyedül a folyam által elválasztva tőle, alig 500 lépésre az erőd, az úgynevezett Aradvár fekszik, mely még a török hódítás korában azok által kezdett épülni, mostani alakjában azonban Mária Terézia királyné asszony s II. József császár uralma

alatt épült; a birodalom harmadrendű várának van elismerve, 3—4000 főből álló őrséget fogad be, és sánczaira 60—70 lő veget állíthatni fel. A vár oly közel fekszik ó-Arad-hoz, hogy a városnak egy pár utcája a vár területébe, sőt mondhatni, hogy a város nagy s épen a legdiszesb része a lővonalba, az ágyúk torkába esik, mert a vár sánczairól több ntczába szabad szemmel is beláthatni, s a járó kelők személyét csaknem kivehetni s azokra irányozni lehet. Mindezen veszélyeztető körülményre az eddig folytonos békének örvendett aradi polgárok, kik díszes lakaikat, a hosszú ideig élvezett béke ideje alatt, a várhoz oly közel építették, bizonynal nem gondoltak s ilyesmiről nem is álmodtak.

A Maros bal partjától kissé távolabb, ugyancsak a várhoz nem messze, de már a lővonalon kívül, fekszik Új-Arad, szintén meglehetős csinos mező város, csupán pár száz lépés távlatra Ó-Aradtól, 4000 lakossal, mely kevés iparost kivéve, földmivelőkből áll.

Az 1848. évi március 15-ki alkotmány életbe léptetése után, az aradi várban a helyőrséget a császári katonaság a nemzetőrökkel felváltva teljesíté minden díjat, míg nem a végvidéki szerb mozgalmak s b. Jellachich horvátországi bán Magyarországra törése a magyar bonyodalmaknak új fordulatot adván, a helyzet mindenkorább aggasztóbbá lett, s ekként Aradon is a császári katonaság s a helybeli nemzetőrség közt a jó egyetértésnek vége szakadt. Mert egyszerre csak, midőn senki nem is gyanítá, az aradi várba őrségül rendelt nemzetőri csapatot a vár parancsnoka *Berger János* tábornok rögtön kiutasítá, azon megjegyzéssel, hogy jövőre a várban teendő szolgálattól fölmentettnek nyilvánítatik, sőt oda ezután belépni bárkinek is tilos leend.

E percertől fogva mindenkit részről kitört az ellenségeskedés, s többé nem volt titok; a császári katonaság s a nemzetőrség egymás iránti ellenszenvét mindenütt s mindenkorban nyilvánítá. Aradvár védelmi állapotba helyezte magát, még pedig elég jókor, mert már october 3-án két oldalról támadta

meg Ó-Aradot, bizonynyal elfoglalási szándékkal; egyik oldalról a Leiningen gyalogság, másikról pedig két osztály Schwarzenberg dzsidások akartak bevonulni b. *Blomberg* ezredes vezérlete alatt.

E mozgalmakra az Aradon létező összes fegyveres magyar erő, mintegy 1,400 főből álló aradi, gyulai és debre-ezeni nemzetőr négy ágyúval a város fő terére kiállván, a császári csapatokat harcukészen várta. A város népe meg-rémült s lön nagy zavar, azonban a parlamentirozás elkezdődött, s most az egyszer a várparancsnok *Berger* tábornok a városba nyomuló csapatainak visszavonulást parancsolt, s a csend és béke helyreállottnak látszott, mert a katonaság zenekara magyar dallamokat játszván, vígan vonult a várba, mi az ó-aradiak lelkét reménnyel s örömmel tölté el, de igen is korán, mert a dzsidások Új-Aradra telepedtek s azt meg-szállva tartották.

October 4-én újra nagy zavar támadt, s a riadót verő dobok új rémülettel áraszták el a várost. Az új-aradi oldalon hadiszerekkel terhelt szekerekét lehetett látni, melyek a vár felé vonultak; ennek a nemzetőrség ellene szegült, azonban az akkori Arad megyei főispán *Bohus János* közbevetésére a hadi szerek csak ugyan a várba szállítattak.

Ezekután a vár sánczain felállított 12, 18 és 24 fontos lövegek mind a város felé irányoztattak, s *Berger* tábornok ulyancsak gyorsan tetthez látott, s ugyanazon nap, oct. 4-én páriámén tairje által felszólítá a várost, hogy másnap, azaz october 5-kén reggeli 10 óráig határozottan nyilatkozzék: „akar-e a császárnak engedelmeskedni s a fekete-sárga lobogót kitűzni?“ A városban rögtön bizottmány alakult, s azt adá válaszul: hogy a királyhoz hű marad, s azért vérét on-tani kész, csak hogy annak minden parancsa magyar minister által legyen ellenjegyezve.

A város rémülete mindinkább fokozódott, s a közelgő veszélyt többé kikerülni nem lehetett. A comité gyors intézkedéshez látott. A városban tartózkodó földbirtokosok, sőt

olyanok is, kiknek más menhelyük volt, elhagyták a várost, s biztos helyre siettek; a házak előtt s az utczák bejárásain torlaszokat emeltek, s a Maros partjait sánczolni kezdték, minden fegyverfogható csatakészen állott, minthogy a béke helyreállásáról szó sem lehetett többé, s *Berger* tábornok kíváнатának eleget tenni egyáltalában vonakodtak, ki is oct. 6-án parlamentanje által azt követelte, hogy az Aradon tanúzó mozgó őrség végképen hagyja el a várost, s minden ott levő kinestári vagyont s ágyúkat adják át, valamint a honvéd zászlóaljakba beállott sorkatonák visszaküldését is követelte. Mindezekre azonban tagadó válaszszal tért vissza a parlamentair a várba.

Berger fenyegetése nem maradt sokáig puszta fenyegetés, mert már octob. 7-én elkezdé lövetni a várost, s déli 12 órától egyig 27 ágyúlövést tétetett s egypár bombát is vettetett. Általánosan azt állították, hogy az első ágyúlövést a horvát származású s az aradi várban levő szent ferencziek szerzete gvardiánjának kellett tenni azért, hogy a kezdeményezés szerencsés legyen.

Ez első ágyúzásnak egy gyermek lett áldozata, két debreczeni nemzetőr megsebesült s néhány ház megrongáltatok;. Az ágyúzás alatt a lakosság nagy része földszinti lakokba s pincékbe vonult; a nemzetőrök egyik része ágyúkkal együtt a város fő terére csatakészen állott ki, másik része pedig a házak ablakaiban felvont lőfegyverrel várta a netalán az ágyúzás alatt a városba berohanni akaró dzsidásokat; kiknek azonban úgy látszik, ebbeli szándékjuk épen nem volt, s nem is mutatkoztak..

Az első ágyúzás megszűntével *Berger* ismét parlamentairt küldött Aradra s a már előbb tett követelését ismétl. Erre egy városi küldöttség menesztetett a várba s határozottan nyilvánítá, hogy a tábornok ur követelésének eleget nem teend: a fegyvert le nem teszi, ágyúit s pénzét ki nem szolgáltatja, a Maros partján felállított őreit be nem vonja, s a fekete-sárga lobogót kitűzni nem fogja. Már ekkor számos

nő és gyermek kivonult a városból, mely körülmény tudva volt a várparancsnok előtt, s ennek okát tudakolá; mire azt válaszolók, hogy a város védelmi állapotba helyezte magát s mindenre kész, miért is a gyámoltalan nők s gyermekek jaj-
vesz éklését hallgatni nem akarják.

Berger tábornok ez alkalommal szavát adta, hogy ha az aradiak magokviselete kihívó nem leend, ok nélkül a várost lövetni nem fogja; mely hír a lakosságra megnyugtatólag hatott; azonban a várban a legnagyobb szorgalommal tett előkészületek az ellenkezőt gyanittatták, mi nem maradhatott titokban, mert a várban levő magyar katonák, sőt többen a lengyel dzsidások közöl is ki-kiszökdöstek annak daczára is, hogy a szökevényekre a vár sánczairól lelődöztek, s egyet keresztül is lőttek,

Erre a vár körüli fákat a császáriak mind kivagdosták, s a hadi tanács összeült, melyben leginkább b. *Blomberg* és *Siliák* ezredesek a harcz folytatása mellett szavaztak, s e percertől fogva a horvát származású s liarczvágyó *Siliák* lett a tényleges várparancsnok és vezér, s annak akarata uralgott a már igen elaggult *Berger* tábornok akarata felett, szóval ő volt a hosszas ostrom idő alatt a gyakran lankadó s remény-
vesztett várőrség buzdítója. *B. Blomberg* pedig Temesvárra küldetett, kivel a csatátrében többször találkoztunk.

Máriássy János alezredes, az aradi nemzetőrség parancsnoka, hogy jövőre a város lődöztetését kikerülje, szigorú parancsot bocsátott ki, hogy a nemzetőrök a császári katonaság lövéseit ne viszonozzák, remélvén ezáltal minden ingerkedést kikerülni.

A Bécsben octob. 6-án kiütött forradalom híre Aradra is eljutván, az egész városban nagy öröömöt okozott; e hirt azonnal a várba szállították, hol ellenben meglehetős lehangoltságot idézett elő; sőt a honvédelmi bizottmány minden a haza területén levő várparancsnoknak meghagyta, hogy hétnap alatt a nemzeti lobogót kitűzze, ellenkező esetben honáralulónak tekintetik. Azonban a bécsi események ép úgy mint

a honvédelmi bizottmány kikiáltványa pusztában hangzottak el, s az aradi várban legkevésből sem hajtottak arra, az ostromállapot meg nem szünt, sőt a várban hadi törvényszéket neveztek ki s rögtönítéletet hirdettek.

Ez események folytán Arad helyzete napról napra aggasztóbb s szorongatottabb, s a rémület általanossá lett; a nemzetőrség éjjel-nappal fegyverben állott', s a tűzhelyeinél maradt lakosság álonra is alig merte hajtani fejét, tudván azt, hogy *Berger* adott szava, mióta az ostromvezetését *Siliák* vette át, érvénytelen leend, s a már egyszer megkezdett lödöztetése a városnak, ismétlődni fog.

Arad városa valóban több Ízben ágyúztatott a váról, még pedig olykor annyira, hogy annak végromlását lehetett várni, különösen addig, míg a magyarok ostromágyúk hiányában, a várost romboló lődözését tétlenül nézni kénytelenítették, azalatt, míg a várőrség összes ágyúütegeit az Ó-Arad-dal szemközt levő sánczetőre vonta, s azokból halált s pusztítást szórt a városra.

A hosszas ostrom alatt, mely kilencz teljes hónapon át tartott, kiszámíthatlan kárt szenvedett a város, s több ártatlan emberéletbe került. A meddig csak a váról a 24 fontos golyó s bomba elhatott, romboló nyomai mindenütt láthatók valának; a Fehérkereszt szállodával szemközt levő utcza rövid időn halomra lövetett, s abban egyetlen lakható ház sem volt, a falak összeomolva, a háztetők, melyeket a gránátokból támadt tűzvész még meg nem emésztett, egyről egyig mind a földön hevertek. Azonban a vár közelében eső más Utczáknak sem volt különb sorsa; így például a posta utcza, hol a g. n. e. püspöki lak áll, a váról kiröpitett gránát által meggyűlt, s a körülte levő házak mind a lángok martalékjává lettek a román püspöki palotával együtt. A legmagasb házak legtöbbet szenvedtek, különösen a főtéren levő díszes épületek, melyek mindegyike csakhamar ablak nélkül maradt, mert a bombákat leginkább a város legcsinosb részére szórták, s ha egy úgynevezett 60 fontos bomba (mely azonban

lőpor töltelékével együtt 120 font súlyú) a főtér kövezetére zuhant: a kövezetet bezúzta, s még jó 8—4 lábnyi gödröt vájt sebes forgása közben, s midőn szétpattant, a körülte levő kövezetei messzire szórta el, s a borzasztó durranás következtében az emeletek ablakai iszonyú csörömpöléssel hullottak alá; miből igen könnyű következtethi, hogy az emeletek egészen lakatlanok voltak, de nem egyedül azért, mert ablakaik minden azokhoz közelben elpattant bombák durranása folytán összeromboltattak, hanem azért is, mert minden perczben várni lehetett, hogy a vár ból ágyúznak s a házba bombát vetnek, melynek borzasztó erejét s veszélyes hatását nem egyszer volt alkalmam látni. Így például volt eset reá, hogy egy 60 fontos bomba egy két emeletes ház tetőjének közép gerendájára zuhant, azt s az alatta levő két boltozatot is bezúzta s az első emeletben pattant szét, hol az ajtókat, ablakokat s a bútorzatot ízre porrá törte. A templom utcza elején egy emeletes házba szintén bomba esett be, az emeletben eldurrant, s az emelet egész előfala az utcára omloott.

Az épületek közöl legnagyobb sérülést szenvedett az izraeliták pompás épülete, melynek egy része imaházul szolgált s Arad városának legnagyszerűbb épülete volt, 600 lövés nyomot számláltam meg rajta, a 18 s 24 fontos golyók át meg átfűrták téglá falait, s inkább egy óriási rostához mint sem épülethez hasonlított. A megyeház s a Fehérkereszthez csimzett szálloda, szóval minden díszesebb s kivált azon épületek, melyek a várnak lővonalába estek, tetemesen meg voltak rongálva.

Egyébiránt itt is volt kivétel, különösen megemlítendő a sóház utcza. A sóraktár (pajta) a Maros partján fekszik, s azzal szemközt a sóház utcza, mely habár a várhoz igen közel esik is, mindamellett azt ottlétem alatt golyómentesnek tapasztaltam. Ez utcában volt rendes szállásom, volt Arad megyei főispáni helyettes Faskó házától negyedik házban. Ezen utcza általános hiedelem szerint, azért kíméltetett a várbeli ágyúk által, mert abban egy a várban levő császári dzsi-

dás (báró) kapitánynak csinos háza is volt. Azonban ez utcza sem maradt végképen sérтetlenül, mert midőn a sóházzat a várból meggyújtották s lődözték, azazzal egy irányban fekvő sóház utcaznak is jutott az ostrom emlékéül néhány golyó, miként ezt az ágyam felett kettős falon átfürödött 24 fontos tanúsítá; később azonban teljes nyugalomban maradt mindenki, a legnagyobb ágyúzás alkalmával is ez utcában, de csakis a faltörő golyóktól, míg ellenben a távolban elpattant bombák és gránátok messze hulló darabjaitól ott sem volt biztos az élet.

Hogy mily nyugtalan élete volt e hosszú ostrom szaka alatt mind az Aradon állomásosó hadtestnek, mind pedig a lakosságnak, egyedül az képzelheti, ki valaha ostromlott városba szorult, vagy pedig ilyennek védelmében, vagy pedig ehez hasonló várvívásban részt vett.

Hogy mikor jut eszébe, vagy pedig mikor kerekedik kedve a várparancsnoknak a várost lövetni, senki sem gyaníthatta, hanem csak azt vette észre, mikor lakába, udvarába, vagy pedig közel hozzá menet közt a bomba vagy a gránát bezuhant, vagy pedig távol elpattanván, annak darabjai feje felett elzúgva, halállal fenyegették. A honvédnek minden perczben csatakészen kellett lennie, kivált midőn azon évi kemény tél folytán a Maros folyam igen szilárd jégkéreggel volt beborítva, s a várból kitöréstől minden perczben, különösen éjjeli időben, lehetett tartani, mit több ízben meg is kisértettek, s rendesen a legnagyobb ágyúzás védelme alatt történt. Gyalogságunk olyankor a legiszonyúbb ágyúgolyó zápor között sietett a Maros partjára s egyedül puskatüzzel viszonozhatta a 68 ágyú s a sorkatonaság tüzét. A lovasság ily alkalommal tétlenül maradt s csak távolról hallgatta a harczoló honvédek csatározásait.

Olykor azonban az elszórt álhirek is nagyon nyugtalaníták a várost; így például 1849. évi március elején azon rettegettő hír terjengett, hogy e hó 15-én, mint a magyar alkotmány kivívása napján, a várból halomra lövik a várost,

mit azon időben nemcsak könnyen föltenni, de várni is lehetett.

A márczius 15-ki reggelt mindenki nagy feszültséggel várta. Az éj csendesen múlt el, s reggeli 8 órakor lovas s gyalog osztályok a temető melletti tág mezőre vonultak, a szabad ég alatt tartandó istentisztelet megtartására. Ezt a vár tornyából, honnan folytonosan vizsgálódtak, észrevették, s azonnal hét fontos gránátokkal töltött 24 fontos ágyúkat irányoztak felénk, de a nagy távolság miatti sikertelen lődözésről csakhamar meggyőződvén, egy pár lövésnél többet nem kísérlettek meg, s márczius 15-keveszély nélkül múltéi.

Az egész ostrom ideje alatt különös céllal volt az Ó-Aradon levő magyar élés-raktár kitűzve, mely a nagyterjedelmű úgynyevezett Tököli kertben s házban volt beszerelve. Valahányszor a váról a várost lődözték, mindenkorban a bombák s gránátok nagy része azon tájra, leginkább pedig a Tököli kertbehullott; hol a szép gyümölcsfákat ugyancsak megrongálták, iszonyú gödröket fúrtak, de sem a kertben elhelyezett szénaboglyáakra, szalma kazlakra, sem pedig az elezággal gazdag megrakott épületre nem estek, kivéve egyetlen alkalommal, 1849. évi febr. 8-án, midőn egy 7 fontos gránát az éléstáron keresztül az utcába hullott, s a Tököli ház ablaka alatt elpattant, sérelmet és kárt azonban nem okozott.

A Tököli kert, méltán mondhatni, tetemes kártól óvta meg Arad városát, mert a sok bomba és gránát, melyet avárból oda vetettek, különben minden az épületekre hullott s bizonytalanul sok háznak végromlását idézte volna elé. Hihető, hogy a várparancsnok a magyarok éléstárának felgyújtására szép dijt tűzhetett ki, mert a várbeli tüzérek ennek végrehajtásában nagyon vetekedtek.

Arad ostromát nem csak a város, hanem a környék is hátrányosan érezte. Személy s vagyon biztonságról szó sem lehetett többé. A környéknek legnagyobb rémei a leginkább rettegett lengyel dzsidások lettek, kik a vidéket vakmerőn beszáguldozták, s valóban gyakorta nagy bátorsággal párosult

ügyességet tanúsítottak, s mind Arad mind pedig Temesvár ostrománál nagyon kitüntették magokat fontos szolgálatuk által; csaknem minden nap kitörtek, a magyar tábor folyton nyugtalanították, s nem egyszer oly helyen s oly véletlen termettek, ahol s midőn senki meg sem gondolta.

Ily véletlenül még az ostrom kezdetén, lepték meg s fogták el a dzsidások az aradi polgármestert Török Gábort és Hadzsics Lázár képviselőt, még pedig a vár kerületén kívül, s később az új aradi bírót saját házában s az aradi várba vittek. Hadzsicsot csakhamar haza bocsátották. Török Gábortól a nála levő 10,000 forintot nyugatvány mellett elvették, s néhány nap múlva a magyarok által elfogott három dzsidásért kicserélve, haza eresztették. Az új-aradi bírót a haditörvényszék elé állították, s nyolcz napig a várban foglyul tartották, s midőn végre Berger tábornok maga elébe hivatta, s kérdé: miért vállalta el magyarok alatt a bíróságot? azt válaszolá, hogy ő minden fegyveres hatalomnak egyiránt engedelmeskedik, s a magyarok alatt ép úgy minta császáriak alatt mindenben pontosan s lelkismeretesen teljesíti hivatalát. E válasz annyira megtetszett a várparancsnoknak, hogy a bírót rögtön szabadon bocsátá, szbiztosítá, hogy jövőre a császáriak részéről semmi bántalma sem leend. Mi valóban teljesült is, s az ujaradi szitás mester, kinek háza a városházával szemközt volt, a forradalom befej eztéig mind a magyarok, mind a császáriak uralma alatt bíró maradt és semmi bántalma nem történt.¹⁾

Hasonló módon volt veszélyeztetve a környék lakosságának vagyona is. így például, novemb. 3-án néhány dzsidás kitört a váról, a Maroson átusztattak, s a várral szemközt levő Mikolaka román falu gyepűjén legelésző, mintegy 150 darabból álló falusi csordát, a lakosság szemeláttára, vakmerő elszántsággal elhajtották, s háborítlanul a várba terelték.

*) Új-Aradot több izbeni megszállásunk alatt minden a bíróhoz szálltam, következőleg, személyesen is igen jól ismertem őt.

November 5-én ismét kitörtek a váról. Ennek célját csakhamar átlátták a magyarok, s a kirohanókat erős fegyvertüzzel fogadták, de a császáriak számos ágyúik fedezete alatt, melyek minden szerre működni kezdtek, biztosan nyomultak előre s szándékukat elértek, és a várnak akadályul szolgáló, Ó-Arad és Zsigmondháza között fekvő katonai laktanyát a a roppant mennyiséggű ölfát lángba borították. E tény végrehajtása után, mely több sorkatona életébe került, a várba visszahúzódtak, a meggyújtott ölfa készlet és a katonai laktanya elhamvadtak.

Nov. 13-án a magyarok Új-Aradot gondatlanul odahagyván, erről az új aradi pörnép, mely különben is a császáriakhoz szított, a várbelieket értesíté, kik azonnal kirohantak, még pedig leginkább újaradiak veszedelmére, mert az Új-Aradon talált élelmi szereket, nagy gyorsasággal minden háznál összeszedvén, — különösen a lisztet, főzeléket és zsiradékot—a várba vonultak, s ekként reménytelenül újra minden szükségesekkel ellátván magukat, az ostromzárlatot egy időre nyugodtan nézhették.

A magyarok Ó-Aradot a várbeli kitörések ellen biztosítni akarván, a várral szemközt a Maroson álló, 80,000 forintba került hidat magok felgyújtották, s Új-Aradot, mely a naponkénti megtámadásnak ki volt téve, erősen besánczolták, a mikolakai malmot pedig, nehogy a vár hasznát vehesse, elégették, a Maroson levő hajókat birtokukba kerítették, a várat erősen körtílzárolták, s minden közlekedését elmeteszették.

Azonban nem csak Ó- és Új-Arad, hanem annak vidéke is zaklatott helyzetben volt, az oláhság több helyeken gyülészett, összeesküdt, s végre lázadásba tört ki. Első fő fészkük Kovasincz volt, hol a magyarok által legyőzetté, iszonyúan megfagyítettek; e visszarettentő példa azonban korántsem csillapítá le a felizgatott kedélyeket, hanem még inkább elkecsereadté tévé őket. Fibisen az uradalmi, Tököly-féle vagyont, u. m. marhákat, magtárt, szóval minden értékes ingóságot, az uradalmi tisztek javaival együtt feldúlták s prédálták. Vi-

lágos, Soborsin, Kanop és Zámbó községekben ezrenként gyűlvén, a magyarokat megtámadni készültek.

Arad e szorongatott körülmények között tekintélyes haderőt nem nélkülözhetett, s ezen aggodalmat gerjesztő ellen-ség ellen, mindenössze is 3 század honvédet s egy 3 fontos ágyút küldhetett ki Graál László őrnagy vezérlete alatt. Világostól kezdve egész Zaránd megyéig egy-két lövés elegendő volt arra, hogy a fölkelők a fegyvert letegyék, vagy pedig futásnak eredjenek. Zarándban azonban már sorkatonaság is támogatta az oláhságot, mindamellett a honvédek szuronyának a csatatért átengedték.

Midőn a magyarok Asztalos Sándor százados vezérlete alatt Zámbóra győzelmesen bevonultak, amegrémült oláhok egyházi lobogókkal mentek eleibök, s mindenjában térdre hullva, kegyelmet esedeztek, mit meg is nyertek. A honvédek azonban az ottani urasági kastélyt feldúlták, s meglehetős zsákmánynyal tértek vissza Aradra.

Ezen teljes sikert ígérő eredmény után Gaál László maroknyi hadával s számos fogolylyal visszatérvén, az oláh lázongást befejezettnek hitték; de ez csak látszólagos volt, mert a román nép a legkisebb alkalomnyilásra újra meg újra nyilvánítá ellenségeskedését, s a hol és mikor csak lehetett, boszút állott megaláztatásáért, különösen az Arad megyével szomszédos Erdélyben, s annak határszélein az úgynévezett móczok, kik a két magyar haza minden népe között a mivelt-ség legalantabb fokán állanak, s rendesen az erdők rengetegeiben, hegyoldalakon nyomorult fakunyhókból épült kis falvakban laknak. Megjegyzendő azonban, hogy a román nép különben általában igen szelíd nép, de nevelésben, következőleg szellemi kifejlődésben azonban nagyon is hátra lévén, s azon időben a magyarok ellen fel voltak bujtogatva, tévútra vezetve.

Az aradiak helyzete napról napra siralmasb lőn, az ágyúzást lassanként ugyan annyira megszokták, hogy azt többé már veszélylyel járónak sem tartották, saváros minden két nem-

beli lakosai bátorságát valóban is bámulni kellett, látván őket a legborzasztóbb ágyúzás s bombázás alatt közönyösen fel s alá járni, s napi teendőiket végezni.

Esetet tudok reá, melynek magamis szemtanúja voltam, hogy a minden részről legalább égyüttesen alatt, mely négy óra hosszáig tartott, az aradi férfiak s nők karon fogva sértáltak a magyar ágyúütegek háta mögött, smellettök és fejük felett folyvást zúgott a halált szóró 18 és 24 fontos golyó, a gránát és a bomba.

Az ostrom folyama alatt a harczolókat ide nem számítva, több védtelen s ártatlan élet esett áldozatul. így különösen *Gallini Pál* gyógyszerész, ki 4—5 éves fiacskájával együtt kocsiban ülve, közel a sóházhöz megállott, nem is gondolván arra, hogy a vár golyói a fegyvertelen békés polgárt sem kímélik, midőn egy jól irányzott 18 fontos az apát derékon, a gyermeknek pedig fejét szakítá el. Egy fiatal nőnek, ki hozzá még áldott állapotban volt, egy éjjel álmában, az ágya feletti átfűrt golyó fejét szakítá el. Egy anya kisdedét karján tartva altatta el, az apa az asztalnál ült, midőn az utcán egy 60 fontos bomba elpattant, egy darabja az ablakon berepült, a férfinak lábait, a nőnek karját szakítá el, s a kisdedet megölte. Egy puskaműves műhelyébe bomba esett be s elpattant, két segédjét rögtön megölte, s a tanítványnak hasát hasítá ki, ki borzasztó kínok közt kimúlt. Egy szegény favágónak, ki az 1849. ápril 3-ki ágyúzás alatt fejszéjét vállára téve, haza ballagott, egy 24 fontos golyó a fejét a fejszével együtt el sodorta.

S még több ehez hasonló esetek történtek, melyekre már visszaemlékezni képes nem vagyok. A halál torkában számos aradi lakos forgott, s csak a nagy óvatossági rendszabályoknak s különös isteni gondviselésnek köszönhető, hogy sokkal több élet nem esett áldozatul. így például, egy éjjel ágyúzni kezdtek a váról, a minoriták templomához közel lakó városi főorvos Rózsa bájos 16 éves leánya, hirtelen felugrott ágyából, s a pincébe szaladt, s még tán le sem érkezett a

lépcsőn, midőn a ház boltozatát egy 30 fontos bomba bezúzván, épen az alig menekült hölgy ágyába zuhant s rögtön el is pattant. Ily alkalommal a szoba bútorzata ezernyi darabokra porlott s az ágy tollazata sűrű fellegként repült szét.

A kilencz hónapi ostrom ideje alatt Berger tábornok, vagy tán inkább Siliák ezredes oly sokszor, s oly elkeseredetten ágyúztatta Aradot, mintha annak végromlására esküdött volna.

Az első egy óráig tartó ágyúzás 1848. octob. 7-én történt, mely minden össze 27 lövésből állott. Továbbá oct. 20-án 5 lövés, oct. 21-én reggeli 5—11 óráig 500 lövés, oct. 23-án, novemb. 5-én, 10-én estétől reggelig, 18-án két óra hosszáig, dec. 4-én öt óra hosszáig néhány száz lövés, 13-án, 14-én, 16-án és 17-én, 28-án 500 lövésnél több tétetett a városra, mely négy helyen meg is gyűlt, s iszonyú rombolásttett; oltani egyáltalában nem lehetett, habár az oltási előkészületek s a kellő intézkedések meg voltak is téve, mert a hol a tűzvész dühöngött, oda a várbeli bombák oly sűrűn hullottak, hogy a vész helyéhez közeledni lehetlen volt. Ezen alkalommal több helyen gyűlt ki, a püspöki lak s a fél utcza előgett.

1849. évi január 24-től 28-ig leginkább csak bombákat szórtak a városra; február 7-én s 8-án a csata folyama alatt szünet nélkül lődöztetett a város; továbbá február 20-án s március hóban több ízben, de különösen 25-én éjfélétől reggeli 3 óráig, ápril 3-án délutáni 4-től estéli 8 óráig, midőn gr. Vécsey tábornok az ütegeknél személyesen vezénylett, s az ágyúkat veres föveggel fején irányozta. Ápril 14-től 26-áig naponként erősen lődöztetett a város.

E gyakori pusztító ágyúztatásnak, úgy látszik, legfőbb célja az volt, hogy a várat körülzároló magyar sereg teljesen kifáradjon, s a városi lakosság türelmét vesztve, Berger tábornok felszólításának hódoljon; azonban ebbeli számításában csalódott a várparancsnok, mert a honvédek a folytonos fáradalomban mindinkább meggedződtek, s a lelkesedés nemhogy csüggéd volna, hanem mindinkább fokozódott.

A várbeliek s a honvédek igen gyakran társalogsztak egymással, habár nemalegudvariasb modorban, sminthogy egyedül a nem felette széles Maros választá el őket egymástól, könnyen megérthették egymás szavát. A császári katonaság tréfás élczeire honvédeink eleinte fegyvertüzzel válaszoltak, melyet azonban Máriássy János vezér csakhamar betiltott, minthogy azt rendesen a város ágyúztatása követte. Később, midőn a váról a városra lődöztek, a honvédek s nemzetőrök az ágyúk tetejére állván, fövegeiket a légen csóválták, s új-jongattak, s hasonlón ágyúszóval válaszoltak. Szóval, Aradon a hosszas ostrom alatt az ágyúzást annyira megszokta mindenki, mint a naponkénti harangozást.

Hogy e 9 hónapi ostrom alatt a várat körülzároló magyar sereg véres megtámadásoknak is ki volt téve, s hogy Arad ez idő szerint több csaták színhelyévé vált, igen természetesnek tűnik fel, mi leginkább a császári seregnak azon törekvéseiből származott, hogy a várat koronként eleséggel s hadiszerekkel ellássa.

A legelső csata 1848. évi october 21-én Új-Aradhoz fél órányira fekvő Angyalkát (Engelsbrunn)-nál történt, hol a debreczeni s békési önkéntesek s nemzetőrök 3 ágyúval, a császáriak Temesvár felől közeledő dzsidásokból s Rukavina gyalogságból álló, s Új-Arad felé előnyomuló csapalját megtámadván, pár órai kétes küzdelem után, végre visszavonulásra kényszerítették. A császáriak szép számú gyakorlott lovassággal s még egyszer annyi ágyúval a magyarok felett nagy előnyivel bírtak; a magyar tüzérek azonban oly gyorsan s ügyesen lőttek, hogy amazokat zavarba hozták, s a debreczeni önkéntesek a dzsidások megújított rohamát mindenannyiszor hős elszántsággal bevárva helyüket állották, erős tüzeléssel fogadván őket, végre szuronyt szegezve rohantak a lovasságnak. Egyedül a békési nemzetőrség valódi hátrányául szolgált a harcz mozgalmainak; mert mindenjárt a csata kezdetén hátra szaladt, s a faluba, Angyalkáira bújt. A magyarok

mindamellett győztek, s a császáriak Temesvár felé vonultak a csatatér odahagyásával.

E csatában történt, hogy egy 15 éves debreczeni önkéntest, kit századosa éretlen gyermeknek tartván, több Ízben hasa szándékozott küldeni, a csata folyamában egy dzsidás Üzőbe vett; e fiú látván, hogy a gyakorlott ellene oly biztosan mellének irányozza kopj áj át, hogyanak rohamát kiállni képtelen, tehát hidegvérrel megállít, s midőn már a dzsidás legfőlebb 30 lépésre volt tőle, rásüté fegyverét, s az lebukott lováról, de mire fegyverét újra megtöltheté, ismét más dzsidás termett ott s rohamban neki iramodott, s midőn golyója azt is letértté, a harmadik dzsidás is ott termett, az ifjú önkéntes a háta mögött levő kertkerítés átugrásával remélé életét megmenteni, s hirtelen a sövénynek rohant, de alig kapaszkodhatott abba, a dzsidás rajta termett s kopjáját a menekülő oldalbordájának irányzá, azonban hibásan talált, a fiút át nem, döfte, hanem a hóna alá szúrt, s áldozatát miként laptát félre dobta, s új döfésre készült; a fiú kétségebesett helyzetében lélekéberségét nem veszté, hanem egy szökéssel a dzsidás oldalánál termett, s a markában folyvást erősen szorított fegyverének szuronyát, mielőtt ellenfele lovát megfordíthatta volna, szívébe döfte, s ekként három üldözője felett teljes győzelmet vívott ki; fegyvereiket elszedvén, kapitányának e szavakkal adta át: „íme bebizonyítottam, hogy nem vagyok éretlen gyermek.“

Ugyan e csatában egy más említésre méltó eset adta elő magát. A békési nemzetőrök egyike, bár a faluba rejtőztek, egy ágyú golyó által lábát elveszté, s midőn a fájdalomtól zaklatva jajgatott, rokonai s ismerősei körül fogták s vigasztalták, a folytonos vérvesztést szenvédő nemzetőr végre e szavakban fakadt ki: jaj! vége van Magyarországnak!“ s lelkét kiadá. Sajátságos, hogy ez egyszerű földmíves a haza sorsát saját magáéval azonosítá.

Az aradi magyar tábornak több pontra kellett figyelmét kiterjesztenie, azokat fegyveres erővel megrakni, nehogy véletlen megtámadtassék, egyike volt azon lényeges pontoknak Lippa is, melyet 400 elszánt debreczeni veres szalagos őrzött; november 12-én azonban tiszterre nagyobb erő támadta meg őket, remélvén e maroknyi csapatot egy rohammal megsemmisítni; de e számításában rettentenesen csalódott: a rettenthetlen csapat a neki irányzott rohamot bátran fogadtad, fegyvertüzeléssel válaszolt, szuronyt szegezve a támadóknak rohant, s futásra kényszerítő őket. Az aradi vezér *Máriássy János*, ki ez eseményről még elég korán értesült, 400 nemzetőrrel a helyszínre sietett s nov. 13-án reggel megújult a harcz, mely erőre nézve felette egyenetlen volt, minthogy a magyaroknak összesen 800 gyalogjok s öt ágyújok, míg a császáriaknak 2000 jól begyakorlott sorkatonájok s 11 ágyújok volt. A csata majd fél napon át tartott. Az oláh fölkelők holttestei elboríták a mezőt, s a még életben maradtak vad futásban menekültek. Azonban a magyaroknak a csatáért megtartani lehetlen volt, mert míg az ellen részén 11 ágyú folyvást működött, addig a magyar tüzérek töltényei elfogytak, miért is hátrálni kényszerültek. *Máriássy János*, ki minden alkalommal rettenthetlen bátorságot tanúsított, maroknyi csapatját a legnagyobb rendben s csekély veszteséggel vezette vissza Aradra, s a császáriak nem üldözték, valószínüleg azért, mert ők is kifáradtak. Aradra érkezvén, legfőbb gondja oda irányult, hogy honn nem létében csapaljai által vigyáztatlanságból oda hagyott Új-Aradot ismét elfoglalhassa, s azt nov. 16-ki éjjelén a legnagyobb csendben újra megszállotta.

Végre az aradiak kimondhatlan vigasztalására az osztromló bomba mozsarak megérkeztek, s a Maros partján telepek emelkedtek, melyek dec. 3-án a legelső bombákkal üdvözölték a várat, s valahára viszonozhatták a kölcsönt. Ezen első magyar bombának óriási nagy néző közönsége volt, csak nem az egész város.

Az életkorra nézve még csak 26 éves vezér, *Máriássy János* alezredesnél határt nem ismerő elszánt bátorság, s a jó akarat, miként az utóbb mondottakból kitűnik, nem hiányzott, habár a kivitelben elég szerencsétlen volt is, rendesen ifjú tüze által elragadtatva, kivált pedig egyedül saját terve, akarata után járva, mely rendesen meghiusult.

Máriássy ifjú, rajongó, vagy tán igazabban mondva, felmagasztosult lelkében nagyszerű terv fogamzott meg, melyet a kivitel perczéig a legnagyobb titokban tudott tartani. Ez a vár megrohanása terv volt, melynek végrehajtását a lengyel légió megérkezéséig halasztá.

Dec. 3-án este megérkeztek a lengyelek, s a nagy esőzés daczára is, a város főterére kellett telepedniük, hol tüzet rakván, száritgatták átázott ruháikat; azonban még sem száradtak, s az út fáradalmától ki sem pihenték magokat, minden parancs érkezék, hogy várrohamra induljanak, mire a harczvágyó lengyelek készeknek mutatkoztak, s lelkesedéssel indultak.

Máriássy Jánosé vakmerő vállalatra, a már ekkor 12,000 főre szaporodott táborának a javát szemelte ki, u.m.a debreczeni veres szalagosokat, a békési önkénteseket, a lengyel legiót, s a székely zászlóaljat. Az ostromhoz megkivántató készleteket: hidakat s falmászó hágsókat, valamint egy hadi zenekart is vitt magával. Elindulás előtt a kellő intézkedéseket megtette a vezér, ő maga (Máriássy) a legbátrabbaktól s leghübbjeitől, kik között Aradi (Arader) tábori törzsorvos is volt, követve, legelői ment, oldalán ezüst kürttel; egyszérihívás a kürtbe visszavonulás, kétszeri fuvás előnyomulás jele volt, mely esetre egyszersmind a hadi zenekar vezényletére kirendelt tisztnak meghagyta, hogy Rákóczi indulófuvasson.

Ez előintézkedések megtétele után a lelkesedett sereg ostromra indul, senki sem kétkedvén a teljes sikerben.

Hajnali 5 órakor már az elsősáncban voltak az ostromlók; a sánctetőn álló előőrs „Kivagy?“ (wer da?) felhívására „jó barát“ (gut Freund) s tábori hang s jelszó pontos felelete

után, háborítlanul előrenyomultak, s a vár előőreit zajtalanul elfogdosták, lefegyverzették.

Megjegyzendő, hogy Máriássy János ügyes kémjei által e napon a várban kiadott hang és jelszó birtokába jutott, s a sikerről annál kevésbbé kétkedett; sőt még az is tudva volt előtte: melyik helyen állnak őrt a lengyelek.

Ekként az előőrököt a legnagyobb csenden elfogdosva, egész a harmadik sánczig szerencsésen nyomultak, midőn egyszerre nem remélt s számításból kihagyott akadályokra bukkantak; ugyanis itt egy hidat reméltek találni, mely hiányzott, s a hágcsók is rövidek voltak. Máriásy azonnal észrevette a legyőzhetlen akadályt s az oldalán levő kürtbe egyet fújt, mely visszavonulás jele volt; a zenekar mellé rendelt tiszt azonban félreértésből vagy fejét vesztett zavarában az adott jelre, Rákóczi indulót fuvatott, mire az egész ostromló sereg „éljen a magyar!“ rivalgásban tört ki, s a csapatok mindenike a legelői haladt lengyel légiót megelőzni törekedett. Ez elhamarkodott sőt mondhatni elszelesedett vállalat igen balul ütött ki, mert a harsány zenére s „éljen a magyar“ rivalgásra először is a belső sáncz tetőn előőrsben felállított század általános tüzeléssel válaszolt, s ezt rögtön sűrű kartácsolás követé, a vár sánczai csakhamar az összes várőrséggel megteltek, valamennyi ágyütegeket hirtelen azon egy pontra összevonván, megfeszített erővel a vakmerő ostromlókra tüzeltek, kik most már csakugyan hátrálásra kényszerültek, mégpedig, képzelhetni, mily zavarban. Hogy hányán estek el, bizton nem állíthatom, a sebesültek száma bizonyval többre ment, smég sokkal nagyobb lett volna a veszteség, ha a visszavonuló csapatokat a téli hajnal sötét szürkülete nem védi. Három lengyel legionista foglyul esett, épen akkor, midőn a várbeli lengyel őrt lefegyzerette, s a nagy zűrzavar kiütésekor többé nem menekülhettek, és soha vissza sem jöttek, mert miként halhattak, más nap a várbeli haditörvényszék golyó halálraítélte őket, békési önkéntesek azonban, kik az előnyomulásban az elsők között voltak, a visszavonulásban pedig leghá-

hátul maradtak, a legbelsőbb sánczba szorultak, s más nap sötét éjeiig ott kellett maradniok. Képzelhetni kinos helyzetöket: a vár falához szorosan kellett tapadniok, különben, mi-helyt egy két lépést előbbre tettek, a sáncztetőről golyó zápor hullott reájok, a mellett térdén felül vizben állottak, s az éhség és szomjúság gyötrötte őket, s azonfelül mind a várőrség, mind a Maroson túl levő szilaj kedvű honvédek folytonos tréfás élczeinek voltak kitéve. Mindamellett a várbeliek tartottak tölök, mert a különben is vakmerő s a mellett elkeseredett békési önkéntesek, a várkapura rohantak, azt szurronyaikkal feszegetvén, tele torokkal kiabáltak: „ereszszetek be s adjatok kenyeret!“ A várkaput belől erősen eltorlaszolták. Végre az éj beálltával nagy csendben s szerencsésen kimásztak a sánczokból s végképen kimerülve a táborba érkeztek.

Ezen szerencsétlenül végződött várroham nagy lehangoltságot idézett elő nem annyira a magyar seregben, mint inkább Arad város lakosságában, kik az iszonyú nyomortól ez éjjel megmenekülni reméltek, s mindenki zúgolódott Máriássy ellen, kitől a jó szándékot ezúttal elvitázni nem lehet, s hogy a megrohanás balul ütött ki, sok körülménynek róható fel, leginkább pedig a vezér birtokába jötött azon hiányos várterképnek, melynek alapján a rohamot tervezte, s hogy a különben is mégoly fiatal Máriássy e hiányt föl nem fedezte, bűnül azért nem róható fel neki, mert a rohamot végső perczéig, nehogy eleve elárultasék, a legnagyobb titokban megőrzeni törekedett, miben nem is csalódott; továbbá, hogy a visszavonulás oly zavarral s veszteséggel ment véghez, miként a fennebb előadottakból kitűnik, annak sem ő volt az oka, hanem leginkább a zenekart vezénylő fiatal tiszt; ezen választása Máriássynak valóban balul ütött ki, e lényeges megbízásra általa jól ismert egyént kellett volna kiszemelnie.

Azonban egészen másként áll a dolog a deczember 14-ki csatával. A történelem, e részrehajlatlan bíró, e nap nagy veszteségét, Máriássy János bűnül fogja felfróni, ki az ellenfél erejéről, mely Temesvár felől nyomult, eleve jól értesült, s a

kellő intézkedéseket annak idejében megtehette volna, Máriássy azonban, kinek, miként már fennebb is említém, rettenthetlen személyes bátorsága kétségbe vonhatlan volt, egyszer-smind túlságosan elbizakodott, s a legfontosb ügyet elhamar-kodó vezér volt. Midőn a dec. 14-én közelgő császári hadse-reg hírét hozták neki, s annak erejét tán túl is becsülték, mi-ként ez ily alkalommal rendesen történni szokott, könnyedén odavetve azt válaszolá: „bagatelle! 600 honvéddel mind visszaverem.“ Azonban környezete unszolására körülbelül mégis mintegy 6000 embert, de alig egy üteg ágyút vitt által Új-Aradra, lovassága 50 Reisz-Kösztricz huszárból s mintegy szintén ily számú debreczeni önkéntes s leginkább otta-ni hentesekből s más békészerető polgárok ból álló, felette rosszul fölszerelt, gyakorlatlan, s még soha csata szinét sem látó önkéntes lovasból állott.

A császári sereget *gr. Leiningm* altábornagy és *b. Blomberg* dzsidás ezredes vezérelte, s csak igen lassan haladván, délben Új-Araddal szemközt állottak. A két vezér távcsövön vizsgálván a felhányt sánczolat által valódi erőddé s fontos *strategicus* ponttá átalakított Új-Aradot, minden-kettő odanyilatkozott, hogy ennek bevétele lehetlen, azonban rövid haditanács után elhatározták, hogy lődöztetését meg kell kísérteni, s a magukkal hozott 15 síkágyút a sánczoknak irányozván, a rögtönzött tüzelést megkezdték. De bámulatuk mily nagy, s örömük még nagyobb lett, midőn a sánczokból alig 5—6 ágyú viszontáz tüzüket, s mi több a magyarok golyói minél kevesebb kárt tettek az ellen soraiban, míg a császá-riak jól irányzott lövései minden nyiszor ritkiták honvédeink sorait.

A császári vezérek ezt észrevevén, biztos sikerre szá-míthattak, s azonnal általános rohamot intéztek a sáncokra, és számos ágyúik fedezete alatt helyeikből csakhamar kiszorították a miéinket. Hogy ágyúink a császáriak soraiban ke-vés kárt tettek, onnan magyarázható meg, mert tüzéreink na-gyobb része csehekből állván, a császáriak előnyomlásakor, a

magyarok szemeláttára, mintegy húszán ágyúkkal együtt átszöktek. — E csatában a császáriak részéről az ágyúütegeken kívül tagadhatlan, hogy a tapasztalt bátorságu s jól begyakorlott dzsidások, b. *Blomberg* vezérlete alatt, tettek legnagyobb szolgálatot, kik legelőbb az ellenökbe kirendelt maroknyi s valóban harcziatlan debreczeni hentesekből álló önkéntes lovas csapatot vadfutásra kényszerítették, s most már a magyarok teljesen lovasság nélkül maradván, a nagy zavarban a fegyverben felnött székely zászlóaljat vezényelték a két osztály dzsidás ellen, de a székelyek sem jártak különben mint a debreczeni önkéntes lovas csapat (mely összesen 70 főből állott). Ezt látván a lengyel légió, önként ajánlkozott dzsidás testvéreik ismételt rohamait fentartani s ellenükbe arczagot képezett. A császári dzsidások azonban, annak daczárá, hogy az ellenük vezényelt zászlóalj fejében négyszöges piros főveget láttak, vezérök parancs szavára szilajon nekik vágattak, s midőn már elég közel odaértek, a lengyel legionisták anyai nyelvükön feléjük kiáltottak: „Lengyelek! nem irtództok-e testvéreitek vérét on-tani?“ De ez mit sem használt, a dzsidások vezérök s tisztjeik által buzdítva, elkeseredett harczra készültek, s most az egyszer testvéreikben is ellenséget látván, s a katonai kötelességet mindennek előbbre téve, s mi legfőbb mindannyian kétszeres szerencsés roham eredményétől fellekésülve, úgy szintén lovaik is felhevülve, a rajta! (hurrah!) vezényszóra vad robajjal rohantak saját véreiknek, mint a már hátrálásnak indult magyarok végső támaszfalának, melyet ha megdönteniök sikerül, 6000 testen robogtak volna keresztül. — A lengyel légió pár perciig felvont fegyverrel mozdulatlan maradt rettenthetlen hidegvérűséggel, s e rövid szünet alatt halálcsend uralgott soraiban, de midőn már a minden elsodró áradathoz hasonló dzsidások rohanó csapata elég közel ért hozzájok: vezérük tüzet vezényelt s a légió egy iszonyú durranással fogadta a merész rohamot, s lőn nagy zavar; a dzsidások rögtön megfordultak s testvéreikre többé nem rohantak.

Ezalatt a magyar részen általánossá lőn a hátrálás. A császáriak a magyarok hiányos intézkedésein, tüzéreink átszökésén, a lovasságunk megfutamodásán, s a dzsidások egypárszor jól intézett rohamán vérszemet kapván, győzelmitusan előrenyomultak, s a magyarok csakhamar azon vették magokat észre, hogy minden oldalról körül vannak fogva. Egyetlen menekülési út a Maroson mesterségesen készült, de egyszersmind czölopök nélkül s csak a vízszínén lebegő hid volt, melyen legelőbb is a megriadt debreczeni önkéntes lovas csapat roboghatott, utána pedig a székely zászlóalj futott át, s mely, midőn már az előrenyomuló csász. sereg közelgett, fölszedetett, s most már vagy utolsó csep vérig védni, vagy pedig a Maros hullámaiba vetni kellett a menekülőnek magát.

A veszteség e csatában nagy volt, mely jobb, hogy féljegyzetlenül maradt. A csatáren sok elhullott, a Maros medrében még több lelte sijját, minthogy a hid fölszedése után, a ki foglyul esni nem akart, a folyamba veté magát, s a ki úszni nem tudott, menthetlenül elveszett; azonban a legtöbb foglyul esett, s az Új-Aradra átvitt zászlóaljak ugyancsak megritkulva tértek vissza A lengyel légió legtovább helyt állt, s mondhatni sőt örök elismerésül féljegyzendő, hogy az egész hátrálást páratlan kitartással, hősileg fedezte. E napon a lengyelek, miként más alkalommal is igen sokszor, csalhatlan jeleit adák rettenthetlen hősi elszántságuknak, de épen azért, fájdalom, az ő soraik is igen meg voltak ritkulva. Azonban a csatavesztsnél sokkal nagyobb csapás volt a magyarokra, kivált pedig Arad városára nézve, hogy a császáriak élelemmel megrakott 300 szekeret s számos vágó marhát hozván magokkal, azt akadálytalanul a várba szállították, s így egy hosszasb ostromzáratot ismét nyugodtan kiálthattak, míg ellenben az ó-aradiak hosszas szenvedést, nyomort s végpusztulást vártak.

E szerencsétlen csata alkalmával, méltán mondhatni, hogy a legnagyobb érdemet az aradi polgár s nemzetőri tüzér, Kún vívta ki; ágyújával Ó-Aradon a Maros partján állott, s

jól irányzott s rögtönzött lövéseivel a honvédeket üldöző sorkatonaságot feltartóztatta, s nagy kárt tett soraikban; érdeimeinek elismeréséül köztüzérből azonnal hadnagynak neveztetett ki, s a háború befejeztéig nagy sikерrel működött.

A magyar vezér, *Máriássy János* is azonban, kinek túlságos elbizakodottsága okozá e romlást, tagadhatlan, hogy e vészteljes pillanatokban, rendíthetlen lélekéberségét, mint mindenkor, úgy most is bebizonyítá, s mondatni, hogy a hátrólók között csaknem az utolsó volt; igaz, hogy akkor is polgári ruhába volt öltözve, de a hátrólókat jelenlétével bátorságra buzdítá, s midőn a Marosra ladikba szálrott, az üldöző csász. sorkatonaság nyomában volt s fegyvertüzet szórt reá.

Megemlítésre méltó, hogy midőn a vezér a csónakba lépett, egy közellevő malomból liszttel befent fiatal ember ugrott be hozzá e megszólítással: „alezredes ur kérem, ne hagyjon itt;” s midőn *Máriássy* a molnár legénynek vagy inasnak vélt vakmerő tolakodót, ki akará a csolnakból utasítni, ez elmosolygván magát, mondá, hiszen ő a vezérlete alatt álló egyik zászlóalj hadnagya, ki az ellen üldözését s a halált ki akarván kerülni, molnár inasnak öltözködött. *Máriássy* csak-ugyan ráismert hadnagyára, de e gyávaságon annyira felingerült, hogy a nyúlszívű tisztet rögtön főbe akarta lövetni, s csak többek könyörgésére s közbenjárására kegyelmezett meg neki, de tiszti rangjától megfosztva, azonnal kiüzte táborából.

A fentebbi eseménynyel s több ehez hasonlóval könnyen megczáfolhatni azon állítást, melylyel ezen különben jó akaratú, de túlheves s olykor elbizakodott s nem épen szerencsés vezért azok, kik őt személyesen nem ismerték, vádolni akarják, hogy t. i. „táborában rendet nem tartott, fegyellemről szó sem volt, a honvédek romlottak, garázdák és részegesek voltak.” E súlyos vádat megczáfolni kötelességemül ismerek, mely oly iró tollából származott, ki e vádat *Máriássy* elfogult elleneitől jó pénz gyanánt vette át s hiteles okmányul

fogadta el, s ki aligha személyesen ismerte Máriássyt, s méltán feltehető, hogy ez események színhelyétől igen távol volt.

Én Máriássy János alatt szolgáltam, mint a század első őrmestere a napi parancs leírása végett naponként megjelentem a vezéri irodában, sokszor láttam őt, s intézkedéseket, parancsokat kiadni hallottam; táborkari segédjével, Kiss Gyulával, ki még deákkori barátom volt, nemcsak a háború befejeztéig mindig egy táborban voltam, de azután is egészen 1854-ik év végéig a legjobb baráti viszonyban állottam, miért is Máriássy jellemét tökéletesen ismertem.

Máriássy hadtestében épen oly rendet s fegyelmet tartott, mint bármely más erélyes hadvezér, a honvédek pedig egyáltalában garázdák és részegesek nem voltak; ha történt garázdaság, az legfölebb fegyelmet ismerni nem akaró nemzetőri csapatuktól származott, kiknek kevés hasznát, vagyis inkább hátrányát csakhamar belátván, haza bocsátották; a mi pedig a részegeskedést illeti, az a háborom idejében kisebb-nagyobb mérvben, minden korban s minden nemzetnél mutatkozik, s olyankor a harczost az ivástól eltiltani nem lehet.

Volt eset reá, hogy egy éjjel a vár ból kitört katonaság által az újaradi oldalon őrt álló báró *Bornemisza* századja túlerővel megnyomatva, helyét odahagyta, s a császáriak a felhányt sánczot betemették; de már másnap Máriássy oly túlszigorú parancsot adott ki, hogy többé ilyesmi nem történt.

Szóval, Máriássy épen úgy fentartá a rendet és a fegyelmet, mint a többi őt követő hadparancsnokok.

A decemb. 14-ki szerencsétlen csata után Máriássy *Vetter* táborkot váltá fel, de minden össze is 24 órát töltött Aradon s már dec. 17-én eltávozott. Ezt követte *Gaál Miklós* ezredes (később táborkot), ki a vár ostromához erélyesen hozzáfogott. Legfőbb gondja odairányult, hogy Új-Aradot viszszafoglalja, s a vár és Temesvár közti közlekedést teljesen elzárja; miért is dec. 26-án az erősen befagyott Maros jegé-

re fenyőszálakból hidat rakatván, azt vastagon szalmával behintette, melyen ágyúkat, gyalog s lovas csapatokat átszállítatott. A várbeliek, úgy látszott, ezzel keveset gondoltak, mert már élelemmel s lőszerekkel jó időre el voltak látni.

Az Új-Aradon állomásoszó magyar csapatoknak, bár igen közel a várhoz, gyakran nyugtalannitvatán, igen jó dolguk volt szállás s élelemre nézve, ezen vagyonos helyen, hol mindennek bősségeben úsztak; a legtöbbet az akkori tél zordonsága miatt szenvedtünk, kezünk s lábunk az elfagyásnak volt kitéve.

Igaz, hogy az új-aradi, különösen a németajkú földmives osztály, nagyon különbözött az ó-aradi lakosságtól, mert az ujaradiak nagyobbrészt a császáriakhoz szitottak, s a magyar bankjegyet nem örömet s nem egyszer csak erőszakolva vették el, miként ezt mint kezelő órmester nagy boszuságomra tapasztaltam, midőn t. i. a százasokat hirtelen fel kellett váltanom, hogy a század 5 napi díját huszáraink között kioszthassam; azonkívül, mikor csak alkalom nyílt, a magyarok iránti ellenszenvét tanúsította a nép; így például, ámbár a városház udvarván éjjel-nappal 80—100 előfogat állott, mindenmellett a kocsisokat kardlappal kellett arra kényszeríteni, hogy befogjanak; ezen kellemetlen eljárásnak minden harmadnap ki voltam téve, midőn Új-Aadról az ó-aradi éléstárba a század számára kenyéret, szénát és zábot mentem átvenni, mely alkalommal 16 szekérre volt szükségem, s ha mindenannyiszor erélyesen föl nem lépek, századunk lovastól élelem nélkül marad; ezen előfogatba kirendelt kocsisok ugyan nem mind új-aradiak voltak, a környék több helyiségeiből valának odarendelve, de mindenjában németek és oláhok.

Az új-aradi köznép azonban máskor is tanúsítá irántunki ellenszenvét; így például, midőn 1849. évi ápril 9-én a dzsidások Temesvár felől Új-Arad felé közeledtek, s huszárajaink e tudósításra, s a riadó fűvósára a főtéren sorakoztak, a városi köznép örömtől sugárzó arcuccal csoportosult, s mi-

dőn már a csatába indultunk, ujjongva s gúnyolódva kiáltottak utánunk: „csak fussatok Kossuth betyárok, mert itt jönnek a dzsidások, majd megpaskolnak benneteket!“ E vakmerő kifakadásra, néhány huszár a tilalom ellenére is kiugrott a sorból, s a gúnyolódó tömegnek rohant, mely kétségelesen, miként a megriadt birkanyáj futott szét, s a tér egy perez alatt megtisztult. A miveltebb iparos osztály azonban ilyenekben részes egyáltalában nem volt, s nyugodtan viselte magát.

Gaál Miklós a parancsnokság átvételével, az elődje Máriássy János által tett botlásokat jóvá akarván tenni, telepeket hányatott nemcsak Ó-, hanem Új-Aradon is, komolyan készült az ostromhoz, a várát ágyú telepekkel egészen bekerítette s azt rohammal szándékozott bevenni.

Végre megérkeztek az ostromágyúk, bombák és gránátok, a vár körül volt véve ütegekkel s 1849. január 24-én hajnalban elkezdődött a magyarok részéről a várnak általános ágyúztatása; mire a várbeliek jó eleve készen lévén, összes (68) ágyúikkal kezdték viszonzogni az ostromot, de még ugyanazon nap délelőtti 3 órakor ütegeik nagyobb része tüzéreink által tetemesen megrongáltatott, s a sáneztetőről mindeninkább gyérebben kezdtek tüzelni, s már délután 3 óra tájban minden ágyúuk elnémultak, egyedül bomba mozsa-raiakat a vár terén levő fasorok közé helyezvén; 60 fontosait gondolomra onnan vetegették, hol az ostromtelepekre, hol pedig a városra.

Agyúink ezen erős tüzelése egészen jan. 28-ig tartott, s miként a következés tanusítá, Ó-Aradnak eddig szorongatottak; helyzetén nagyon könnyített, mert azontúl a várbeliek jobban kimélték löporukat, s a város sűrű ágyúztatása elmaradózott.

Gaál Miklós csakhamar átlátta, hogy, habár éjjel napjal ágyúztatja is ez erődöt, azért még sem adja meg magát, miért is általános rohammal akará azt bevenni, még pedig (miként már mindenütt nyíltan rebesgették) úgy, hogy a tá-

bor összes tiszteit, jó példaadás végett, első sorokban előre akará küldeni.

Épen akkor, midőn a vár ágyúztatása javában folyt, *Damjanics* és *Nagy Sándor* tábora vonult át Aradon a tomasovaczi sánczoktól fel Szolnok alá, s az aradi vár ostromára nézve, mindenki táborkodott, hogy itt ember vért ontani sikeretlen törekvés volna, s ha csak előbb a vár sánczai az ostromlók hulláival meg nem telnek, más-ként be nem vehető, miért is, ha a várat rohammal be akarnék venni, a sáncok megtöltésére épen az egész aradi tabor létszáma menne fel. Ennek valóságát a magyar kormány is belátta, s ily vakmerő s koczkáztató kísérlettől csakhamar elállóit; a vár bevétele kiéheztetés által határozatot tettek, s ez teljes sikert látszott igémi, mert a vár minden oldalról el volt zárva, s midőn ostromágyúink erélyesen működtek, a dzsidások vakmerősége sem volt oly veszélyeztető többé.

A vár tökéletes elzárolása azonban nem tartott sokáig, melynek szorult helyzete nagy aggodalmat gerjesztett Temesváron, hol a tevékeny császári hadparancsnokok buzgalommal hozzálltak tekintélyes haderő összevonásához, s nem csak az ottani rendelkezésük alatti sorkatonaságot, hanem azonfelül a most már ostromzáratlan alól felszabadult római sáncokban taborozó ráczságot, (minthogy az azokat körültáborozó *Damjanics* és *Nagy Sándor* hadtesteit a Tisza felsőbb vidékeire felhúzódtak), valamint oláh pór felkelő csapatokat vevén magokhoz, s azokat Temesvár alatt összpon-tositván, az aradi tabor ellen indultak.

E nagy előkészületek hírére, Új-Aradról egy szakasz Lehel huszár *Endrődi* hadnagy vezérlete alatt a császáriak mozgalmainak kikémlésére küldetett, s feladatának híven megfelelvén, egész Temesvár alá hatolt, s midőn már a városhoz csaknem félórányi távlatra ért, egy század dzsidás, mely a kémektől jó eleve értesülve volt, több oldalról üzövé vette, ez azonban a kelepczéből szerencsésen kisiklott s az aradi táborba febr. 5-én visszatért.

Más nap febr. 6-án még Új-Aradon maradtunk, s csak késő este, mintegy 10 óra tájban vettük a vezér parancsát, hogy még ez éj folytán a legnagyobb csendben vonuljunk át ó-Aradra. Az ágyúk elől mentek, azután a gyalogság, végre a lovasság. Ez alkalommal az ujaradi földmives osztály irántunki ellenszenvét keserűen éreztető velünk, mert midőn a császári sereg közeledéséről értesült, csaknem minden lovas gazda elhagyta a várost, s mi késő éjjel házról házra voltunk kénytelenek járni, de gazdát sehol, s lovat alig tudtunk találni, s végre is, ahol ló és kocsi volt, azokat gazdája hon nem léteben, saját embereink fogták be, podgyászainkat felrakták, s Ó-Aradra szállították.

A császáriak csak más nap délután vonultak be Új-Aradra, még pedig tekintélyes erővel, mely a fölkelő rácz és oláh csapatokkal 24,000 főnek hiresztelte; bizonyos létszámát azonban azután sem tudhattuk meg, s ha a fentebbi szám túlozva van is, de hogy a császáriak ez alkalommal nagy erőt fejtettek itt ki, kétségtelen, miként az óaradi partról az új-aradi mezőn'felállított ellenséges táboron végig tekintve, kivehettük: igen nagy néptömeg hemzsegett ott.

Február 7-ke kölcsönös ágyúzással telt el, a vár ból folytonosan lődöztek Ó-Aradra, mit tüzéreink szorgalmasan viszontoztak.

8-án korán reggel elkezdődött a csatározás. A csatáláncz Ó-Aradon alul fekvő erdőtől egészen Grlogováczig terjedt, két mérföld hosszában. A Maros folyó erősen be volt fagyva, s a császáriaknak a vár nagy előnyül szolgált; tüzéreink a Maros partjáról szünet nélkül, hevesen működtek a folyam balpartján csatavonalban mindenki által előre nyomuló császáriakra, s honvédeink nagy kitartást tanúsítottak egészen déli 12 óráig, midőn egyszerre a császáriak a vár ból kitört őrséggel megerősödve, általános támadást intéztek Ó-Arad ellen, s a Maros jegét elborították. *Gaál Miklós* e fejezető mozgalmak láttára egyszerre minden reménnyről le-

mondott, a csatát teljesen elveszettnek tartván, a tért az el- lenfélnek átengedni elhatáráz, s általános hátrálást parancsolt; a honvédek a városból kivonultak, a tüzérek, a nagy ostrom-lövegeket mind odahagyta, s Ó-Arad lakosságának nagy része nem annyira a csász. sorkatonaság, mint a szerb s román felkelő csapatoktól remültében vad futásnak eredt, házaikat s összes ingóságaikat azoknak zsákmányul hagyván.

A várőrség, mely a legközelebbi úton, az elégett hid helyén hatolt át a jégen, a városba, semmi ellenállásra sem találván, csakhamar enni s inni kényelmesen letelepedett; a rác s oláh fölkelő nép ellenben, azt vélvén, hogy az ő feladatuk egyedül a rablás, s kik szintén nem igen válogatták az utat, hanem a merre közelebb érték a várost, ott törtek át a jégen, csak a legdiszesb épületeknek tartván, s mihelyt a városba értek, azonnal elszéledtek, s a legvagyonosb polgárok lakait irgalmatlanul rabolni s dálni kezdték.

A híres szerbfőnök; *Joannomcs Mihály* őrnagy, O-Arad alsó részén ment át a Maroson egy zászlóalj határőrrel, erős dobpergés mellett, nagy lelkesedéssel haladva, de egyszersmind a legnagyobb rendben, ő maga legeiül lovagolván, vezette diadalmittas csapatját, s már az úgynévezett Tököli ház közelébe ért, hol akkor a magyarok éléstára volt, midőn egy ház kerítés mellől lövés történt s Joannovics őrnagy homlokát golyó fúrván át, a bátor vezér halva rogyott le lováról. A vezérvésztett csapat egy perezre megdöbbent, kivált midőn még ezután két lövés is történt; de csakhamar meggyőződtek, hogy az ellenálló erő igen jelentéktelen, s minden össze is három elrejtődzött vakmerő, elszánt honvédből állt, kik annak daczára, hogy élethalálra üldözözőbe vétettek, egyik kerítést a másik után átugrálván, szerencsésen megmenekültek.

A Joannovicsot lelőtt egyén 29-ik zászlóalj közvítéze *Bombiák János* makói születésű volt, ki csapatától harmad magával azon szándékkal elmaradt, hogy a császáriak bevo-

nulását bátran beválja, feltevén magában, hogy vezérüket el-ejtí, mit valóban végre is hajtott; a csata után azonnal hadnagygyá neveztetett, s harmadrendű érdemjelet kapott.

Az ó-Aradra benyomult császári sereg az egész várost elborította, s azonnal a magyarok által helyeiken hagyott ostromágyúk tovaszállításáról intézkedett, de már az első kísérletnél bebizonyult, hogy az nem oly könnyen megy, mert az első üteg szállítmány alatt az azon nap kissé meglágyult idő folytán a jég tetemesen meggyengült, a nagy súly alatt le-szakadt s az ágyúk a víz fenekére merültek.

Azonban, midőn a császáriak a diadalt már teljesen kivivottnak hitték, akkor fordult meg aharcz koczkája. A29-ik zászlóalj négy százada, *Asztalos Sándor* vezérlete alatt, Arad végén, a Simánd felé vezető országút melletti vámháznál állott, a magyar tábor hátrálását fedezte, s nyugodtan nézte a sánczokkal s hatalmas ostromütegekkel megerősített városnak, s a magyar országgylés védbástyájának nyakra före odahagyását. De ezen nyugalom csak látszólagos volt, *Asztalos S.*, miként a következés fényesen tanúsítá, készebb volt a dicső halálra, mint a gyáva hátrálásra.

Ezalatt folyvást s feltartóztatlanul haladt a győzelmittas s ereg s már a megyeházhoz ért, melyhez igen közel erős redouttal el vplt zárva az utcza, de az ott felállított sikágyúkat szerencsére, magokkal vitték a hátráló magyarok, különben azokat a császáriak ellenük irányozhatták volna.

A császáriak azt hivék, hogy a megfutamodottak már jó távol vannak, de csakhamar meg voltak lepetve, midőn a város szélén honvéd csapatot vettek észre, s minthogy sikágyúkat a Maros ropogó jegén koczkáztatni nem merték, egyedül röppentyűket hozván magokkal, azokat közel a megyeházhoz felállítván, *Asztalos* csapaljára röpiték.

A magyarok minden sikágyúikat elvitték, egyedül a nehéz ostromlövegeket hagyván helyeiken, a rögtönzött hátrálás miatt, melyeket a császáriak azon módon itt hagyták egy

üteget kivéve, azt vélvén: hiszen ez úgy is sajátok, s a magyarok visszatértére nem is gondoltak.

Úgy látszik, hogy Asztalos kiszámított tervét előbb jól átgondolta, s csak érett megfontolás után ohajtá azt sikercsítni; a magyar vezért, a csapatokat s a lakosságot mindenki engedte vonulni, hogy senki útjába ne álljon, saz oly sokáig, annyi kárral s oly nagy véráldozattal védett várost pár óráig dűlni, rabolni engedte. S midőn már a várost minden irányban előzönlött fölkelő rácz és oláh csoportok zsákmánynyal terhelten zablátlan dobélyozásnak engedték át magokat, s a császári sorkatonaság is, mely azonban rablással nem vágolható, szintén biztonságban hívén magát, az egész várost elfoglalta, s már körülbelül három óra hosszáig birtokában volt: ekkor *Asztalos Sándor* az általa vezényleti négy század elébe lépett e szavakkal: „Fiaim, honvédek! akartok-e követni, s Arad városát megmenteni, vagy a hazáért dicső halállal ki-múlni?“ E szónoklat felette rövid volt, de ép azért nem tévesztette el hatását, mert e felszólításra a csapat egy szóval s ajakkal „mindnyájan, mind halálig“ szóval válaszolt. E kívánt feleletre *Asztalos* a zászlótartó kezéből kiragadá a nemzeti lóbogót, s azt jobbjába, széles fringia kardját pedig baljába véve, s hős csapalját egyedül arra figyelmeztető, hogy kiki vezényszavához tartsa magát és senki addig lőni ne merjen, míg ő tüzet nem parancsol.

E rögtönzött, de az elhatározottság hangján kiejtett intézkedés után a még alig 28 éves *Asztalos* a négy század élére állott, s a csapatvidám dobpercés mellett indult a számra nézve tiszszerte nagyobb ellenféllel szemközt.

E kisded, de elszánt csapat, mely a dobszó után egyszerre lépdelt, a veszély eme nagy pillanatában nem csak egy testtő, hanem egy lélekké is forradt. minden honvéd tekintete s figyelme az ifjú, de oroszlán bátorságu, s a melletteszélyes s kitűnő testi erejű vezérre volt függesztve, kinek arcán a felmagasztosult lelkesültség, de egyszersmind vérfogylaló nyugodtság honolt.

A császáriak, kik már akkor a város főterén öszpontosíták erejüket, ezen bár nem várt eseményt könnyen meghisztandónak vélték, a magokkal hozott három röppentyű települeteget a közelgő, s miként igen jól ki lehetett venni, számra nem nagy csapatot visszavonulásra kényszerítni remélték. Azonban csalódtak, mert a honvédek rettenthetlenül s mérsekelt léptekkel mindenki közeledtek feléjük, mit a sorkatonaság sűrű fegyvertfizével akadályozni akart, de ezzel sem ért czélt, mert minden mára magyarok biztos lővonalig értek, vezérök „állj“-t s rögtön reá „tüzet“ vezénylet! A négy század összes lőfegyvere egyszerre durrant el, s a füst felleg, mely a két ellenfél közötti térközt a földre nehezedő ködként elborítá, még el sem oszlott, minden *Asztalos* „szuronyt szeggezz rohanj“-t vezényelte, az elszánt honvéd csapat a magas bércekről alárohanó áradatként az ellenfélre veté magát s iszonyú vérfürdőt idézett elő.

A császári sorkatonaság tisztei a csatater s a már meg-hódítottalak vélt város hatalmukban való megtartásáért minden véghez vittek, különösen a határör zászlóalj példásan harczolt, s a magyaroknak minden talpalatnyi tért csak makacs ellenszegülés s elszánt küzdelem után engedték át; azonban vítez önfeláldozásuk sikeres nélkül maradt, mert *Asztalos* a honvédek vezére, ki a rohamban mindig legeiül volt s a legelső ellenszegülő sorkatonát sajátkezüleg vágta le, rettenthetlen példájával annyira föllelkesíté a nélkül is harcvágó honvédéit, hogy ezek az ellenfél sokkal nagyobb számával nem gondolva, annak soraira oly pusztító dühvei vetették magokat, hogy többé mi sem állhatott ellene hősi elszántságuknak, s ki szuronyaik elől nem menekülhetett: menthetlenül veszve volt.

A császáriak látván, hogy vagy a halál, vagy a hátrálás között kell választaniok, az utóbbira határozták el magokat, s az általános visszavonulás megkezdődött, de nemely csapatokra nézve az is késő volt, mert *Villám (Blitzner)* őrnagy, ki zászlóaljával Ó-Aradon alól nem messze a magyarok mes-

terségesen fölállított hídjához, az erdő szélére azon okból rendeltetett, hogy a császáriak Maroson áljövetelét akadályozza, látván annak lehetlenségét, az erdőbe vonult, s ott észrevétenél maradt mindaddig, míg a császáriak a városba vonultak; a helyett, hogy Gaál Miklós hátravonulási parancsának engedelmeskedett volna, visszatért a városba, s míg *Asztalos* élüiről, ő azalatt hátulról támadta meg őket. Ugyanakkor érkezett meg *Szentiványi Kázmér* százados is egy honvédcsapattal, s ekkor a császáriak három tűz közé szorultak, s csak egyetlen út maradt nyitva számukra — a Maros jege.

Az utczai harcz, mely körülbelül egy óra hosszáig tartott, elkeseredett s vérengző volt; Arad főtere holttestekkel volt elborítva, melyeket a temetőbe hordták, kazlakba rakták, s más nap a győzelmes magyarok a legnagyobb ünnepélylyel, hősökhoz illő diszszertartással takarították el, számra nézve mintegy 600-at.

Asztalos Sándort, mint e nevezetes csata győzjét, az aradi kormánybiztos *Boczkó Dániel*, a harcztéren azonnal őrnagygyá nevezte ki, mit a kormány is megerősített. Megjegyzendő szonban, hogy az eréyes kormánybiztos Boczkó e győzelem kivivására szintén nagyban közreműködött: a csatáren személyesen megjelenvén, s a honvédeket a haza iránti kötelességükre s elszánt harczra buzdította.

Asztalonson kívül a csata kivívásánál leginkább közreműködtek *Villám* őrnagy, ki alezredessé, *Szentiványi Kázmér* százados őmagygyá és *Földváry Ferencz* főhadnagy századossá neveztetett. Ezeken kívül különös megemlítést érdemel egy szegedi származású őrmester, ki, midőn a császáriak Asztalos, Villám és Szentiványi rohamai folytán hátravonulni akarván, egy csapat az úgynevezett Bánffy házba szorult, ezt észrevevén, mintegy 7—8-ad magával a Bánffy ház kapuján berohant; az udvaron felállított század reájok tüzeltek, s az őrmester köpenye merő lyuk lett, ő azonban csodászerűen sérülhetetlen maradt; az udvarra érvén, a csapat parancsnokát megadásra szólítá föl, ki azon hiedelemben volt, hogy kün legalább

is egy zászlóalj honvéd áll, „lábhoz“ vezényelt, s a fegyvereket gúlába rakatta. Az örmester 7-ed vagy 8-ad magával az egész csapatot fogolylyá tévé, s midőn foglyait az utcazára kivezette, már ekkor a honvédek minden oldalról előnyomultak. Felette sajnáлом, hogy e hős (szegedi örmester) nevét emlékül ide nem jegyezhetem — mert annyi évek óta elfeledém.

A csata folyama alatt Rukawina gyalog ezredbeli magyar fiák közöl többen átszöktek hozzánk. A lefegyverzett császári sorkatonaság, mely becsületes ellenséghöz illőn s vitézül harczolt, hadi foglyokhoz méltó bánásmódban részesült: nem úgy azonban a rácz és oláh fölkelők, kik Ó-Aradot minden irányban előzönlötték, s dúlva, rabolva, zablátlanul garázdálkodtak: ezeket a honvédek szuronyai nem kímélték; a csata kivivása után, a neki hevült s elkeseredett honvédek, vendégszerető aradi gazdáikat megboszulandók, a polgárok házaiba rohantak; jól tudván azt, hogy a rabló nép csőcselék ijedtében elrejtőzködött; bűvhelyeiket mindenütt fölfedezték, ú. m. padlásokon s pincékben, s irgalom nélkül szuronyra hánnyták a szerencsétleneket.

Egy aradi rácz fiú, P . . . ki több polgár által azzal vágoltatott, hogy a rablókat házról házra vezette, s a vagyonsb polgárok házait dulatta föl legelőször, még azon nap elfogatott, börtönbe hurczoltatott s ahadi törvényszék elébe került, mely őt kötéthalálra ítélte. Az elítéltnek azonban kitűnő szépségű nővére L . . . , addig ostromolta könyörgéseivel gr. Vécsey tábornokot s annak környezetét, míg, a különben igen jó szívű Vécsey az elítéltnek megkegyelmezett s szabadon bocsátotta őt, pedig miként alább ki fog tűnni, a vádlott sokkal nagyobb bűnös volt, mint sem hitték volna.

A császáriak által a Maros jegén átszállitni szándékolt s a jég alá süllyedt ágyúütegeket is sikerült a magyaroknak kivonatni, s újra helyükre állítani.

Február 8-ka vért izzasztó nap volt, s a jövő napot mindenki nyugalomban remélte tölthetni, azonban csalódtak, mert

a császáriak más nap reggel az újaradi parton megújították a csatát, s bár Gaál Miklós vezérünk által szigorún megvolt tiltva, hogy a jégen Új-Aradra senki ne merészelen átmenni, mindamellett az ó-aradi parton felállított zászlóaljak a hosszás csatározást s egy helyben veszteglést megunván, a tilalom ellenére is áttörtek a jégen minden lovasság s ágyú nélkül, s Új-Aradra nyomultak.

Az első honvéd, ki a jégre rohant, *Szabó Kálmán* (Heves megyei besenyői fiú) őrmester volt; ezt előbb néhány közhonvéd, s csakhamar az egész zászlóalj, végre más zászlóaljak is követték, s a császáriakat nem csak Új-Aadról kiszorították, hanem még a síkon is messzire üzték, s csak késő éjjel tértek vissza Új-Aradra.

E lefolyt három nap allatt sokat szenvedett Ó-Arad, mert a vár ból folyvást ágyúztatott, s azon felül új-aradi oldalról is lődözték, s e csata után a rombolás nyomai iszonyúan megújultak felette; azonban Új-Arad sem maradt sér tetlen a magyar ágyú golyóktól, mert a császáriak bent lévén, ágyúink folytonos tüzet szórtak -oda és sok házat tete mesen megrongáltak.

A csata sorsa ugyan a magyarok részére kedvezőleg dölt el, de az aradi vár ismét annyi élelemmel lön ellátva, hogy hosszú ostromot nyugodtan nézhetett.

Február 13-ig mély csend honolt Ó-Aradon, a megfutamodott lakosok lassanként vissza kezdtek térti azon reményben, hogy egy ideig háborithatlanul maradhatnak tűzhelyeiknél, azonban 13-án reggeli 9 órakor, midőn épen mint őrmester Gaál ezredes irodájában a napi parancsot írtam volna, a vezér belépett, s a tábori irodát gyorsan Simánd felé szál litni parancsolá, mert úgymond: „a császári sereg közéig.“

Midőn e hir vétele után a Bánffy házból, hol Gaál Miklós lakása volt, az utczára kisiettem, rémitő néptolongást, futást láttam, s ugyanakkor a Maros partján felállított ágyúink is megdördtiltek.

A Maros hosszában czirkáló lovas előőrseink a Temes-

várról Új-Aradra vezető országúton végtelen hoszszú vonalban nyúló tömeget láttak közeledni, s e hírrrel rögtön a városba vágattak, mely villámgyorsan elterjedt, s az alig pár nap előtti rémületéből még magához sem tért lakosságot páni borzalommal tölté el. Az e hírré rögtön megszólalt magyar ágyúk igazolni látszottak a gyanított közelgő veszélyt, s általános zavart idéztek elé, mert mindenki azt hitte, hogy a császáriak a 8-ki s 9-ki vereséget megboszulandók, szaprodott új, vagy tán összes erővel Ó-Aradra vetik magokat, s most már kiki futásnak eredt, a szó teljes értelmében, s bárban állíthatom, hogy egy polgár sem maradt lakában, s legfelebb ágy- s ruhaneműjét kapván fel, a simándi országút felé rohant; a kinek apró gyermekei valának, legszükségesb ingóságait is odahagyá, egyedül gyámoltalan kisdedeit rágadván karjára, vad futással igyekezett saját s családja életét megmenteni.

E futás a febr. 8-kit is sokkal felülmúltá, s ily rohanó népáradatról fogalmam sem volt, melyhez hasonlót sem az előtt, sem azután nem láttam. A menekülő ezernyi nép jaj-veszéklése s kétségbe esett kiáltásának borzasztó disharmoniája a leghiggadtabb s legvérszomjúhozóbb vadharczos kedélyét is megrázkoztatta, s szánalomra, könyörületre indította volna.

Azonban e rettenetes zavarban a legaggasztóbb az volt, hogy a szállásokon elszórt honvédek is a néptömeggel együtt futásnak eredtek, s ha némely tisztek erélyességének nem sikerül a szaladásnak iramodott honvédeket visszatérésre kényszeríteni, a császáriak csakugyan minden vérontás nélkül elfoglalhatták volna Ó-Aradot. A tisztek legbátrabbjai azonban még elég jókor az utczák szegleteire kisietvén, a menekülni akaró honvédeket vagy egyszerű parancsszavukkal, vagy pedig kardlappal téritették vissza. Ez alkalommal *Földváry Ferencz* százados (ezelőtt ungvári uradalomban gazdatiszt), miként 8-án, úgy ma is újra kitüntette magát, s csakhamar sorakoztatván századát, melyet leginkább az utczán

a fató néptömeg közöl személyesen összefogdosott, azonnal a harcztérre sietett, valamint a többi csapatok és zászlóaljak is a még folyvást szilárd Maros jegén átkeltek, s a már Új-Aradra benyomuló császáriakat fegyvertűzzel kiszorították.

A császáriak nagyszámú szekereket hozván magokkal, ebből azt lehetett következtetni, hogy az aradi várba újonnan hozott élelmet, vagy pedig lőkészletet akarnak szállítni; azonban nem épen egészen úgy volt, mert a szekerek, miként csakkamar értesültünk, magyar foglyokkal is meg voltak rakva, kiket a febr. 8-ki csatában elfogott császáriak-ért kicserélés végett hoztak magokkal.

Az ó-aradiak rémülése is csakhamar lecsillapodott, s a szaladók visszatértek lakaikba.

A császáriaknak azonban a foglyok kicserélésén kívül komolyabb szándékuk is lehetett, mert csatárláncukat a Maros bal partján egészen az ó-aradi erdő irányában kiterjesztették, hol magam is egy 3 sikagyúból álló üteget egy szakasz huszárral fedeztem, s a sorkatonák fegyver-golyói fejünk fölött sűrítettek; s így aligha a pár százra menő szekérén nemcsak magyar foglyok, kik Temesváron nem voltak oly nagy számmal, hanem eleség, vagy lőszerkészlet is lehetett, miként ezt a császáriaknak ellenünk intézett megtámadásából következtetni lehetett.

Most azonban tervük meghiúsult, s ismét hátrálni kénytelenek. Ez volt az utolsó csata Arad ostromzárlata alatt.

A császáriak még egyszer, husvét első napján, dzsidásaik fedezete alatt, Temesvárról az aradi várba nagyszámú eleséget akartak beszállítni, azonban békési önkéntes lovasaink merész, jól sikerült rohamra által 3 ember és ló vettességgel, visszaüzettek.

Ugy látszik, hogy a magyar kormány *Gaál Miklós* parancsnokságával sem volt megelégedve, s e nevezetes s felette lényeges pont megtartására nem eléggé képesnek tartotta; mert a fentebb előadott körülmények után csakhamar *Kis Pál* alezredest nevezte ki; ez azonban rövid itteni parancs-

noksága alatt semmi megemlítésre méltót sem tett, s helyébe gróf Vécsey Károly tábornokot nevezte ki aradi tábor parancsnokául, azonban oly megszorítással, hogy ez az akkor Erdélyben parancsnokoló *Bem* alábomagytól függjön, mely intézkedésnek Vécsey szóval ugyan alávetette magát, tettleg azonban soha sem teljesíté, sőt ennek gondolatától is irritó dz ott.

Gr. Vécsey az aradi tábor vezénylelét 1849. évi április 7-én vette át. Ezen magyar tábornoknak elvitáthatlan érdekei valának, melyeket e háború folyama alatt szerzett, s melyek népszerűségét a két magyar hazában megállapíták. A még akkor élő édesatyja a bécsi udvarnál testőrkapitányi magas állást viselt, ő maga mint huszár őrnagy kötött át a magyarokhoz, s a márczius 15-ki alkotmány iránti rokonszenvét minden alkalommal tanusítá. 1848-ik évi september havában a szenttamási táborban, midőn több magyarellenés érzelmű tisztek az ottani csapatokat a szerbeknek elárulni szándékoztak, gr. Vécsey Károly erélyes fellépésének köszönhető e veszélyes terv meghiúsulása, úgy szintén a szegeedi lázongás lecsillapítása, végre az 1849. évi márczius 5-ki émlékezetes szolnoki csata győzelme is egy részben, ahol Damjanicscsal együtt mint idősebb tábornok vezényelt.

Vécsey az aradi tábor átvételével erélyesen hozzájárult a célravezető intézkedésekhez; a hadászatban kiképzett egyéneket vevén maga mellé, a vár mihamarabbi bevételére törekedett. Eleinte egypárszor heves ágyúztatást intézett a vár ellen, mely alkalommal személyesen vezényelte az ütegeket, sőt a faltörő két maga irányozta; azonban csakhamar meggyőződött, hogy ez úton nem boldogul, mert a várban bőségesen el voltak látni ágyúkkal s lőszerekkel, s a földdel jól megtömött vesszőkosarak mögül ágyúink tüzelését daczosan viszonozták; tehát félben hagyta a lődöztetést, s más sikeresb módon nyúlt: a várat egy széles árokkel vették körül, abba Maros vizét eresztvén, a császáriak kitörésein véenképen meghiúsítá.

Ezen futósáncz (tranché), mely 400 öl hosszúságra terjedt, sok ember életébe került. A munkálatok ugyan éjjel s a legnagyobb csendben folytak, a várbeliek előtt azonban, természetes, hogy e mozgalmak titokban nem maradhattak, s bár a legalkalmásb időt, a legsötétebb holdvilágtalan éjeket választották is ki annak végrehajtására, de az éj beálltával a váról világító golyókat vetegettek ki, melyek a láthatárt e tág síkságon két mérföld távolságra megvilágították, s ekkor a vár sánczairól minden egyes egyént tisztán ki lehetett venni. Egy ily világító golyó kilövése után minden munkás, s az azokat fedező honvéd a földön végig nyúlt ugyan, de a golyó jó öt percig világítván, ez időköz alatt a már sorjában fölállított s előre gránát és kartácsal megtöltött lövegeket egész kényelemmel a kitűzött áldozatokra irányozták, s a sűrű tömeg közé tüzeltek; ezen világító golyó mellett' ágyúzást, mondhatni, minden öt percben ismételték a sánczokról, s mindig biztos sikerrel, a honvédek s munkások egyiránt hullottak, még pedig meglehetős számmal, míg a futósáncz teljesen elkészült. De a háború áldozatot kíván, s a cél el volt érve.

Míg e futósáncz munkálatai folytak, ápril közepén futár érkezett *Bem* erdélyországi fővezéről azon meghagyással, hogy gr. Vécsey egy honvéd zászlóaljat Aradvár zárolására hagyván, összes erejével a bánáti Vaskapu felé siessen, s az előtte hátravonuló s Temesvárba siető gr. *Leiningen* vezérlete alatti császári sereg útját zárja el.

Bem ezen rendeletével nagyszerű hadi tervét ohajtá érvényesítni, t. i. a császáriakat Temesvártól, hová visszavonulni szándékoztak, végképen elzárni, s azáltal azon fontos erőd őrségét minél csekelyebbre olvasztani, mely úton Temesvárt könnyen bevenni remélte; ennek kivitelében nem kétkedett, de csalódott, mert gróf Vécsey fővezére parancsát félrevetvén, helyéből meg sem mozdult, s midőn ez engedetlenségért a kormány által kérdőre vonatott, azzal menté magát, hogy a várat mindaddig ott nem hagyhatta, míg a futó-

sáncz teljesen el nem készül, s nehogy addigi fáradozásai meghiúsuljanak, a bizonyost bizonytalanért el nem hagyhatta.

Vájjon gr. Vécseynek ezen mentsége helyeslésre vagy rosszalásra talált-e a kormánynál, megvitatni nem merem? elég az hozzá, hogy *Bem* magára hagyatott, s *Vécsey* azután is ugyanazon hadtest vezére maradt.

A futóárok végre teljesen elkészült s az aradi tábor april 20-án Temesvár zárolása s ostromlására indult. Az aradi vár köriilzárolására egy zászlóalj honvéd s egy század Reisz-Köstritz huszár maradt, ostromágyúkkal együtt.

Berger tábork, illetőleg *Siliak* ezredes Aradvárát a végsőig védni elhatárzá, s annak daczára, hogy a hosszas ostromzárlat következetében a várőrség között a ragály is kiütött, s a fogyatékán levő élelmi szerekkel nagyon gazdálkodva kellett bánni, azokat minél szőkébb adagokban beosztván, feladásra még sem volt hajlandó.

A tranché teljes elkészülte után Vécsey a várparancsnokságot feltétlen feladásra szólította fel, de sikeresen; végre alkudozásba ereszkedett s az összes órségnek szabad kimenetelt Ígért. Ezen kedvező föltételek Bergemél és Silaiknál viszhangra találtak, mindenmellett a feladást minél továbbra húzni, halasztani akarván, azt kívánták, hogy a várbeli tisztek közöl némelyek a temesvári, mások ismét a felső táborba mehessenek, az ügyek mikénti állásáról megyőződést szerzendők.

A szétküldött császári tisztek távolléte alatt fegyverszünet köttetett, s a magyar tiszti kar lakomákat rendezett, melyekre a várbeli tiszteket meghívta s magyar szívélyességgel megvendégezte.

Végre az elküldött cs. tisztek visszaérkezvén, az alkudozás befejeztetett, a feladás feltételei mindenről aláírattak, s a várőrség tulajdonukot képező összes ingóságaival kivonult; az ágyúkat, mintegy 68 darabot, 1500 fegyvert és 2000 mázsa lőport a magyaroknak adván át. Élelmi szerekben

azonban alig egy pár itcze lisztet s pár kanálnyi zsírt, kenyérnek pedig híre sem volt már.

A várőrség, alig hogy a fegyvert letette, mohón neki esett a falatozásnak, miből azt lehetett következtetni, hogy már jó darab idő óta nagy nélkülözésnek volt kitéve; s mely tény mind a parancsnokok, mind az összes őrség példás kitartását tanúsítja.

A fegyvert lerakott várőrséget a magyarok *Lovasy* százados parancsnoksága alatti fedezet mellett a legközelebbi csász. sereghoz, Székesfehérvárra kisérték s áadták.

Ezekután Aradvár parancsnokául *Damjanics* tábornok neveztetett, ki nem rég lábát törte s a háború befejeztéig, illetőleg haláláig oda sem hagyá azt.

Azonban nemely csász. tiszt másfelé vette irányát, így például maga *Siliak* ezredes családjával együtt, különösen kitűnő szép két leánya lévén, Temesváron át Pancsovára utazott, minthogy a vár feladási föltételek szerint félévig a magyarok ellen fegyvert fognia nem volt szabad; Temesvárt a gyárvárosi török szultánhoz czimzett vendéglőbe szállott s pár napig ott időzött közöttünk s az ostromot szemlélte; azalatt a temesvári magyar tisztek a hősies kitartást tanúsított ellenében a kitűnő katonai tulajdonok elismerésül, *Siliak* ezredest fáklyás zenével s tiszteletére rendezett lakomával lepte meg. *Siliak* valóban meg volt lepetve, bár mire másra, de erre épen nem számolt.

Az aradvári tisztek közöl nemelyek a temesvári táborba jöttek, közöttünk a legmegelégedettebben éltek, s az aug. 9-ki végzetteljes csatáig osztrák egyenruhájok megtartásával ott is maradtak.

Aradvár birtokunkba jutásában legnagyobb nyeremény volt az ostromágyú készlet, mire Temesvár alatt égető szükség volt; s attól fogva erélyesen hozzáláttunk a lődöztetéshez.

III. T E M E S V Á R VÍVÁ S A .

A midőn *Bem* 1849. évi ápril közepén Erdélyből Temesvár felé nyomult, s az ellene harczoló császári sereget a várba menekülni kényszeríté, a temesvári parancsnokság közhírré tévé a magyar sereg közeledését, egyszersmind a várban lakó polgárságot felszólítá, határozná el magát mindenki három hónapi benmaradás, vagy a várbeli kivonulásra, s minden benmaradandó polgár úgy intézkedjék, hogy három óra terjedő zárlat alatt mind magát, mind családját élelemmel elláthassa..

Ezen hirdetmény azonban legkisebb zavart, lehangolt-ságot, s rémülést annál kevésbbé okozott a benlevőknél, mint hogy a temesváriak e napig egyáltalában mind úgy voltak értesülve, hogy a magyaroknak egyedül faágyúik vannak, s hol vennének ők oly ostromágyúkat, melyek ezen első osztályú erődvény falait megtörhetnék, magas, tömör földsáncza-in áthatolnának; hát még bombákat, melyekkel e diszes város szilárd, pompás épületeit bezúzhatnák s megkárosítni képesek volnának? Ily okoskodás után 6 egyént kivéve, kik a parancsnokság előtt a nélkül is compromittált gyanús egyének voltak, mind bent maradtak, s hogy a császáriak *Bem* előtt mcghátráltak, a várba vonultak, a kapukat torlaszolni, s a sácztetőn felállított ütegeket védkosarakkal éjjel-nappal ellátni kezdték, közömbösen vették.

Míg egyrészről Erdélyből *Bem* serege Temesvár felé közeledett, másrészről *Vécsey* hadteste Aradról megindult, s naponkénti csatározások után egyik pontot a másik után elfoglalván, a császáriakat mindeninkább szűkebb térrre szorította.

Temesvár körülzárolása sokkal nagyobb feladat mint

Arad váré, bár az is elég nehéz, sok veszélylyel és veszteséggel járó volt. Temesvárnak Gyár-, József-város és Mehála külvárosai mind megannyi megerődített előbástyái voltak, s így előbb azokat kellett megvíjni, ha az ostromló sereg biztos állást foglalni, a várat körülzárolni s vívní akará.

Ezen előnyök kivívását nagyban előmozdítá a május elején történt freidorfi csata.

Midőn *Bem* Erdélyből Puchner csász. tábornok hadtestét kiszorította, s az ellene szegülő temesvári haderő előtte a várba vonult, a győztes magyar sereg a császáriak nyomában egészen Temesvár falai alá nyomult. Bent az erőben azon általános vélemény terjedt el, hogy *Bem* 40,000 főből álló haddal közeledik.

Ezen álhír azonban csakhamar meg lőn czáfolva. Először, midőn *Bem* alig 6000 emberből álló hadteste a vár közelében Freidorfra vonult, Temesvár sánczairól ágyúztakreá, mire a harczvágó vezér 3 és 6 fontos kis számú ütegeivel a várba visszaágyúztatott, s a József külváros közelében, Freidorfon foglalt állást, hol fáradt serege még ki sem pihente magát, a számra nézve sokkal nagyobb várőrség által megtámadtatott.

Bem még azon nap, midőn seregét freidorfi táborban megtelepíté, a hadtest nagy részét Puchner üldözésére kiildé, ő maga pedig Péterváradra sietett, s helyetteséül *Pereczi* (Pretzl) ezredest hagyta. Este felé egy lengyel dzsidás szökött ki a váról, s a magyar zászló alá kívánt felesküdni, mely ajánlatát a magyarok készséggel fogadták; éjfél tájban azonban észrevették, hogy a dzsidásnak hült helye, miből azon gyanú támadt, hogy a dzsidás valószínűleg sőt kétségtelenül a várba visszaszökött, s az egészben hadicselt véltek lappangani, s valóban nem ok nélkül. Az összes magyar tábor rögtön csatarendbe állott, s a megtámadás esetére kellő intézkedések tétettek.

Már néhány nap óta esős idő járt, azon éjjel különösen

megeredtek az ég csatornái, s a csatarendben felállított magyar tabor reggeli három óráig át- meg átáztott.

Hajnali szürkületkor a már az éj folytán Józsefvárosban harczkészen tartott császári sorkatonaság, 2 osztály dzsidás és 18 ágyú a sánczokból kibontakozott, a a csatát összes ütegeivel megkezdé.

A magyaroknak minden össze 12 ágyújok volt, melyekből 3-at az ujpécsi országút fedezésére, egyet a Béga csatorna partjára állítottak fel, s így összesen 8 ágyúval viszonozhatták a császáriak 18 ágyújának sűrű tüzelését. A legnagyobb veszélylyel azonban a jól begyakorlott lengyel dzsidások fenyegették a magyarokat, kik mindenkor által a harcz kezdetén egy oszlopban a középpontnak irányítottak, hol az egykori Máriaássy zászlóalj állott, régi edzett s tapasztalt harcosok, kik a lovasság rohamát bátran várták be, s midőn az elég közel ért hozzájok, a zászlóalj parancsnoka tüzet vezényelt; de a már több nap óta, különösen pedig az éj folytán átáztott fegyverek egyike sem sült el, sa most már még inkább vérszemet kapott vadúl rohanó, különben is kitűnő ügyességű s bátorsága lengyel dzsidások összes tömege a kétségeketől, de azért szilárdul helyt állott Máriaássy zászlóaljra veté magát.

Ez első rohamnál rögtön 70 ember esett áldozatul, aki még sértetlenül maradt, a hosszú dzsida döfési ellen pusztaszuronyt védte magát.

A dzsidások parancsnoka *b. Blomberg*, az első roham után hirtelen kanyarodással kissé távolabba vezérelte lovasságát, hogy így nagyobb térközön átrobogtatva, annál erőteljesb legyen a roham, melyet ismételni szándékozott, hogy a lőni képtelen magyar gyalogságot teljesen megsemmisítse.

A magyarok vezére *Pereczi* ezredes, látván a középpontnak ily hirtelen való tönkretevését, a dzsidások megtámadására a Kossuth huszárokat vezénylő, mit a dzsidások csakhamar észrevevén, gyorsan egész arcaggal a magyar lovasságnak fordultak, kik, a nélkül, hogy megütközni mertek volna, futásnak eredtek. E zavaron *Pereczi* segítni akarván, a

császáriak ellen új rohamot székely huszárokkal kísérté meg; ennek is azonban a Kossuth huszárokhoz hasonló kimenetele lett, s a székely lovasság szintén megszaladt a nálánál négy-szerié nagyobb győzelmittas dzsidások előtt, kik újra a már tetemes veszteséget szenevédett magyar gyalogság megtámadására készültek.

A magyar seregben rendkívüli zavar támadt, az ellenfél az egész táborot túlszárnyalni, teljesen bekerítni, s végképen tönkre tenni akará; szándékában többé semmi kétség sem lehetett, s már mindenki nemcsak a csatát veszve hitte lenni, hanem a visszavonulás reményéről is lemondani látszott.

A csataügy ily szerencsétlen bonyodalma folytán *Pereczi* ezredes általános hátrálást parancsolt, s nyargonczait mindenfelé szétküldözgeté. E rendeletnek minden egyes csapat parancsnoka készséggel engedelmeskedett, kivéve *Dézsi Zsigmond* századost, ki 75 Lehel huszárral mindeddig tétlenül állott.

Midőn *Pereczi* nyargoncza *Dézsivezérhez* hátravonulási parancscsal érkezett, Dézsi röviden azt válaszolá: „nem hárulok“ — se szavak után csapatja elébe vágtatott, mondáván: „Huszárok! ti jászkún hősnép fiai, elérkezett végre a perez, hogy apátoktól öröklöttvitézségeket bebizonyítsátok; ám mutassátok meg a világnak, hogy nem csak honn, pusztai sivatagaitokon, hanem a hareztéren is bátrak vagytok, s ellenetek rémületesnek elhírhedt hosszú dzsidái előtt meg nem hárultok.“ E rövid buzdító szónoklat után rohamra kezdé indítani maroknyi csapalját. Dézsi huszáijai égtek a harezvágytól, bár mindenjában újonczok voltak. *Pereczi* ezredes épen azon perczben érkezett oda, látván Dézsinek e vakmerőségét, azt vezéri hatalmával s tekintélyével megakadályozandó, mondá: „kapitány úr! azonnal hátráljon csapaljával, ön vállalata hiú merénylet volna. Azonban Dézsi nem jött zavarba, s még harsányabb hangon mint az ezredes „nem fogok s nem akarok hátrálni“ szavakkal válaszolt. Végre *Pereczi* Dézsi elébe vágtatott s újra „hátrálni“ szó dörgött ajkairól. „Semmiféle

e főnek s hatalomnak nem fogok engedelmeskedni“ lón Dézsi válasza, s hozzá tévé: „a csata nincs elveszve, nekünk győzünk kell ma; előre huszárok.“

Hogy Dézsi csapaljával a dzsidásokat megkerülje s há-tuk mögé essék, előbb az ellenfél ütegei előtt egyenként kellett huszárjait defilieroztatni, mialatt 3 közhuszár, Székely nev-tőhadnagy s 5 ló esett áldozatul, s így csapatja ismét kisebb számra olvadt, de ez sem öt, sem harczszomjas huszárjait meg nem zavará. Természetes, hogy a dzsidások vezére e mozdulatot csakhamar észrevette, s a vakmerő maroknyi ellenségre öszszes erejével reá akará magát venni s azt egy rohammal megsemmisítni, a két osztály dzsidással hirtelen kanyarulatot akarván tenni s a huszárokat arczaggal fogadni szándéko-zott; mielőtt azonban e nagy tömeg megfordulhatott volna, Dézsi kis csapatja rajta termett, s azt szerencsésen oldalba támadta meg, még pedig oly erőteljes, szerencsésen kiszámított rohammal, hogy a dzsidások általános zavarán többé mi sem segíthetett; a nagy tömeg megnyomatott s hátrálni volt kénytelen, a neki bőszült huszároktól folytonosan üldöztetve.

Látván e nem remélt jóra fordulatot a többi magyar lo-vas századok, előbbeni rémületüket feledvén, minden oldalról rohammal támadták meg a dzsidásokat; a lovasság példáját a honvéd zászlóaljak is követték, s egyszerre lelkesedő „rajta“ rivalgásba törtek ki, egy szívvel s lélekkel a zavarba hozott császáriakra veték magokat, s általános visszavonulásra kény-szeríték őket.

E legnagyobb zavart a dzsidás csapat megnyomása idézte elő, mely végre futásra kényszerültén, a gyalogságot elgá-zolta, s csakhamar a magyaroknak engedte át a csatatért, kik azzal meg nem elégedvén, a szaladókat nyomban követték, s egy rohammal József külváros uraivá lettek, hol az ellenük felállított ütegek s többféle készlet birtokukba esett.

E győzelem kivívása után a temesvári tábor fővezére gr. Vécsey Károly a csatáren megjelenvén, a harcz folyamáról körülményes tudó mást szerzendő, annak érdekesb moz-

zanatairól a csatát vezénylő *Pereczi* ezredes jelentését kívánta, ki midőn részletesen minden előadott volna, *Dézsi Zsigmond* eljárását sem lehetett elhallgatnia, hogy t. i. makacs engedetlensége folytán e győzelem kizárolagosan neki köszönhető, mit kétsége vonni egyáltalában nem lehetett; tanusítá ezt nem csak az egész tábor, hanem *Dézsi* és csapaljának véres kardjai, de leginkább a harcban elesett emberei és a rohamban megsebzett *Rózsa Ede* hadnagy, valamint több közvitéz is.

Vécsey a jelentéstétel végig hallgatása után *Dézsit* harmadrendű érdemjellel díszíté (ámbár mint csatagyőzöt másodrendű érdemjel illette volna meg) de egyszersmind ezredese iránt tanúsított engedetlenségeért kardját elvéteté, s azonnal a tábori profószhoz két heti börtönre küldte őt.

Dézsi, *Vécsey* tábornoknak ezen bár a hadi törvények értelme szerint igazságos, de reá nézve felette méltatlan bánásmódjára oly dühbejött, hogy *Perecziit* *Vécsey* jelenlétében gyávának nevezte, s mihelyt fogsgája ideje letelik, azonnal párbajra hívta ki.

Dézsi csakugyan kiállotta a két heti profósz börtönt, mely helyiség *Vécsey* tábori sátrától csak néhány lépésre volt, s *Dézsi*, kit mint a freidorfi naphősét a hadtest csaknem valamennyi tiszte folytonosan üdvözlő látogatásával terhelt, mindenutan fengangon rebesgeté, hogy mihelyt kiszabadul, *Pereczi*-vel meg fog vívni, s összeapítja a gyáva vezért. — Ámbár miként a fentebb elősoroltakból kitűnik, *Pereczi* gyávasággal vádolni nem lehet, ki különben is nem csak személyes bátor-ságának, hanem magasabb hadi kiképzettségének is már ez előtt több ízben jeleit adá, tanúsítja ezt *Bemnek* benne helyzeti bizalma leginkább.

Dézsinek ezen gyakori s nyílt kifakadásaira nemegyszer személyesen ment gr. *Vécsey* a fogoly sátrához, s szelíd intéseiivel dühét le akárá csillapítni, azonban sikertelen, mert *Dézsi* nem tréfált adott szavával, s végre is *Pereczi* odahagyá a temesvári tábor, mit igen helyesen tett, mert azzal a haszontalan vérontást kikerülte, jól ismervén *Dézsi Zsigmondot*, ki külön-

ben nagy katona, de egyszersmind mindenütt veszélyt kereső, elkeseredett férfi volt; az akkor oláh lázadók által Erdélyországban Zalatnán végképen kiirtott szerencsétlen *Brádi* család végső sarjadéka volt.

Temesvárnak egyik előbástyája, a Béga csatorna által is erősen védett Józsefváros tehát már a magyarok birtokába került, de hátra volt még Mehála, s különösen a természetes fekvésénél fogva is erőddé könnyen átalakítható Gyárváros. E két helyet csak kemény harcz után rohammal lehetett bevenni.

Gr. Vécsey a Gyárváros bevételére először *Villám* (Blitzner) erredest rendelte, ki egy ágyú golyó által életét vesztvén, ezúttal a magyarok visszavonultak, másod Ízben azonban *Asztalos Sándor* alezredest, a febr. 8-ki aradi hőst vezényelte, kinek jelszava: „győzni vagy halni“ volt, s ki veszélyt nem ismert.

A császáriak a Gyárvárosban erősen be voltak sánczolva, a fő bejárásoknál ágyúütegek állottak, s a magyarokat kemény tüzeléssel fogadták, de a rettenthetlen s győzelemhez szokott 29. zászlóalj egyenesen a sánczoknak rohant, s bár azokban térdön felül s néhutt övig is bele sülyedt, mindenmellett szerencsésen átgázolta, s a honvédek egy része a Gyárváros kertjeinek kerítéseit átmászva, csakhamar a városban, a császáriak háta mögött termett, s a várba vonulásra - kényszerűé őket.

Ez alkalommal a császáriaktól a magyarokhoz többen átszöktek, köztük a lengyel származású gróf *Dembinszky* is.

Mehála bevétele, habár ez is meglehetősen be volt sánczolva, nem került vérontásba, minthogy azt a császáriak, a Gyár- és Józsefváros bevétele után, önként ott hagyták.

Május elején Temesvár minden külvárosának birtokában voltak a magyarok, s a vár teljesen körül volt zárolva, ostromához azonban mindaddig fogni nem lehetett, míg Budavár be nem vétetett, s Pétevárad ostromzárolás alól fel nem szabadított. — Néhány ágyúütegünk ugyan, s köztük 18 és

24 fontos, melyeket Aradnál nélkülözni lehetett, fel volt állítva az általunk elfoglalt, s a vár oldaláról elsánczolt József- és Gyárvárosban; ezekkel azonban még ostromot kezdeni nem lehetett, hanem legfelebb a császáriak várbeli kirohanásait gátolni, kik a külvárosokat megfeszített erővel visszafoglalni törekedtek.

A Gyárváros ellen egy ily visszafoglalást a körülzárolás kezdetén megkísértették; igen kedvező alkalom kínálkozott arra, midőn t. i. a várbeliek egy éjj el sánczaikon kívül előörön állottak, egy ittas honvéd átment hozzájok pipára gyújtani, mire nem kevésbé bámultak a császáriak, azonban beszédbe eredvén vele, azonnal meggyőződtek, hogy a szerencsétlen honvéd annyira el van a bortól ázva, hogy a lábán is alig bir állani, s azt sem tudja, baj társaival-e vagy pedig elleneivel beszél, a helyett tehát, hogy elfogták volna, a magyarok tábori hangját s a jelszót ki tudván tőle, borral, egy pipa dohánnyal megkínálták, s sérтetlenül útjára bocsátották.

Ez esemény után, az éj áthatlan sötété is felette kedvezvén, a császáriak szürke köpenyeiket, melyek a magyar honvédekével egyszinüek voltak, gondosan begombolták, hogy fehér kard- s tölténytáska szíjaikról meg ne ismertessenek; a Gyárvárosba minden oldalról kezdtek beözönleni, minthogy az előőrsöknek a tábori hangot s a jelszót pontosan megtudták mondani, a főtéren csoportosulván, csakhamar tekintélyes erőre szaporodtak. Természetes hogy ez sokáig titokban nem maradhatott; riadó veretett s elkeseredett utczai harcz fejlődött ki, mely minden részről meglehetős áldozatba került, míg *Asztalos Sándor* a 29-ik zászlóalj elére állván, a császáriakat szuronyt szegezve a várba visszaszorítá. — Ezek után a vigyázat megkettőztetett.

Látván a várba szorult polgárság, hogy a magyarok Temesvár külvárosait, sokkal hamarább elfoglalták, mint sem ben hitték volna, valamint most már arról is meggyőződvén, hogy érez ágyúik is vannak, még pedig meglehetős számmal, miként ez a gyakori kölcsönös csatározásokból kitűnt; komo-

lyan kezdtek gondolkodni, aggodalommal s rémülettel várták a jövő eseményeket, s számra nézve mintegy 2000-en kérelmet nyújtottak be a várparancsnoksághoz, s szabad kimenetelért esedeztek, mi örömmel megadatott, mert 2000 kenyér fogyasztótól ily körülmények között menekülni, kik a nélkül sem tesznek hasznat, nagy nyeremény leendett. Könnyű kebellel s boldogsággal eltelen siettek ezek kifelé, kocsikon és gyalog, s a mit csak vihettek, magokkal hozván, egyenesen a magyarok táborának tartottak; azonban mily nagy volt meglepetésük, midőn a magyar előőrsök visszatérésre kényszeríték őket., s az erővel előrenyomulókat fegyver lövésekkel üzték vissza.

A váról kijöttek csakhamar átgondolván rettenetes helyzetüket, újra meg újra megkísértették a magyar előőrsökön áthatolni, s olyankor a kiköltözöködtek legifjabb s legszebb hölgyeit küldték előre, remélvén, hogy ezek szivreható könyörgése a honvédek s huszárok keblében szánalmat költ fel; a szépek esdeklései is azonban sikeresek maradtak, mert az előőrsöknek a kiadott parancs ellen vétni nem volt szabad.

S így e szerencsétlenek ismét visszatérni kényszerültek, de a várkapukat zárva, eltorlaszolva találták már, oda őket többé bebocsátni vonakodtak; a kétezer számkivetett a sáncrezzen kívüli gyepen tábori ütött, s ezen nagyobb részt nőkből és gyermekemből álló néptömeg mind a császáriak, mind a magyarok által el volt taszítva, sem enni, sem enni valójuk nem volt, s a sáncszentőkön egybegyült sokaság élezés tréfáikkal árasztá el őket kínos helyzetük közepeit.

A magyar sereg parancsnoka gr. *Vécsey* e tekintetben szívtelenséggel épen nem vágolható, minthogy ezen eljárás által a kormány rendeletét teljesít, s a váról menekülteket kibocsátnia nem állott hatalmában.

Végre a 2000 hajléktalan éhező és szomjazó három napi szenvedései meglágyítván gr. *Leiningen* és *Rukavina* cs. parancsnokok szíveit, azokat újra bebocsátották, s július 2-áig

ben maradtak, mindaddig tudniillik, míg a várva várt szabadsulás óráját a gondviselés kihirdetteté számukra.

A munkálatok azonban nemcsak a várban, hanem részünkről is nagyban folytak; az ágyútorlaszokhoz megkivántató vesszőkosarak nagy mennyiségen készültek, az ostromtelepek szánczait s a futóárkokat egész éjeken át 5—6000 napszamos ásta; ezen életveszéllyel járó munka azonban, épen úgy miként Aradvár alatt tetemes pénz-, s még sokkal nagyobb váraldozatban került, minthogy e nagyszerű mozgalmak, bár erre a legsötétebb éjjeli időt választották, az igen éber várőrség előtt titokban nem maradhatott, s így, midőn már besötétedett, a vár ból folytonosan világító golyókat röpítettek ki, midőn egyszersmind a munkásokra legalább is 100 ágyút irányoztak, s gránát és kartács tüzet szórtak a szerencsétlenekre. Mindezen hasztalan vérontás azonban a munkálat menetét meg nem akadályozhatta: az ostromütek sáuczai és torlaszai, valamint az egy millió pengő forint költségebe került futóárok végre elkészült, s a várőrség kirohanásainak hatalmas gátul szolgált.

A legnagyobb csapás volt a várbeliekre az, hogy a magyarok a várat vízzel ellátott Béga csatornát elzárták, s így bent nagy vizszükiben voltak.

Vécsey azonban mindenek előtt a Temesvárt körülzáró sereg számára való táborok felállításáról gondoskodott, melyeket több ponton, a külvárosokon kívül állítatott fel.

A tábor középpontja, hol a hadtest vezére *gr. Vécsey* üté föl szállását, az aradi s lippai országút között, az úgynvezett temesvári erdő közepén állott, hol egy pár holdnyi erdőt kiirtottak, kutakat ástak, s minden irányban utakat vágattak ki, s a sűrű erdő közepén csakhamar zsibongó élettel telt s mondhatni kellemes, hosszú utcza- sorokból álló gyarmat emelkedett. A tábornok ideiglenes laka, valamint törzs-kara, a közös vendéglő, étterem, s a tér közepén álló rondella, hol a zenekar majd egész napon át működött, faépületekből állott, a többi csapatok sátrai pedig lombos fagallyakból,

melyek azonban, midőn egyszer vigyázatlanságból tűz ütött ki, pár percz alatt mind porrá égtek, s attól fogva a tábor középpontja csupa fa sátracból állott.

A többi táborhelyek, melyek mind lombos fagallyakból font sátracból alkotvák, a Gyárváros alatt két helyen, a lippai s az aradi országút mellett, Mehála és József külvárosokon kívül voltak felállítva; azonkívül minden külvárosban honvéd s huszár csapatok őrködtek, s a vártól 800 lépés távolbságra fölállított ostromágyú telepeket fődözték.

Az élelmi szereket éjjel nappal fuvarozták a táborba, s valóban *gr. Vécsey* tábornok atyai gondoskodása tapintat-teljes volt e tekintetben, mert a temesvári tábor az ételnek, s italnak bőségében úszott; a rendes és pontos pénzilletéken felül minden altiszt s közlegény 1 font húst, 1 részlet kenyéret, 1 iteze bort, azonfelül főzeléket, lisztet, zsírt és dohányt kapott, s pénzének nagyobb részét megtakaríthatta; a tisztek kétszeres járulékban részesültek; s így az anyagi jóllét-ről a szó szoros értelmében gondoskodva volt.

Egyébiránt a várbeliek sem szenevédtek egyhamar szükséget, egész télen át elég idejük volt eleséget beszerezni, sőt azért messzire sem kellett fáradozni, hiszen Temesvár Magyarország Kánahánja közepén fekszik, a dúsán termő Bán-ság kellő középpontján, mely több hónapon át kizárálag a császáriak birtokában volt, a mellett magyarellenés érzelmű népfajkkal körülvéve, kik a legnagyobb készséggel segéde-kezet nyújtottak ellenünk. Bizonyosak voltunk tehát benne, hogy a vár éléstarai tömve vannak minden szükségesekkel, s annak daczára, hogy bent körülbelül 14—15,000 lélek (katonásággal együtt) szorult, három havi zárlatot kiallauí képesek; mindenmellett is, midőn 18 és 24 fontos fal törő ütegeink, valamint bomba mozsaraink megérkeztek, s az ostrom megkezdődvén, erélyesen kezdtek működni: a várban az élelmi készlettel, különösen a hús adagokkal gazdálkodva kezdtek bánni, nem tudván, vájjon meddig tarthat a körülzárolás. Ostromágyújukat ugyan olykor-olykor a várörség megtámadta,

a torlaszokat szétrombolta s a lövegeket beszegezte; ezen érzékeny károkat azonban mindenannyiszor másnap helyreállítottunk, s az ütegek rendes működésüket újra folytatták.

A legelső ostromüteget a Gyárváros alatti szőlőben állítottuk fel; mely június 11-én déli 12 órakor vetette be az első bombát Temesvárba, mire a vár sánczairól pár száz lövéssel feleltek.

Én épen azon nap voltam ugyanazon ostrom-telep fedezetére lovas szakaszommal kirendelve, s az első ostromnak szemtanúja voltam. — Különösen mulattató látványul szolgált pedig, mint fogdossák össze a még gördülő 18 és 24 fontos golyókat a huszárok és a honvédek déltől kezdve egész napalkonyatig, számra mitegy 280-at, melyeket gúlába rakták a telep háta mögött, s melyeket tüzéreink ismét visszaküldték a várba, a honnan azokat reánk lődözték.

Hy látványok, mondhatni, mindennapnak voltak, s a temesvári hadtest jó kedélyében páratlan volt; a lelkesedés sem hiányzott abban, mert a császáriak három hó lefolyása alatt csak nem minden éjjel kitörvén, mindenannyiszor meglehetős veszteséggel térték vissza. A harcz előtt, valamint utána egyre hangzott a honvédek víg danája, ámbár a hadi szolgálat eléggyé terhes volt, mert egész éjen át ébren s harczkézen kellett állanunk; egy 24 órát a táborban töltének, a másik 24 órát az ágyútelepek mögött, minden résen állva, s az alatt aludni, leheveredni sem volt szabad, s az ágyú golyók fejünk fölött zúgtak; s így talán más körülmények között türelmét vesztette volna a sereg, de miként fentebb említém, *gr. Vécsey* anyagi jóllétünkről oly buzgón gondoskodott, hogy egy világváros közepeit sem kívánhattunk volna többet, annál inkább pedig a háború folyama alatt. Voltak tág lombos sáraink, hová, midőn időnkben telt, nyugalomra heveredtünk; továbbá, minden táborban vendéglőnk, ízletes étkekkel s hüsite italokkal tele, sőt a középpontban fagylalda sem hiányzott; s végre a közel- sőt a távol-vidék minden rangú höl-

gyei eláraszták táborunkat, s így a kedélyes táncz vigalmak sem hiányzottak, s napi renden voltak.

S midőn végre május 21-én Budavár a magyarok által rohammal bevétetett, s Pétervárad is a köriilzárolás alól felmentetett; mindenből helyről elegendő ostrom- s vetagyűink érkezvén meg, Temesvár telepeink által körülvétetett, ütegeink minden irányban működhettek, s már több Ízben gyujtottak is a várban.

A parlamentirozás szakadatlanul tartott, részünkről a vár feladását, a császáriak részéről pedig a várba szorult polgárok szabad kivonulását követelvén.

Junius 30-án szakaszommal a gyárvárosi ostromtelepek fedezetére voltam vezényelve, a midőn délután 5 órakor egy futár azon üzenettel jött hozzám ; vennék magam mellé egy trombitást, s *Boros Jenő* alezredes dandárparancsnok szállására siessek.

Az alezredes egy nyílt dépéchet azon meghagyással adá kezembe: menjek azzal rögtön a temesvári, úgynevezett erdélyi kapu felé, s azt a legelső előörsi parancsnok eszközléssével *Rukawina* és gr. *Leiningen* császári tábornokoknak szolgáltassam át, s azon esetben, ha tán elutasítni akarnának, mutassam fel az iratot, hogy nincs lepecsételve; s annak talmával azon okból megismertetett, hogy az iratot elfogadni nemakárás esetében, küldetésem okát élőszóval tudassam a császári tisztekkel, annál is inkább, minthogy e mai napig' valamennyi *parlementaire*-ünket elutasították, egyiktől sem fogadván el a dépéchet s szóba sem állottak velők, röviden azt mondván: „jobbra át! indulj! különben rá kariácsolunk önre!“ így járt őrnagyom *Niszner Antal*, *Dézsi Zsigmond* százados, s mások is, kik a vár feladás ügyében jártak, miről a császáriak hallani sem akartak, „Egyébiránt — hozzá tévé az alezredes — ha rá találnak önre kartácsolni, sebes vágtatva térjen vissza.“ Ezt azonban tréfásan ejté, mitől nem is tartottam.

Ezen utasítás vétele után rögtön útnak indultam s a

Gyárváros utcáin összegyűlt néptömeg között, kiket a kíváncsiság a városból a várhoz csak-pár száz lépésre csalt, alig bírtam áthatolni.

A Gyárváros végén trombitásom megfújta az indulót, melynek harsogására egy pár perez műlva megteltek a vár sánczai, s azokra ezrek sokasága tódult, egyszersmind valamennyi ágyú elhallgatott minden részről. A Ggyárvárosban állomásoszó hős *Asztalos Sándor* vezérlete alatt álló 29-ik zászlóaljat a kíváncsiság utánam csalta, s a semmi veszélytől nem rettegő honvédek minden fegyver nélkül bokrok közzött bujkálva, nyomban követtek.

Megindultunk ugyan, de sem én, sem trombitásom nem tudtuk merre menjünk, minthogy a vár s a külvárosok közötti glacis annyi sokféle tekervényes árkokkal volt felhányva, hogy ide s oda kerülgetni voltunk kénytelenek, míg végre a legelső őrcsapat közelébe érve, egy ott szolgált magyar őrmester „erre jöjjön az ur“ felszólítással útba igazított, s csakhamar egy levágott nagy tölgyfákkal eltorlaszolt mély sánezban tanyázó Zsivkovich-ezredbeli egy század katonával 5 lépésre szemközt megállapodtam, s „jó napot uraim!“ megszólítással üdvözöltem a jelen volt tiszteket — német nyelven.

E század parancsnoka *Beiner* kapitány volt, s arcán nagy sebhelyt viselt. „Mit kíván ön uram?“ kérdé tőlem hidegen, miután üdvözletemet viszonozta. „Dépéche-t hozok,“ feleltem „Mi semmiféle dépéche-t el nem fogadunk“ válaszolá, s a midőn megmondám, hogy nincs lepecsételve, még akkor sem vette azt által, s csak a midőn annak kedvező tartalmát megfejtéin, határozta el magát, hogy megérkezésemet egy futár által a vár- és katonai parancsnokságnak jelenteni fogja.

Lovon veszeg ülve várni addig, míg a várba beküldött visszatér, unalmas volt részemről, s minthogy nagyon szomjaztam, innivalót kértem; mire egy fiatal szőke hadnagy tréfásan megjegyzé, hogy vízzel szolgálhatnak, én pedig vála-

szul adám, hogy a magyar huszár borral él; erre Reiner kapitány a hozzá legközelebb álló katonának intett, ki a sánczetőn álló fabódéból egy pintes üveggel fehér bort hozott, s abból pohárba töltvén, nekem nyújtotta; de a kapitány a pohár bort kikapta kezemből, s mosolygva mondá: „előbb nekem kell innom, nehogy önben azon kétség támadjon, hogy ez italban méreg van.“ Mely habár nemes gondolkodása a kapitánynak, sértőleg hatott reám, s azt adám válaszul: „kislelkű nem vagyok, s a cs. austriai tisztek iránti véleményemmel össze nem férhet ily gyanúsítás.“ Ezt azonban tréfára fordítottuk, én a pohár bort kiürítém, s csakhamar mintegy 30-ra összesereglett cs. tisztek egyre kínálgettak a felette jó borral, de sokat inni óvakodtam.

Lovamról leszállítottak mind engem, mind trombitásomat, s gyöngéd udvariasággal a mély sánczba, melyben ők alulról fölfelé hozzám beszéltek, levezettek, hol egy jó óra hosszáig vártam a válaszra. Azalatt kedélyesen társalogsztunk, s a tréfás élczeskedésből ki nem fogytunk. így például a császári tisztek arra kértek fel: küldenék be nekik magyar hírlapokat, minthogy ők jelenleg minden közlekedéstől elzárt helyzetben élnek, hozzá tették azonban: „csakhogy úgy is kevés igazságot fedezhetnénk fel azokban, miután minden magyar lap tele van azon hírekkel, hogy a magyarok itt és ott megverték a császári hadserget.“ Továbbá, arra kértek: küldenék be nekik gyümölcsöt, majd ők azért sóval szolgálnak nekünk cserébe. „Hogyan, nekünk sót?“ kérdém „szálilitnak hozzánk bőséggel sót Erdélyből.“ „Igen —válaszodnak— ha Erdély a tiétek volna.“ Pedig már akor régen egész Erdélyország a magyarok hatalmában volt, s ők csakugyan mit sem tudtak arról. Azt is kérdezték tőlem: menynyire hatoltak be az oroszok Magyarországra? Erről azonban jól voltak értesülve, mert már akkor a mieénk csatáztak is az oroszokkal, Paniutin hadtestével a Csalóközben. „Az oroszokról mit sem hallottunk“—mondám; pedig hallottunk bizony, s nem örömetest vártuk őket. „Majd meg fogjátok őket rövid

időn látni Temesvár falai alatt,“ feleiének, s szavuk beteljesedett.

A többi közt szememre lobbantották, hogy bombáink kórházokat sem kimélik meg, s épen előtte való nap egy pár bombánk szétpattanása nagy rombolást tett a betegek között, a hol a mi (fogoly) honvédeink is feküsznek. Mire én tüzéreinket azzal mentém, hogy bombáink korántsem a betegek menhelyét, a kórházat, hanem ahoz néhány lépésre, a sánczataton elrejtett lőporkamrát (mely tényről nekünk biztos tudomásunk volt) keresik, a melybe mintegy 10—15 lövés után egy bombánk zuhant, s az abban pár száz mázsára menő lőport, földetrázó robajjal a légbé röpitette, következésképen a mellette fekvő kórház legtöbbet szenvedett ezáltal, melyet az arról lelőgő fekete zászló sem menthette meg a veszélytől.

Kedélyes társalgásunkat a sánczatton álló őr „fegyverre!“ (Gewehr aus) rivalgása félbeszakítá; a tisztek azonnal helyükre siettek, a katonaságot a Gyárváros felé levő sáncokra vezényelték. Az őr jelenté, hogy a honvédek nagy számmal bokorról bokorra bujkálva a vár felé közelednek, s ide alig 50 lépésre vannak már. — A körültem álló tisztek, s az eddig oly jól hangolt *Eeiner* kapitány meglepetve, kérőleg néztek reám, egyszerre nagy zavar támadt, mondván: „mi ez? hadi csel! a parlementaire itt van, s minket megtámadnak?“ „Uram — folytatá Reiner — megengedjen ön, szemeit bekötjük, s a várba vezetjük.“ S ezzel élvezével parlementaire-i fehér kendőmet, melyet béke jeléül egy nádpálcza végére kötve magammal hoztam, s melyet egy gyárvárosi hölggyől, ki azt idejövetelem alatt az ablakról lenyújtá, vettem át, szemeimet gyöngéden s minden Hiedelemmel leköötték.

Valóban nem tudtam mit véljek, szólni annál kevésbé voltam képes, mert az egészből mit sem értettem, de abban bizonyos, s így egészen nyugodt voltam, hogy a magyarok részéről ily ocsmány árulás nem történhet; arról pedig, hogy a 29-ik zászlóalj rettenthetlen orozlánai mindenütt nyomban

követtek, a tisztekkel eredt mély beszélgetés alatt végképen megfeledkeztem.

Reiner kapitány és *Markovich* főhadnagy a legudvariasabban két karomon fogtak, s most mint vakot vezetve, minden kiálló fagyökérre, köre s legkisebb gödröcskére figyelmeztettek, nehogy abban megboltoljak, s ily szemmelbekötött helyzetben a várban leendő szállásomra, illetőleg fogsgombá vezettek.

A kapuhoz azonban még nem értünk; a midőn *Sztankovich* 1) és b. *Blomberg* ezredesek mintegy 50—60 tiszt kísérétében a várbeli kijöttek, s alig hogy engem bekötött szemmel vezetve megpillantottak, *Sztankovich* ezredes jó messziről erős parancshangon kiáltá: „mi ez uraim?! a parlementaire ur szeméről azonnal vegyék le a köteléket!“ Rögtön visszanyertem szemem világát s megállottam; azonban *Reiner* kapitány óhajtása folytán, a várbeli küldöttségnek néhány lépéster előre mentem, s miután kölesönösen üdvözöltük volna egymást, *Sztankovich* ezredes küldetésem okát tudakolá tölem; melyet én szóval előadám, s ő átvette tölem a nyílt dépéche-t, s egy órai türelmet s várakozást kérve, a várba viszszatért

Most ismét elég időm volt a beszélgetésre, s nekem legelső gondom oda irányult, hogy a „fegyverre!“ kiáltás okát kipuhataljam, melyről azonnal meggyőződtem, a midőn a sánczetőre felmentem s láttam, hogy a 29-ik zászlóalj majd nem egészen a vár sánczaihoz jött, ahol t. i. én a császári, tisztekkel beszélgettem, s őket csupán a kíváncsiság csalta oda, miről a várbeliek igen könnyen meggyőződtek, látván, hogy honvédeink fegyvertelenül vannak, s most ismét nyugodt helyzetbe tették magokat.

Majd besötétedett már, s mondhatom, az éj is beállott, a midőn *Sztankovich* és *Blomberg* ezredesek újra kijöttek

*) *Sztankovich* ezredes tehát nem esett el az 1849. évi febr. 8-ki aradi csatában, miként azt egy legújabban megjelent kiadásban olvastam.

előbbeni kisérőkkel, s ismét Sztankovich szólott ekként hozzá: „Parlementaireur! örömmel üdvözlöm önt, nem csupán részéről hanem gr. *Leiningen* s *Rukawina* altábornagy urak nevében is, kik ön tábornoka iránti szives köszönetöt köt nyilvánítják, valamint elismerésüket azon szép és nemes tettért, melynek örömhimökéül ön jelöltetett ki. Valóban nem csak méltányos, de nagylelkű tett is egyszersmind, a midőn ennyi sok ártatlan polgár ily kinos helyzet alól, a milyenben jelenleg tengeti életét, ezen súlyos s valódi várfogságból kibocsáttatik. Ezáltal újra van alkalmunk a magyar nemzet nagylelkűségéről meggyőződni. Holnap részünkről parlementaire fog önök táborába küldetni, a kibocsátandó polgárok kivonulási idejének kitűzése felől értekezendő. Kérem mindenjáunk forró üdvözletét s köszönetünket átadni gr. *Vécsey* táborknak. Most isten önnel! Különben, a midőn ön a Gyárvárosba lép, attól a percztől fogva ismét ellenségek vagyunk.“ S ezzel egy udvarias meghajtás után visszatért a várba.

Míg én a császári tisztekkel társalogsztam s Sztankovich ezredessel beszéltem, azalatt egypár magyar sorkatona trombitásomat egyre kinálgatta borral, kin, kun fiú létére nem egykönnyen fogott ki egypár pintes palaczk bor, s hijába intéztek *Tóth Jancsikhoz* furfangos kérdéseket, mert ő mindenre talpra esetten válaszolt, s valahányszor azt kérdezték tőle: „bajtárs! hát sokan vagytok-e oda kint?“ mindannyiszor azt felelte: „mindössze hárman, a táborknak ur, a hadnagyom kivel ide jöttem, és én; én mást nem ismerek, és így meg nem mondhatom, kik és hányán vannak még.“ Trombitásom közöttszésre talált a várbelieknél, egyre nevettek huszárelczeinek, s midőn tréfából arra szólították fel, hogy maradjon nálok, azt adá válaszul: „jobb oda kint, mert ott a tág síkon kedvére lovagolhat a huszár, ő pedig gyalogkatona nem akar lenni, ha lovas lehet.“

A jelen volt császári tisztek mindenjában kézszorítás mellett érzékeny búcsút vettek tőlem, különösen *Reiner*,

Markovich és *Makray* gyalog, s gr. *Kocsubriczky* dzsidás főtiszt, ki másnap mint *parlementaire* ki is jött hozzánk. Többek neveire már nem igen emlékszem, pedig soknak megkérdeztem a nevét, minthogy ők is vágytak az enyémet tudni, ámbár nagyobbrészt azt hitték, hogy álnévvel ámitám el őket, s két-kedtek orosz nevem hitelességében.

Visszatértemkor nagy örömmel fogadott az ezrekre menő, s nem csupán honvédek, hanem még sokkal nagyobb számmú polgárok sokasága, s a Gyárváros egyik végétől a másik végéig, t. i. *Boros Jenő* alezredes lakáig valódi diadalmenetben részesültem; valamint menet- úgy jövetközben is örömkifejezéssel üdvözölt a nép tömeg.

Ez éltemnek legszebb s eddig a legboldogabb napja volt.

Az alezredesnél jelentéstétem s az események elbeszélése után százfelé ragadtak mind bajtársaim, mind a polgárság; mindenki égett a vágytól hallani az általam hallottakat, s megtudni hosszas ottmulatásom okát, minthogy én voltam az egyetlen szerencsés *parlementaire*, kivel a temesvári őrsereg ily hosszas beszélgetésbe ereszkedett. Minek ugyan igen természetes s egyszerű oka az, hogy az előttem beküldött *parlementairek* mindegyike a vár feladását sürgette s követelte, én pedig a várőrség nagy örömére, azon óhajtva várt boldog hirt vittem be, hogy a várnak terhére szolgáló polgárságnak szabad kivonulást enged vezérünk. Szives fogadtatásom s hosszas ott mulatósom tehát korántsem érdememnek róható fel.

A polgárok kivonulása julius2-kán déli 12 órarahatározatott, mely napra minden két részről fegyverszünet kötöttetett. A kitűzött órában megnyíltak Temesvár kapui. A magyar tisztek, kivéve, a szolgálatban levőket, mind a vár sánczai alá lovagoltunk, a hosszú, kínos zárt helyzetből kiszabadultak előbe, kik számra mintegy 4—5000-en lehetettek, az úri s polgári osztályhoz tartozó magyar s német ajkú lakosok közöl, s kik, a midőn hozzájok lovagoltunk, örömtől könybe lábbadt sze-

mekkel üdvözöltek s szívélyes készorításukat alig győztük viszonzoni.

Örömmel, de egyszersmind fájdalommal is szemléltük a kibocsátottakat, s valóban szivreható látvány volt e kivonulási menet; soknak kocsija s abba befogott lovai is, s a kocsik annyira zsúfolva voltak házi ingóságokkal, hogy a benlevők mint a sajtóba szorítva, úgy ültek. De ez még hagyján volt; a gyalog kijötteken sajnálkozni, de molyogni is kellett, a midőn urak, sőt még urhölgyek is, hátukra kötött nehéz batyukkal, melyek leginkább ágybelivel voltak megvakva, a váról egész táborunkig, tehát jó 5000 lépésre gyalogoltak, s még is mindegyike örömmel s boldogsággal volt telve, mert egyszer valahára megláthatta a kék eget s beszivhatta a tiszta éltető leget.

Sokkal fájóbb volt azonban a több sebesülteket látni, kik magyarok voltak, s a magyar bombák s gránátok által sérültek meg. A sebesültek között egy úri hintón egy 6—7 éves fiúcskát is láttam bekötött fejjel, kinek miveit urhölgy anyja azt vallá, hogy bár az egyik templom sírboltjában volt beszállásolva családjával, minthogy házában, mely bombáink által tetemesen megrongáltatott, biztos mendéket nem talált többé, — de a gyilkoló bomba a sírboltba is behatolt, s kedves fiacskája egy 60 fontos széppattanása alkalmával megsebesítetett. Mindezen kiállott veszélyeket s a halálremegést azonban teljesen feledni látszék ez urhölgy, s szemei folyvást örömkönnyivel telvék, sebesült gyermekét lelkesedéssel szorítá keblére s égre emelt tekintettel hálát rebegtek ajkai, hogy végre kimenekült a rettenetes helyzetből, melyről úgymond, fogalma sem lehet annak, kit a végzet hasonlóval nem sújtott. A szabad légtől elzárt sötét helyen, s a holtak társágában lakni azért, hogy a bizonyos halált kikerülje a nyugalomhoz s békés élethez szokott család.

Éhez hasonló eset több is fordult elő, s mi, kik a kimenekültek elébe lovagoltunk, nem győztük kiállott szenvédések hosszú elbeszélését végig hallgatni, s ki kétkednék ab-

bán, hogy szívünk vérzett saját vérrokonink eme sanyarú sorsa felett? kikre, habár akaratunk ellen, ej s naponta ezenyi halált kellett szórnunk. De a háború ilyen véráldozattal szokott járni.

A kimenekültek közöl, kik a várban vagy pincékben vagy pedig sírboltokban laktak, — minthogy a tömör föld-sánczok alatti kazamáták leginkább csak a katonaság, a szerb ajkú lakosság biztos tartózkodása s az élelmi-, valamint más fontos hadieszközök rakhelyéül hagyatott fen, — nem gondolva bizonytalan jövővel, igen sok czél nélkül továbbmenetelre vette útját, de azért boldognak érezte magát mindegyik, mert szabaddá lett.

Voltak azonban ezen kiköltözöttek között magyar ellenes érzelmük is, de mintsem tovább is folytonos remegésnek legyenek kitéve, s éjjelnappal élet s halál között lebegjenekek, készebbek voltak a magyarok üldözésének kitenni magokat.

A Temesvárból kijöttek elébe *gr. Vécsey* is kilovagolt, s szívélyesen tidvözlé a sokat szenvedteket, kik szűnni nem akaró éljenzésben törtek ki, életükkel megajándékozott fél-istenként tekintvén a magyar vezért, s miként a hosszas távoliét után hazaérkezett atyát örömtől szökdécselő gyermekek, ekként fogták körül a bár halvány komoly, de sok szívj óságot tolmácsoló arczu grófot, számos keserű panaszszal, de egyszersmind vádoskodással töltvén be füleit.

Az eddig bent a várban oly sok szenvedésnek kitett, s most egyszerre ily hirtelen a szenvedésen túl, szabaddá lett német polgárok némelyike ujjal mutatott több gyanúsra, de különösen egy, hátán batyut vivő magas tetejű kalapos egyénre, állítván, hogy ez Temesvárban császári hadbíró lévén, sok magyar érzelmű polgárt elítéltetett.

Gr. Vécsey az őt számosan ostromló, elfogult vádolók kívánalmainak eleget tenni ígért, s nehogy ő maga is gyanúra szolgáltasson alkalmat, néhány egyént, különösen pedig a volt csász. hadbírót őrizet alá helyezni rendelé; törvényes

vizsgálat s kihallgatás után azonban kitűnt, hogy e vádoskodás egyáltalában semmi politikai okokon nem alapult, egyedül személyes gyűlölségből eredt, s a vádlottakat pámap műlva szabadon bocsátatá.

Mindezeket, ha tán kissé hosszasan is, de célszertinek véltem ezen történelmi adatokhoz szőni, minthogy e jegyzetek a szöveggel szoros összeköttetésben vannak, s közbevetőleg röviden annyit kell még fölemlitnem, hogy az ostrom ideje alatt ártatlanul szenvedő 4—5000 polgárnak Temesvárból szabadon kibocsátásával a nemzeti kormány nagylelkű nemes tettet tanúsított ugyan; s ha ezt nem teszi: a világ s a szigorú bíró a történelem előtt örök vád alá helyeztetett volna; de ezzel egyszersmind nagyban megkönnyítő a temesvári őrség helyzetét; mert a mit 4—5000 ember naponként elfogyasztott volna, azon élelmi szerek most a katonaság számára maradtak fen, s így a kiszámított ostrom idején túl, egy hónapnál tovább tarthatá magát, minthogy Temesvár csupán éhséggel, de rohammal egyáltalában be nem vehető erődvény. Ezen nagylelkű eljárás következtében a várat a kiszámított időnél még egy hónappal tovább kellett őriznünk, mindaddig t. i. míg az osztrák főhadstereg egy orosz hadtesttől támogatva nyakunkon nem termett, akkor, midőn már a várbeliek a végsőn voltak, élelmök végfogyatékán állott, különösen a zsiradék és a hús, a dzsidások lovaira került már a sor, ahoz járult még a ragály, mely a népet tizedelte. Ha ejen 4—5000 ember ki nem jön, a vár régen hatalmunkba esett volna.

Hogy mily nagy örömmel fogadták Temesvárban a nagyszámú polgárság kiköltözöködése engedélyének hírét, melyet június 30-án volt szerencsém bevinni, annak szemmellátott tanúja voltam, és soha nem feledem, mily örööm sugárzott minden császári tiszt arczároi, s mily szívélyesen fogadott Sztankovich ezredes, s még érzékenyebben búcsút vett tőlem, s a magyarok nagylelkűségét nem győzte magasztalni, ígérvén, hogy ez mélyen leend szívökbe vésve, s adandó alka-

lommal hasonlóval fogják viszonozni nemes gondolkodásunkat. Kivéve b. Blomberg ezredest, ki mind odaérkeztemkor, mind távozásomkor szótlanul nézett reám.

Ezek után az ostrom rendszeresen folyt, a várőrség mint azelőtt, úgy azután is csaknem minden éjjel hol egyik, hol másik ponton kitört, nem annyira csapatainkra, mint ágyútelepeinkre, s ütegeinket olykor be is szegezték. így különösen julius utólja felé egy éjjel egy erős császári csapat tört ki a váról, s a gyárvárosi szőlő alatti faltörő titegeinket nagy csendben, az éj sötétének fedezete alatt, észrevetlenül megtámadta, alvó tüzéreinket lekaszabolták, hat ágyunkat beszegezték, s a torlaszokat széthányták, de midiin egy pár tüzér véres fővel a telep mögött tartalékban levő 2 század honvéd parancsnokához, Moncskó Ferencz századoshoz a hirt megvitte, ez csapatjával rögtön a helyszínre érkezvén, heves harcz fejlődött ki, s ember ember ellen szuronyt szegezve rohant. A császáriak közül különösen kitüntette magát *Schwarzmann* kapitány, ki midőn Moncskó századosunkkal szálkard vívásra kelt, egy honvéd által jobb karcsonján át lövést kapott, mire baljába ragadván kardját, tovább védte magát, de a bár még igen ifjú, azonban rendkívüli erejű s bátorságu Moncskó, ellenfele kardját kivágta kezéből s mellén ragadva, kérdéőt: „megadja-e magát?“ „igen, a magyar nagylelkűségre“ válaszolt *Schwarzmann* s megadta magát. Moncskó a szerencsétlen a honvédek őrizetére bízván, a középpontba kocsin szállítni rendelé, s egyszersmind vele a legkiméletesben bánni parancsolá, a harczot azonban elkeseredetten tovább folytatá, még egy más főtisztet, *Kdványa* (erdélyi szász) hadnagyot sajátkezüleg tévé fogolylyá, és súlyos fringiájával több tüzérünk életét megmenté, szóval vad arszlánként harczolt s a honvédeket hős példájával lelkesítette.

Schwarzmann kapitányt s *Kdványa* hadnagyot gr. Vécsyhez kisérték. Az elsőnek sebe veszélyes volt, de izzó fájdalmát szeliden türte, oly férfias megadással viselte magát, hogy mindenjük részvétét megnyerte; csakhamar a Szent-

Andráson felállított kórházba vitték; karját azonban megmenteni nem lehetett, s hogy életben maradjon, azt le kellett vágni (amputálni) mely műtétet tábori főorvosunk Kunevalder Albert (jelenleg pesti gyakorló orvos) hajtotta végre.

Káványa hadnagy, midőn gr. Vécsey táborába hozták, nagyon meg volt döbbenve, s arczárói a legnagyobb bizalmatlanságot olvastunk le, azonfelül igen átallotta, hogy nem fesztes tiszti, hanem poros harczi öltözékben'volt. Azonban csakhamar bizalmat ébresztettünk fel benne, a mivel csak lehetett mindenkel szolgáltunk neki, s minden jóval biztattuk. A fogoly hadnagy végre bevallotta, s bizalmatlanságáért men-tegetvén magát, mondá: „előttea magyar hadserget zablátlan, vérengző s fejetlen népnek jellemzetéknem sokára azonban kibékült sorsával, s megelégedve élt köztünk egészen a háború befejeztéig.

Miként föntebb említém, gr. Vécsey atyailag gondoskodott a parancsnoksága alatti seregről, s a jóllét meghonosodott táborunkban; ez azonban sok rosszat szült; mert ámbár a napiparancsban, még pedig többször ismételve meghagyatott, hogy egy századnál négy markotányosnénál, kik egyszersmind mosónék is legyenek, többnek tartózkodni nem szabad; a nők mégis túlságos számmal hemzsegtek táborunkban, s bár több ízben kikisértettük őket, másnap azonban mindenjában visszatértek. Sőt a tiszteknek majd egy harmada vagy legalább is egy negyede nős életet élt, s valódi háztartást vitt a táborban, mi, a tapasztalás szerint, az ügynek nagy hátrányára szolgált egyrészt, másrészt azonban igen természetesnek mondható, minthogy az ifjúság virága a táborokba vonult, s nem csoda, ha ily varázserővel annyi sok szép nőt vonzott oda.

Egyébiránt e baj orvoslásán, úgylátszott, táborkunk sem igen akart segítni, sőt tán némileg elő is mozdítá, mint hogy gr. Vécsey maga is felette lovagias férfi lévén, a szép-

nemnek nagy tiszteleje volt, azt nem hogy ellávolította volna táborából, sőt inkább annak ott megjelenését, letelepedését nagyon is szívesen fogadta, s asztalát mindig válogatott szép hölgyek koszorúja diszíté. De nem is igen borzadtak az ur-hölgyek a temesvári táborról, s távol vidéken is elterjedt volt hire annak, mily előzékenyen s udvariasan szokták fogadni a vendégül érkezett szépnemet táborunkban, illetőleg a középpontban, gróf Vécsey székhelyén, hol minden nap este tánczvigalom tartatott.

Én gróf Vécseynél csaknem minden harmadik 24 órában napostiszti szolgálatot tevén, a tábornuktól nem egyszer vettettem azon utasítást, hogy a táborba érkező látogató vendégek elébe menjek, a hölgyeket karon fogva vezessem szerteszélyel, s minden mi csak érdekes, mutassak meg nekik, s ha lehet a bátra tartóztassam le őket. Szóval, Vécsey a szó teljes értelmében, finom, miveit mágnás volt.

E naponkénti tánczvigalmakat azonban rendesen, az ágyú ugyan nem, de a fegyvertűz ropogása szakítá félbe, s én mint gyakori napostiszt nem egyszer odahagyni kénytettem a kedélyes tánczvigalmat, lóra kaptam, s a csata színhelyére kisitettem, az eseményekről jelentést teendő.

Oly szép élete tán egy táborozó hadseregnak sem volt, mióta a világ fennáll, mert bár ágyúdörgésnél ébredtünk s a mellett aludtunk el, mely már oly szokott s nélkülözhettelen vált, hogy azt harczízeneként hallgattuk, de másként a temesvári tábor egy víg gyüldéhez hasonlított, melyben a jó kedv kifogyhatlan, s a naponkénti csatározáshoz szokott sereg lelkesedésben páratlan volt; s mindez gr. Fecseg tábornok intézkedésének tulajdonítható, ki egyszersmind a hadi fegyelmet s a rendet szigorúan fel tudta tartani, s minden parancsnoksága alatti tisztnek s közlegénynek szeretetét egyiránt teljes mértében bírta; mi tán szinte az ügy hátrányául szolgált; így a többek között egy esetet hozok fel.

Egy napon *Guyon* tábornok a temesvári táborba a magyar kormány meghagyása folytán érkezett; a parancsnoksá-

got átveendő; jól emlékszem reá, este felé volt, épen akkor napostiszti szolgálatot tettem a középpontban; alig hogy érkezése okát gr. Vécseyvel tudatá, a midőn ez az étteremben összegyűlt tisztek közé lépett, könyes szemekkel panasz-kodván, mily hálátlanul bánik vele a kormány, őt a temesvári hadtest vezéri méltóságától meg akaija fosztani

Másnap reggel a jelenlevő, s még a szomszéd táborokból is egybehívott törzs- és főtisztek ből álló testület *Guyonhoz* ment, őt ünnepélyesen a visszatérésre felszólítá aepn nyilatkozattal, hogy a temesvári hadtest egyhangú akarata ;jcsupán *Vécsey* tábornok vezérlete alatt harcolni. Hy határozott nyilatkozat a rettenthetlen *Guyonra* megdöbbentőleg hatott, 8 a tiszti kart megnyugtatólag elbocsátva, másnap visszatért, s a diadalt gr. Fécseynek engedte át.

Nem mellőzhetem még *Kossuth Lajosnak* a temesvári táborban julius hó végén való személyes megjelenését.

A kormányzó minden egyes tábor megvizsgált, a zászlóaljakat kiállították tiszteletére, a zászlók földig meghajoltak előtte, s „éljen“ rivalgással fogadtatott.

A mehárai táborban, hol jelen voltam, végig tekinte a sorokon, következő beszédet intézett a csapatokhoz: „Miként személyesen meggyőződtem, lelkesítő szónoklatom felesleges volna itt, a hol ily rend s hadi fegyelem uralkodik, s a hol minden egyes vitéznek arczároi a megelégedést s szemeiből lelkesedést olvasok le. — Legyenek önök türelemmel és kitartással, szenvedésök mindenössze egy pár hétag fog tartani, s azntáu hosszas békének s nyugalomnak nézünk előbe.“ — A kormányzó szavai beteljesedtek, egy pár hét alatt mindennek vége lett, — a hadsereg feloszlott s a fegyvert le-tettük.

Ezután a kiállított zászlóaljból több altiszter s közhonvédet megszólított, születésük helyét, valamint szolgálatuk idejét kérdezé, s a tábornok és zászlóalj-parancsnok által

megdicsért hősöket harmadrendű érdemjellel sajátkezűleg földíszíté, a többek között egy román származású közhonvédet is, ki örömében magán kivid volt, s e magas kitüntetését elragadatva beszél mindenkinék.

S tény, hogy e per öztől fogva a honvédek közé besorozott román származásnak közöl egy sem szökött el, miként ez eddig napi renden volt, sőt a legközelebbi éjjel történt csata alkalmával, ugyanazon század, melyben az említett harmadrendű érdemjellel földíszített romáuajku honvéd is szolgált, a várőrség által megtámadtatván, mely század csaknem egészen románokból állott, hős rohammal verte vissza a megtámadást.

Ki volt boldogobb és büszkébb, mint azon honvéd, kivel Kossuth beszélt?

A többekkel való beszélgetés után az egész csapathoz fordult s kérdé: „Kikapják-e rendesen fizetésüket s minden-napi élelmüket?” s az egész zászlóalj egyszerre s egyhangúlag igennel válaszolt. — Ekkor szélyelnézett, vájon nem vesz-e észre elégületlenséget valamely arczon, s néhány percznyi szünet után újra szólott: „ha van önök között valaki, kinek nehézsége volna, szóljon nyíltan és bátran, mitől se féljen, én, mint Magyarország kormányzója, mindenki panaszát hallani óhajtóm.”

Beszédjét néma csend követte. — Ezek után a csapat háta mögé kerülve, a közhonvédek tölténytáskáiba nyúlt, azokból a töltésekkel ki-kiszedegette, s azokban a lőport vizsgálta, és ezen műtétet több honvédnél és sokáig folytatta. Továbbá kérdé, mily távolságra hullanak ide az ellen golyói, s midőn mondtuk, hogy igen gyakran a táborban is elpattannak az ellen gránátjai, a felett csudálkozását fejezé ki.

Ekként járt össze valamennyi pontot a Temesvár alatti táborban, s végre a várat körülövedző futóárok mélyében gr. Vécsey tábornok, s több törzstiszt kíséretében körülkocsi-kázta az erődvényt. Hogy mily harczedzett és bátor a temesvári hadtest, arról igen könnyen meggyőződhetett a kor-

mányzó, midőn látta, hogy az őt környező tisztek e körutat valódi kéjsétának tekintik, mi őt, úgy látszott, szinte meg-lepte s Vécseytől, valamint azt környező dandárparaness-nokuktól s főtisztek től kérdé: „hány lépésre van a tranchée a vártól?” „Ot-hatszáz lépésre válaszolá a tábornok. „Hiszen akkor a lővonalban esünk,” jegyzé meg a kormányzó. „Mit sem tesz” mondá a tábornok „az árok oly mély, hogy abból a legmagasb huszár forgója sem látszik ki.” E felelet után megnyugodott Kossuth s beleereszkedett a tranchée-ba. Mi felett mi, kik bár az ágyúdörgést napontai zeneként, s a 18—24 fontos golyókat dongó legyekként megszoktuk, épen nem csudálkoztunk, s fel tudtuk fogni, hogy Kossuth élete, kivált c válságos időben sokkal drágább volt mint a miénk, következéskép, azt kiemélne kellett.

Ezekután Kossuth rögtön visszatért Aradra, a hová már akkor az összes országgyűlési képviselők s a kormány Szeged-ről lassanként szivárgott.

A lehangoló hírek napról napra mindenkiabb szállingóztak, kivált az oroszokról; kik előtt Dembinszky, a magyar hadsereg fővezére, Lengyelországtól egész Szegedig folytonosan hátrált. Az oroszokról a legelső körülményes leírást a táborunkba érkezett Csernovics Péter temesi gróftól haliám, kivel, mint gr. Vécsey napostisztje, a középpontban találkozni s mintegy óra hosszáig tartó sétát tenni volt szereencsém. Ő tőle hallám először a muszkák, különösen pedig az eddig csak papíron ismert rémületes kozákok ügyességét s hősisségét, de egyszersmind élelmességét is jellemzeni. Nagy figyelemmel hallgattuk a nemes grófot s még nagyobb eseményeket vártunk.

Azonban nemcsak Csernovics Péter, hanem utána Perczel Mór, a seregétől s vezérségtől megfosztott tábornok, kinek tétlenségre kárhoztatása az egész temesvári hadestre nagyon roszul hatott, miután Perczel az egész hazában a leg-vitüzébb tábornoknak ismertetett; azonfelül még számos or-

szággyűlési képviselő keresett táborunkban menedéket, s párnap alatt igen megnépesedtek sátraink.

Mindezek baljóslatú előjelek valának, s mi, kik alárendelt főtisztek voltunk, semmi jót sem gyanítottunk, de bizonyost nem tudtunk, mert minden a legnagyobb titokban tartatott, hogy ügyeink hanyatlásnak indulnak, s miként sejtettük: hatalmunk mindinkább szűkebb határok közé szorítatott.

Voltak ugyan, némely nálunk menedéket kereső országgyűlési képviselők közöl olyanok is, kik minden tartózkodás nélkül jellemzétek szorult helyzetünket, de ezek gr. Vécseytől csakhamar intést kapván, elhallgattak.

A Temesvár alatti tábor tisztkara igen is fel tudta fogni a haza súlyos helyzetét, de azért, miként azt a catastropha végső perczéig tanusítá, nem csüggedt, s a csapatokat kitartásra s a rövid időn bekövetkezendő nagy harczra buzdítá.

Azonban, az egész táborra felette kellemetlenül hatott a népszerű hazafi, Perczel Mórnak közöttünk tétlenül veszeglése. Általánosan tudva volt, hogy Perczel, habár egy pár csatában szerencsétlen is, mindenellett a legmerészebb s vállalkozóbb tábornokaink egyike volt, s Szent-Tamásnak általa végrehajtott hősies megrohanása s bevétele óta, az összes nemzet előtt nagy tiszteletben s népszerűségen állott. Ő ugyan nem panaszkodott s nem izgtatott táborunkban, de komoly halvány arcza elárulta lelkének mély sebét, s többé nem maradhatott titokban, hogy őt a kormány a vezérségről elmozdította.

A vész emez előnapjaiban gr. Vécsey, ki Temesvár ostroma egész ideje alatt, mint a magyarügy mellett buzgó feddhetlen, tiszta jellemű vezérnek volt elismerve, látva, hogy az ostromzárlat napjai megszámítvák, valamint igen jól tudta, hogy a magyar kormány eddig tett működéseivel egyáltalában nincs megelégedve, sőt az egész haza zúgolódik lassan haladó várvízási működései ellen, szemére hányván különösen az egy millió

pengő forint költséget, a mennyiben t. i. a várat gyűrűként körülövedző futóárok (tranchée) került, s végre tudva volt, hogy Temesvár minden háza összerombolva, egyrésze leége, lakatlanná vált, s az élelmiszerek végfogyatékán vannak.

Mindezen fentebb elősorolt körülmények közreműködése gr. Vécseyt arra határozta, hogy Temesvárat egy ügyesen tervezett rohammal a magyarok hatalmába kerítse. Be akarván egyszersmind azzal bizonyítni a nemzetnek, hogy e várat bevenni komoly szándéka, bő a nemzet általános óhajtásának kész hódolni.

A megrohanási terv kiszámításában az öt mindig környező lengyel származású *Prziemszky* alezredes és *Végh* Bertalan őrnagy, s talán még a tábornok különös kegyében álló szinte lengyel származású s még csak 26 éves gróf *Dembinszky* tnzer őrnagy működtek közre. Azonban ez sem volt slíkerdúsabb a Máriássy János-féle Aradvár megrokanásánál, sőt még sokkal nagyobb áldozatba került az igen éber és az aradinál sokkal erősebb várőrség ellenében.

Augustus 4-én az éj beálltával a dandáraparancsnokok rendeletet vettek, hogy zászlóaljaikkal s ütegeikkel rögtön a Józsefvárosba (Temesvár egyik külvárosába) a legnagyobb csendben vonuljanak.

A helyszínén mindenkinél értésére adták, hogy az egy-bevont csapatokat a vár megrohanására vezetik; mitől aharczvágyó honvédek korántsem rettentek vissza, parancsnokaik eme rendeletét általános lelkesedéssel fogadták, égtek a vágytól mihamarabb az oly régóta vívott várat megrohanni s a dicsőség babérába egy-egy levelet tűzhetni; mert az ellenük gördülő nehézségeket egyik sem bírta felfogni.

A sereggel közlött várrohanási terv mint könnyen kivihetőnek látszó, méltán vérmes reményre jogosíthatá fel a tűzeli ifjú harcosokat, — de a ki ezen erőd alkotását s az abban felállított védműveket ismeri, másként gondolkodik.

Általánosan tudva volt, hogy a temesvári józsefvárosi kapun kívül a vársánczoktól alig 50—60 lépés távlatra egy

betorlaszolt mély árokban éjelenként rendesen egy zászlóalj császári katonaság szokott tanyázni. — Ezeket hirtelen s váratlanul megtámadni, s a várba visszavonulásukat hadicselnek felhasználni, azaz, a bevonulókkal együtt az erődvénybe, illetőleg a városba nyomulni, volt gr. Vécseynek kiszámított terve.

Az éj sötétében csakugyan sikerült az említett torlaszolt árokban elhelyezett császári zászlóaljat váratlanul meglepni, s zavarodott visszavonulásra kényszerítни.

A támadó 38. (ezelőtt Woroneczky nevet viselő) zászlóalj a várba visszavonuló csász. zászlóaljnak mindenütt sar-kában lévén, már-már azt hitte, hogy a császáriakkal együtt a nyitott várkapun benyomulj annál is biztosabban, minthogy a sáncztetőről sem fegyver, sem ágyútúzzel nem gátolták előnyomulásukat. Azonban, midőn már az utolsó császári katoná a kapun bevonult, a felvonó hidat hirtelen felhúzták, a sáncztetőről vezényszó hangzott, s a tullenkesedéstől elragadt 38. zászlóaljat egy perez alatt pokoli tüzzel árasztották el.

E zászlóaljnak előharezosai azonban egészen a falak alá-érve, a vár legbelsőbb sánczába ereszkedtek, snéhányanegy fiatal hadnagy, *Síkor József* vezetése alatt a kapu felvonó hidját szuronyaikkal feszgegették, de a nevezett hadnagy vakmerőségéért meglakolt, fejét fegyver golyó súrolta, s eszméletlenül rogyott Össze; az oldalánál levő honvédek fegyvereikre tevén bátor tisztiüköt, életveszéllyel bár, de mégis szerencsésen kivitték a csatazajából.

A többi zászlóaljak, melyek az utócsapatokat képezték, szerencsésen vagy csak kevés veszteséggel visszavonulhattak; de a tűz torkába rohant 38. zászlóalj honvédei a dicsőség vágyától elragadtatva, csak akkor vonultak vissza, midőn a rohamterv meghiúsulását s számos bajtársaik vesztét éreztek. Egészen a józsefvárosi táborba visszavonulniok azonban már

Síkor József Győr városi származású s később 1862-1867-ben e megye főorvosa lett.

lehetlen volt, miután a sánczetőket elborított sorkatonaság s az azon pontra összevont ágyúk oly hevesen működtek ellenök, hogy a megsemmítéstől kellett tartaniok; minden hátravonuló léptök számos áldozatba került, s a szűktér, melyen mozoghattak, holtakkal s vérrel volt elborítva. E válságos helyzetben, nem volt egyebet mit tenniök, mint ugyanazon sáncba húzódni, melyből csak imént a császáriakat felzavarták, hol másnap sötét éjig éhen s szomjan maradni kényszerültek.

E szenvedésekhez hozzájárult még a tétlenség keserű öntudata, mert ha valamelyik honvéd csákójának csúcsát is észrevették a váj sánczairól, azonnal gólyázáporral áraszták el. A lődözésnek a honvédek részéről azonban úgy is kevés sikere lett volna a tömör sáncoktól védett császáriak ellen, miért is ártalmatlanná tett helyzetöket csakhamar belátván, a lőport nem vesztegették; de ennél még sokkal boszantóbb s az egész zászlóaljat végpusztulással fenyegető állásuk mindenki ággasztottá lett; mert midőn megvirradt s a császáriak meggyőződtek benne, hogy a vársánczaitól 50 lépsre levő mély árokban tekintélyes csapat vonult, a netaláni komolyabb következményektől tartva, a honvédekre reggeltől sötét éjszakáig szakadatlanul congregrev röppentyűket szórtak; melyek épen fejük fölébe eregetve, s egy-egy röppentyű 70 lövést téve, iszonyúan ritkitá soraikat.

Másnap, azaz aug. 5-én az éj beálltával végre elhagyá a végzettseljes sáncot a hős zászlóalj, nem megtizedelve, hanem megharmadolva, miután mintegy 400 honvédet vesztett holtakban és sebesültekben.

Mindezekből kitűnik, hogy gr. Vécsey tábornok minden tehetségében álló eszközökhöz nyúlt, hogy Temesvárat bevegye, sőt még a rohamot is megkísérte, habár, miként fentebb látuk, elég szerencsétlen sikerrel; azonban ez nem róható fel az ő hibájának, mert e vár nagy erősség, továbbá több nem ismert akadályokra találtak még ott a rohanó honvéd csapa-

tok, s a várőrség folytonos ébersége s elszánt védelme meg-
hiúsítá a terv kivitelét.

Mellőzöm a számtalan, bár nem jelentéktelen minden-
napi eseményeket, melyek, tán nem volnának érdektelenek,
ha nem is történelmi, de tanulság szempontjából véve; czé-
lom csupán az 1848/9.-diki ügy szétromboló okait s okozóit
napfényre deritni.

1849. évi aug. 7-én napostiszti szolgálatot tettem gr. Véesey tábornoknál, a midőn este 7 órakor parancsot vettem Új-Pécs, Csákóvá s még más 8 községből 400 előfogatot a temesvári táborkba rendelni. 8 honvédet magamhoz véve, még azon éjjel s más nap délig a megbizást végrehajtottam s este-
li 8 órakor visszatértem a táborkba, hová a 400 szekér már jó eleve megérkezett, s azokra taborunk összes podgyásza fel volt rakva.

Még azon nap Új-Pécsen dél után 4 órakor Kemety táb-
bornok hadtestével találkoztam, ki mintegy 12—14,000 em-
berrel Bácskából átkelvén a Tiszán, Temesvár alá sietett, s így a jövő napra nagy csatát vártunk, melyre ugyan már pár
hét óta volt kilátásunk, de mindeddig titokban tartatott.

Haza érkeztemkor a táborban mély csend honolt, vagyis inkább a közel jövő iránti feszült figyelem, mély lehangolt-
ság s elkeseredés; a honvédek eddigi vig danái elnémulának, s a még pámap előtt oly derült arczokon kétes aggodalom ült. A mély csendet a 16—24 ökrös fogatok béréseinek súlyos ostorpattogásai szakíták félbe, melyek a vészt szóró bombák mozsarait kényelmes telepeikből kiemelve, Aradvár felé vonszolták, de ezek, az épen azon napokban gyakori esőzés miatt nehéz felázott útban elkésvén, Vingánál a császári csapatok hatalmába estek.

A bomba mozsaraknak helyükbőli kimozdítása volt azon aggasztó körülmény, mely a temesvári tábort annyira le-
hangolá s jó kedélyétől megfosztá. .

Az ostrom végső éj ele mély csendben folyt le, a vár ból

ki nem törtek s nyugodtan hagytak bennünket aludni, mint-hogy a pár nap előtt történt sőregi csata ágyúzását tisztán ki lehetett venni. A császáriak nagy feszültséggel várták augustus 9-két, nem kétkedvén henne, hogy Haynau az egyesült orosz seregekkel Temesvár falai alá siet

Ez volt utolsó nyugodt éjelünk — ha ugyan annak nevezhetni, a nagy catastropha befejezéséig.

IV. AZ AUGUSTUS 9-ki TEMESVÁR ALATTI CSATA.

Augustus 9-kén reggeli 6—7 óra között megszólalt az első ágyú, s a csata megkezdődött.

8 órakor a középponti táborba lovagoltam, megbízásomról jelentést teendő, s épen a midőn a táborba érkeztem, vágatott be egy 4 lovas liiutón gr. Vécsey tábornok *Bem* altábornagy oldala mellett ülve.

Bem rögtöni s véletlen megjelenése mindenjáunk előtt talány volt; honnan s miért jött ide, egyikünk sem tudta bizonyosan, kérdezni pedig nem volt szabad; így tehát csak gyanítottuk, hogy Erdélyből jő, s minthogy minden kíséret nélkül érkezett, azon következtést vontuk ki az ügy állásából, hogy serege az ellene harczolt túlnyomó orosz erő által vagy szétszóratott, vagy tán meg is semmisítetett.

A dolog körülbelül így állott, *Bem* az aug. 6-ki nagycsűri szerencsétlen csatavesztése utána a Bánságba jött, a magyarországi hadsereg feletti fővezerséget átveendő, melyre Kossuth által meghivatott.

Alig hogy jelentésemet tevém, parancsot vettetem, *Bem* altábornagyot a középpontban levő huszárjainkkal a csata színhelyére kísérni; melyet Mészáros, szinte huszár hadnagy bajtársommal azoinal teljesítém.

Bem mintegy 9—10 óra tájban a csataterüle termett, a fővezerséget *Dembinszky* altáborragytól átvevé, s reggeli 10 órától délutáni 3-ig egyik pontot a másik után bár nagy erőmegfeszítéssel elfgoglva, némileg előrenyomult; mert *Bem* nevének hallattára, a Lengyelország határától egészen Temesvár faláig folytonosan hátráló, kiéhezett s kifárasztott magyar zászlóaljak is miként egy varázsütés által felvilla-

nyozva, harczlángra gyultak, s a merre csak e bátor vezér elhaladt, örömrivalgással fogadtatott, s a csapatok neki lelkesedve rohantak a csata veszélyébe.

Délutáni 4 óráig tehát részünkre látszott hajolni a harczi szerencse, — 3 óra tájban Temesvár sánczairól nagyon jól észre vették, hogy gr. Vécsey hadteste, melynek eddigi feladata a vár ostromzárlata volt, nagyobb részt a sikra, a nagy csatárra húzódott ki, s a vár alatt felette jelentéktelen erő hagyatott; miért is a kedvező alkalmat felhasználni, s azzal egyszersmind a csata sorsán a szövetséges seregek könnyítni akarván, egyszerre, a még ép rendelkezésük alatt álló összes erővel törtek ki a váról.

Én ekkor a Meliála külvárosban felállított ostromüteg fedezetére voltam buszár szakaszommal vezényelve, a midőn az üteg parancsnoka *Hegyi* tüzér hadnagy futárt küldött hozzá, s a 6 darab 18 és 24 fontos ágyúinak megmentésére szólított fel, minthogy azt a váról ellene nyomuló erő ellen tovább fentartani képtelen, az üteg védelmére hagyott egy század honvéddel. Az ágyúkat tehát telepeikből kivonszoltattuk, s azokat védelmem alá vettem, azaz továbbhúzódtam vélők az erdő felé.

Azonban még ezzel készen sem valánk, a Mehála alatti táborban hagyott lovas őröm lóhalálában vágtatva azon jelentéssel érkezett, hogy a mehálai románajku összes lakosság, férfi, nő, apraja, nagyja egyiránt, vasvilla,-kasza,- kápas dorongokkal főlfegyverkezve, csaknem védtelenül hagyott táborunkat dühösen megtámadta; az ott hátrahagyott podgyászt zsákmányolja, a betegeket és nőket embertelenül bántalmazza, iszonyú dúlást visz véghez. — E nem várt méltatlanságon felingerülve, szakaszom vezényletét Nagy Antal (egy tapasztalt vén huszár) tizedes vezényletére bíztam, magam pedig 6 huszár kíséretében a tett helyszínre siettem, hol, az eddig oly szelíd népnek ismert mehálai oláhság ugyan csak rakonczátlanul gázdálkodott, s a pár százra menő tömeg zsákmánynyal rakodottan hazaindulóra készült. Felszólításomra,

hogy a rablott holmit tegyék le, kihívólag válaszolt a tömeg, s midőn 6 huszárommal rohamra indultam, védelmi állapotba helyezte magát s fenyegetődzött; melyek után, minden habozás nélkül, heted magammal megrohantam a tömeget, azonban mészárlásra nem került a dolog, mert a zsákmánylók annyira megrémültek, hogy azonnal térdre hullottak, fegyvereket letették, s mindenben engedelmeskedni ajánlkoztak. Egyik része azonban még a roham kezdetén futásnak eredt. Az el nem futottakat az elrablóit holmival együtt magam előtt hajtottam s a Mehálában felállított szakaszomhoz vittem.

A mehálai oláhságnevez ocsmány tettén huszárjaim annyira felbőszültek, hogy Mehálát lángba borítani akarták, mit én azonban szigorún megtiltottam; de a község papjának meghagytam, hogy a népet szelíd magatartásra intse, a legszigorúbb felelőség terhe alatt.

A zsákmánylók főczinkosait, azonban számra mintegy ötöt megfenyítettem, s az elrablóit holmit kutakba hánymattam.

Mehálát többé nem tarthattuk meg hatalmunkban, onnan ki kellett vonulnunk a síkra, mert a várbeli dzsidások összes ereje, a kiknek még t. i. lovuk volt, kinyomult, s ulyancsak komoly szándékkal az e pontokon felállított marronyi erőnknek rugaszkodott.

Midőn Mehálából kivonultam, *Goth Vilmos* huszár hadnagy is szakaszával hozzám csatlakozott, s most már félszáزادot vezényeltem. De a zavar minden lépten mindinkább fejlődött. Ekkor *Eib Károly* alszázados hirtelen előjött, s nagy szájaskodva félszáزادom élére akart állani, s engem a sorban helyt foglalni parancsolt; azonban huszárjaim igen jól ismervén *Kibot*, egyhangúlag azt kívánták, hogy én vezényeljem őket a kitűnő bátorságu *Goth Vilmos* hadnagygyal együtt, s *Eib* alszázadost a ki különben alattvalóihoz szívtelen s kegyetlen volt, az egész félszáزاد fenhangon a sorok háta mögé vonulni kényszerűé.

Ezredünkben, melynek legénysége, annak daczára, hogy nagyobb részt a legszilajabb jász-kún sík földi csikósok s

pusztán szabadon nevelt elvadult ifjakból állott, mindeddig hű odaengedéssel ragaszkodott tiszteihez, — ez volt a legelső demonstratio, mely ezután mindenki által nyilvánult, míg nem végre veszélyessé fajult át. Miért is e tényt előlegesen fölemlitni szükségesnek véltem.

Hosszas vitatkozásra nem igen volt időnk, s mind ez a leggyorsabb ügetés között történt; *Eib Károly* századosomat hátravonulásra igazítottam s előre rohantunk, mert a várból kitört dzsidások egyszerre több ponton mutatkoztak, a szétszórt egyes csapatainkat tüzesen megtámadták, s midőn mi az aradi országúra kiértünk, már akkor a *Vezényi János* parancsnoksága alatti 2-ik Leel huszárszázadot készületlenül meglepték, néhány közvitézt, valamint *Andrásji Károly* századost és *Dallos (Voloscsek) János* főhadnagyot ledöfték lovaikról, mire azonban a huszárok elkeseredetten a dzsidások közé vágván, futásra kényszeríték őket:

Alig hogy az országutra kiértünk, s az ostromüteget felállítottuk, a császáriak azonnal észrevették, hogy ágyúink nem síkra alkotvák, azokkal nekik mitsem árthatunk, egy század dzsidás rögtön rohamra indult ellenünk. *Tóth Endre* alzeredes látván ezen pont veszélyeztetését, hozzáam lovagolt, s meghagyó, hogy *Bem* altábornagyhoz siessek és legalább egy honvéd zászlóalj s egy gyalog üteg segélyt kérjek tőle; mialatt társam *Goth Vilmos* hadnagy huszárainkkal az előrenyomuló dzsidások ellen rohamra indulván, á varig visszanyomta őket, s csapatunk sokkal előbbre foglalt helyet.

Tóth Endre alezredes rendeletét teljesítendő, egy huszárt vettem magam mellé, s Ó-Besenyő (Besenova) a csataláncz középpontja felé, hol a fővezért fellelni reméltem, sebes vágatva siettem, s mintegy 4 órakor délután végig lovagoltam a csatáren; több ágyú üteggel találkoztam, melyeknek parancsnokai személyes barátim voltak, s kik, midőn hátravonulásuk okát kérdezőm, egyhangúlag azt felelték, hogy minden töltényeik elfogytak, s az ily hanyag intézkedés ellen elkeseredetten kifakadtak.

A hátráló tüzéreink közöl különösen *Jubál* főhadnagy-gyal, ki jó barátom volt, a csatáren találkoztam, ő tetőtől talpig véres volt; minthogy az ellen golyói ütegében nagy pusztítást okoztak, 26 embert és 24 lovát veszített; ő annak daczára is, ily megtört erővel maga, saját tevékenységével igyekezvén pótolni a veszteséget, délutáni 4 óráig hősileg védte a számára kijelölt pontot, hol egyik, hol másik ágyúnak segítvén, de végre töltényei elfogytak, kénytelen volt hátravonulni, s már akkor oly nagyon meggyengítve, hogy ő maga egy szekerészt pótolva, hajtotta a lovát. Felette elbámultam ezen, s akkor hallám a fennevezett tñzértisztől, hogy egyetlen töltésök sincs, holott ő, mint ki a bomba-gyár s lóporraktám nem egyszer tett naposztiszti szolgálatot, bizton állíthatja, hogy a temesvári taborban ezer meg ezernyi késszen fölszerelt töltények hevernek, s ő küldött is a középpontba *gr. Fécsey*hez futárt, de egyetlen-egy töltést sem kapott, mely vallomást több tőzértisztől is hallottam.

Minden elfogultságtól, de leginkább a rágalmazástól óvakodom, s jelen leírásomban nem követem saját nézeteimet, azoknak nem hódolok, s az imitt- amott hallottakat felhasználni egyáltalában mellőzöm; csupán az általam szemmel láttottakat vagy pedig legfelebb hiteles tanuk által, kik a helyszínén voltak, előadottakat óhajtóm közzé tenni, s minden, mi e nagyszerű bonyodalomra lényeges befolyással van, a nemzettel megismertetni; ezen célt szemem előtt tartva, kényszerülve érzem magam a tiszta valót részrehajlatlanul előadni.

Egyik ágyúütegünk a másik után a töltények hiánya miatt hátrálni kényszerült, nem csupán *gr. Vécsey*, hanem más tárbornokok hadtestéből is, holott, miként a csatáren saját szemeimmel meggyőződtem, e csatában épen a szövetségesek ágyúinak túlnyomó sokasága dönté el a csatasorsát, mert a midőn részünkről egy, addig az ellenfél részéről 12 ágyulövés is történt.

Minél belebb haladtam a csata zajába, annál rémítőbb

zavaroknak voltara szemtanúja. Láttam egész zászlóaljakat szétszórtan vezénylő nélkül hátrálni, sőt egynémelyiknél alig volt egyetlen-egy hadnagy. A szétszórt vagyis a szélyel hulladozott zászlóaljak lassú léptekkel, tikkadtan ballagtak hátrafelé, senkire nem hallgatva és semmivel nem gondolva, s midőn a magánosán kullogó tiszteiket felszólítám, miért nem tartják fen a rendet? azt adák válaszul: „az éhség bontá azt fel.“ S vérző szívvel kellett szemlélnem, miként sőpri el s szaggatja szét a hátrálókat a nélkül, hogy saját védelmökre egy lövést tennének, az ágyúgolyó és a gránát.

Egyik volt az ilyen szétbomlott zászlóaljaknak, a zempléni is, melynek midőn egyik magánosán ballagó tisztét korholám, azt kérdé tőlem, melyik hadtestben szolgálok, s midőn mondám, hogy Vécsey hadtestében, elkeseredetten azt veté szemre: könnyű neked, mert jól vagy lakva, de mi Lengyelország hatráratól idáig mindig koplaltunk. S valóban ez tény, hogy *Dembinszky* hadteste nagyon ki volt éhezve. Hogy hol rejlett a hiba, kutatni, fükészni nem akarom— de úgy volt; — szegény honvéd, ki vérével áztatta hazája földjét, annak terményeivel éhségét sem csillapíthatá.

Bem altábornagyot nem egykönnyen lehetett föllefni, de jól tudtam, hogy ő szenvedélyes tüzér, minden csatában az ütegek körül szeret forgolódni, miért is egyik ágyúteleptől a másikhoz lovagoltam, s ekként, a legkedvezőbb alkalmam nyílt e nevezetes csata nagyszerű mozgalmait több ponton szemlélni.

Olykor a csatatér egy-egy magasabb pontján meg-megállapodtam egykissé, s végig hordoztam szemeimet a két mérő föld hosszára terjedő csatalánczon, hogy ha Isten e borzasztó golyózáporból szerencsésen megmenekülni enged, elmond-hassam, miként néz ki egy nagy csatatér, s fogalmam legyen annak borzasztó képéről.

A látvány valóban borzasztó és nagyszerű volt; a mindkét részről füstölgő és bőmbölő ágyúk halált szóró golyói nagy pusztítást tettek, s a forró nap hevétől nyommasztó lé-

get a sűrű lóporfüst fojtóvá tévé; a gyalog, de leginkább a lovás csapatok rohamai porfellegeket vertek, s a folytonos ágyúdörgéseken s fegyverek ropogásain áthatott az ezrek rivalgása, a sebesültek jajgatása, s a haldokläk végső hörgése. Borzasztó volt szemlálni a csatatért sűrűén elborított csonka hullákat, a rongált ágyúkat, s a sok elesett szép lovat; de még szivrepesztőbb volt a segélyért esdő sebesülteket hallani, s kinos vonaglásaikat látni. A tagcsontkitott lovak, e hű bajtársai a harczosnak, mint többé haszonvehetetlenek, a csatáterén elhagyattak, s hörögye vonszolák vérző festőket az őket hűtlenül elhagyott gazdáik után, s a hátrálok után kullogtak. A dúsgazdag bánsági mezőkön magasra rakott búzakazlakat lángba borították s elhamvasztották a két ellenfél tüzet szóró golyói, s az annyi ezer éhezőnek éltet nyújtó táplálék a harcz vad dühének áldozata lön.

Délután 4—5 óra között a szövetségesek egy új hadtesttel herczeg Lichtenstein vezérlete alatt megerősödtek, mely váratlan eset s a töltények fogyta végképen lehangolá a magyar hadsereget; a győzelemről többé nem, csupán csak menekülésről lehetett szó. A lovasság, mely eddig példásan jól harczolt, szintén megnyomatott, a honvédet új harczra buzdítni már lehetlen volt, mivel az teljesen elveszté kedvét s bizalmát. Végre maga Bem is belátta az ügy szerencsétlen kimenételét— a győzelemről végképen lemondott.

Esteli 6 és 7 óra között a középpont s a jobb szárny minden pontjain hátrálásnak indult a magyar hadsereg. Honvédeink többé nem győzhettek szuronyt szegezve, mert az éhség elcsigázta s a folytonos hátrálás demoralisálta őket; tüzéreink kifogytak a töltényekből, s lovasságunk a két előbbi támogatása nélkül képtelen volt a csatatért megtartani, s minden nyia egyszerre rendetlen futásnak eredt. *Kmety* hadteste azonban, mely a sereg balszámyát képezte, sötétéjeiig mindig előre nyomult, s ágyúi egyre dörögtek, még akkor is, midőn hadsergünk többi része az ellenfélnek teljesen átengedő a csatatért; s már-már veszélyben, sőt veszve hittük

Kmety hadtestét, midőn az éj sötété beálltával ágyúi egyszerre elnémulának; de bizonynal körülvétetett s egész hadtestével elfogatott volna, ha egy ügyes kanyarulatot nem tesz s a temesvári erődvényt, az úgynévezett majorok felé meg nem kerüli; s hogy veszteségünk e csatában nem kétannyi volt, csupán *Kmety* vitézségének s hadvezéri eszélyességének köszönhető. Ezen nagyszerű s egyszersmind emlékezes 1849-ik évi augustus 9-ki temesvári csatát 18 év múlva részletesen leírnom lehetetlen, mindamellett annak jelentékenyebb eseményeit híven előadhatni reményiem.

Bem reggeli 9 órakor *Dembinszkytől* átvette a fővezér séget, villámgyorsan lovagolta át a csata vonalát, s bár a természet e bátor vezérnek túlkomoly arcot adott, s az ékes szólás legkevésbbé volt sajátja, s épen azért lelkésítő szónoklattal a harczi szellemet felbuzdítni nem volt szokása, de a magyar hadsereg *Bem* iránt oly nagy bizalommal viselte tett, hogy annak puszta megjelenése is elegendő volt a lehangolt sereg szellemére felvillanyzólag hatni, s így reggeli 6-tól 9 óráig a már Lengyelország határaitól folyvást s most újolag hátráló sereg, egyszerre feszült erővel az ellentől egyik pontot a másik után elfoglalta, s délutáni 3 óráig több ponton előre nyomult.

A csatalánc a kies temesvári síkon Csemegyházától Új-Pécs felé terjedt mintegy két mértföld koszában. A középponton reggeli 9 óráig *Guyon* tábornok a jobbszárnyon *Desseivfi Aristid* számos gyakorlott lovasságával, bal szárnyon pedig *Kmety* vezényelt, ki, miként a következés tanusítá, előre intézkedett s gondoskodott a töltényekről ép úgy, mint az eleségről, a háború e két főtényezőjéről, mely nélkül győzni nem lehet; s ha a középpont s a jobbszárny is *Kmetyvol* egyaránt működik, az augustus 9-ki temesvári csata egészen más fordulatot veendett, s a háború aligha még jó ideig nem húzódott s más eredményezett volna.

A mint *Bem* a fővezérséget átvette, első parancsa volt, hogy gróf *Vécsey* mintegy 12000 emberből álló hadteste, te-

hát az eddig Temesvár körülzárolására rendelt összes erő a középpont erősítésére siessen; ezen hadtest 9 hó óta Arad s Temesvár alatt taborozván, hol folytonos élelmi bőségben élt, így a szó szoros értelmében pihent s az összes temesvári hadseregben legharczképesebb erőnek mondható volt; *Dembinszky* hadteste anélkül is türelmet és bizalmat vesztett csapatokból állott, mindamellett *Vécsey* hadtestével megerősödven, megújult erővel harczolt.

Rágalom volna azt állítni, hogy e csatában az osztrák hadsereg s az azt támogató orosz hadtest vízéül nem harczolt volna. Különös dicséretet érdemel a szövetségesek tüzérisége, melynek csaknem kizárolag tulajdoníthatni a győzelem kivívását; szemmelátott tanúja valék, s mondhatom bámulattal szemléltet a császáriak ágyúinak gyors működését s előnyomulását, különösen délutáni 3 órától fogva; azonban a császári gyalogság is lelkesen harczolt, s láttam két ponton is sorkatonaságot honvédeink ellen szuronyt szegezve rohanni és győzni; a császári lovas-ezredek parancsnokai szinte ¹ eszélyesebben intézték a rohamokat mint a mieink s hazánk területét is sokkal jobban ismerték. Mindezekből azon csalhatlan következtetést s tanulságot vonhatni, hogy vezéreink hanyag intézkedése folytán veszett el a temesvári nagy csata; a fő hiba és bűn azonban minden esetre *Dembinszkyre* hárromlik.

S ha azt merem állítani, hogy vezéreink intézkedése hanyag volt, ezzel csupán a tiszta valót s a tények el nem fordított állását óhajtóm a nemzettel megismertetni; vezéreink nagyobb része már akkor többé nem a győzelemre, hanem saját menekülésére gondolt, azoknak egyike, még pedig feje *Dembinszky* volt, ki a helyett, hogy Aradnál Görgeyvel egyesült volna, Temesvár alá vitte a hadserget. *Kmety* és *Vécsey* hadtestét kivéve, tehát nem is egészen a felét a Temesvár alatti aug. 9-ki csatában résztvett hadseregek, annyira ki volt éhezve s elrongyosodva, hogy a pár órai lelkesedést csupán *Bem* nevének varázs hatalma volt képes felkölteni a

lehangolt és elcsüggedt, különösen az éhségtől elgyötrött honvédekben.

Továbbá, mily hanyag volt vezéreink intézkedése, kitűnik abból, hogy midőn, daczára a szövetségesek különösen túlnyomó ágyúüteg erejének, a győzelmet már-már kivivottnak hittük, épen akkor ágyútöltényeink hiánya miatt legelőször is ütegeink kezdték a hátrálást, ezeket pedig fedezetcu levő gyalog és lovas csapatok követték, míg végre az egész sereg hátrálásnak, illetőleg rémült futásnak eredt, s ekként veszett el a reggeli 9 órától délutáni 3-ig oly szép sikert ígerő augustus 9-ki temesvári nagy csata.

A csatáren Bem mint fővezér, Kmety Guyon és Dessewffy Aristid mint hadosztály parancsnokok lelkesen működtek, a volt hadügymiszter Mészáros Lázár pedig személyesen vezette a lovas-ezredeket rohamra, s ezen csatában mind a négy vezér fényes tanúságát adánind hő buzgalmának, mind pedig személyes bátorságának, s élte koczkáztatásával lelkesíté a sereg lankadó szellemét. A többi ideszorult s egy-némelyike alkalmazás nélküli tábornok is tett, mi csak erejétől telt, csupán gróf Fécseyről, habár mint volt s különösen jó parancsnokomról ellenkezőleg kell nyilatkoznom s őszintén bevallanom, hogy ő e nagy napon, c válságos perczekben minél kevesebbet, illetőleg semmit sem tett, mert a legrélmítőbb ágyúdörgések között midőn az összes hadsereg vérével áldozni kész volt, s a legutolsó közhonvéd is hűn teljesíté kötelességét, az eddig hadtestétől ünnepelt, imádott Vécsey a temesvári erdő lombos hűs árnyaiban a legkényelmesb nyughelyét kiválasztva s a zöld gyepre keveredve, ölnyi hosszú csibukjából megelégedetten bocsátá a füstfelleget, s hogy ágyútöltényeink elfogytak, azzal mit sem törödött, sőt miként tüzértiszteink vallották, a már kész töltényeket a csatárra kiküldeni, szándékosan mulasztá el.

S mily hiányos volt vezéreinknek hazánk területéről való ismerete, szolgáljon bizonyoságul azon tény, melyet itt felhozok.

Ugyanazon nap délutáni 2—3 óra között egyik vezérünk (?) körülbelül egy lovas-ezredet az azzal szemközt előre nyomuló osztrák-orosz nagyszámú lovasai ellen rohamra vezényelt. Huszáraink égtek a vágytól összeütközni, a tapasztalt lovas vezérben nagy bizalmat helyeztek, s biztos győzelmet reméltek. Ezredünk mind lépést, mind ügetve, sőt -vágatva is a legnagyobb rendben haladt, s végre a *rajtal* rivalgással bőszülten rohant a már alig pár száz lépésnyi távolban s még mindig csak lassú ügetéssel szemközt nyomuló végtelen hosszú vértes, könnyű lovas (chevaux-légers) és orosz dzsidásokból álló csapatra. De mily nagy bámulás s még nagyobb boszuság lepte meg a harcz-szomjas huszárokat, a midőn az ellen vezére egyszerre álljt (halt) parancsolván, sorai megnyíltak, s a tőrbe csalt magyar lovasság, a midőn már ellenét kardja hegyével elérni hitte, egyszerre az ellen csapátjától csekély távolságra, végtelen posványba dült, s minden; ütegeit elsülyedni láttá, maga a csapat is nagyrészt egy feneketlen zátonyba süppedt, s e veszeg s zavart helyzetben az ellen kartácsütének prédául adatott. 1) Az ágyúk mind oda vesztek és sok virágzó élet esett e hibás, s leginkább a terület nem ismeréséből eredt hadművelet alkalmával áldozatul. E tény szolgáljon minden vezérnek intő például, mely arra mutat, hogy a Magyarországon kívül született császári és orosz tisztek jobban ismerték hazánk földjét, mint mi magunk. Igaz, hogy a császári tábornokok közöl többen, sőt maga a fővezér *Hajnau*, Temesvár területén nagyon is otthonos volt.

A csata folyamát felette nehezítette, a csatateren több ezerre menő szekér, mely leginkább a mívelt osztályhoz tartozó menekültekkel rakva volt. Ki jelölte ki azon sok szerencsétlen számára ama veszélyes helyet? holott a csatater és a

*) Ezen szerencsétlen roham alkalmával őrnagyom Niszner Antal, egy elsülyedt ágyút a posványbái kiemelni segítvén, huszár mentéjét elvesztette.

vár között egy hosszú mérföldnyi szabad tér volt, s azon szekerek akár ott, akár az úgynevezett temesvári erdőben kényelmesen elfértek volna, ezek azonban a csatéreui fel s alájásra voltak kárhoztatva, még pedig koronként meg-megállva s csak igen lassú léptekkel volt szabad ide-oda mozogniok, s őket a tétlen s védtelen népet, aggokat, nőket s gyermeket épen úgy sodorta az ágyúgolyó és kartács, mint a harczolókat. Ha a csata vad dühében emberéletet nem kímélni elv is, de a csata mozgalmait minél inkább könnyitnikellene. A csatater kello közepére szorított, vagyis inkább hajtott szekerek sokasága egy másik sereget képezett, a hadi mozgalmakat hatalmasan akadályozta, s a fegyvertelen nép, mely azokon ült, összetett kezekkel nézte veszedelmét; hát még a szegény földész, ki egy állomásnyira előfogatba menendés ürügye alatt messzeföldre hajtattott, s csak hetek, hónapok múlva került vissza, s azok közöl hánny lova, szekere nélkül, vagy egynémelyike soha sem tért vissza többé, mert a golyó őt is épen úgy találta, mint a legelső sorokban küzdő honvédet.

De mindezen előre kiszámítható bajok, károk s vésztárasztó intézkedések tekintetbe nem vétettek, hanem minden hadtest-, osztály-, század- és csapat-parancsnok úgy intézke-dett miként jónak látta, vagy pedig miként hamarjában eszébe jutott.

S különösen e válság-napján, ezen nagy csatában mi sem vétetett tekintetbe, mert miként a következés tanusitá, a győzelemre legkevésbbé, de annál inkább a menekülésre számított Dembinszky; való, hogy midőnmár *Bem* átvette a fővezérséget, lelke összes megfeszített erejével odaműködött, hogy a dia-dalt a magyarok részére biztosíthatná, de már akkor késő volt.

Az ezen szerencsétlen csata után nemsokára bekövetkezett anarchia első jelei e napon merültek fel.

Napalkonyatkor általános lön a hátrálási zavar, még pedig olyan, a milyenről fogalmam addig nem volt; az összes sereg hátrálása a középponton kezdődött, a jobbszárnyon folytattatott s leginkább a Szent-Andrásra vezető országúton

fejlődött ki, s oly romboló tololgássá fajult, hogy azt többé emberi erő fentartani nem volt képes.

E hátrálás zavarát élethű le nem írhatom, csupán annak fogalmatszerző vázlatát adhatom. A tüzérség „helyet az ágyúknak“ kiáltással s földetrazó robajjal sietett hátrafelé, s a gyalogságot páni borzalommal eltölté. A nagy zavart még rémületesebbé tette a lovasság rendetlen visszavonulása, mely a gyalog hátrálókat agyongázolással fenyegette.

S ezen, az összes hadsereget megsemmisítéssel fenyegető hátrálás fő oka az ágyútöltények hiánya volt, mert a csapatok ágyúütegeiktől elhagyatva, vezényszó nélkül is hátrálásra voltak kényszerülve.

Esteli 8 órakor tömve volt a középpont (gr. Vécsey tábora) sa Gyárváros alatti tér tikkadt, kiéhezett s elkeseredett harczosokkal, a csatater pedig számos holtakkal, sebesültekkel, elhullott lovakkal s rongált ágyúkkal volt elborítva.

A várostromló 18 és 24 fontos ágyúinkat sikerült ugyan megmentenünk, de a vár alatti tranchéban maradt honvéd század, sokkal nagyobb erő által bekerítetvén, foglyul esett.

Egy 18 fontos üteget lovas szakaszommal én fedeztem, azt szerencsésen a Gyárvárosba szállítottam, s esteli 9 órakor Rákóczi (Parcsetics) *Zsigmondi* ezredes urnák jelentéin, egyszersmind az ágyútüeg hova elhelyezésére további rendeletét kikértem.

Rákóczi Zs. ki egyszersmind ezred parancsnokom volt, a csata napjána Gyárvárosban tartalék-dandár vezényletére volt kirendelve, a csatáren történtekről oly kevés tudomása volt, hogy midőn jelentésemet elmondám s a szakaszom általfedezett ostromágyúkkal mi tevő legyek kérdém: „tehát győztünk úgy-e mondá: „fajdalom, a csata részünkről elveszett“ válaszolám.

Ezen őszinte feleletemre, ezredesem haragra lobbant s azzal fenyegeti, hogy a profőszhoz küld, ha szavamat vissza nem vonom; mit tennem épen nem lehetett, s miről ő maga csakhamar meggyőződött.

Miből látható, mily hiányosak s összefüggés nélküliek

voltak az aug. 9-ki csatában az intézkedések. A csataterülettel alig egy mérföld távolságra, sőt mi több a vár alatt, a lővonalban mit sem tudtak a történetkről.

Ezekután ezredesem kérdé, hogyan viselték magokat húszájai? s midőn elmondám, hogy többszöri rohamban hősielen helyt álltak s többen megsebesültek selestek, meghagyta: siessek az élelmezési tiszthez, s vitéz huszárjaink számára vigyek enni s inni valót bőséggel. Az élelmezési tisztnak, *Novák Ödön* bajtársunknak azonban hült helyét találtam, s az élés-kamrát tárva-nyitva, melyet a léghuzam kényelmesen szellőztetett, miután abban az egér is alig talált volna rágni-valót, habár előtte való nap még tömve volt élelmiszerekkel.

Kisiettem tehát a Gyárvárosból szakaszommal s 18 fontosaimmal együtt, s a város alatti gyepre letelepedtünk. Mindnyájan az ájulásig ki voltunk éhezve, mert már 24 óra elmúlt utolsó falatozásunk óta, s minden ájulásban zúgolódás nélkül töröttük a nélkülözést, de szegény lovainkat-e hű, kedves állatainkat, melyeket hajnaltól késő éjeig folyvást zaklatva, annyira kifárasztottunk, — nagyon félgettük, nehogy az erőtlenség miatt a szolgálatot megtagadják.

Az éj sötétenek beálltával az Új-Pécs felé folyvást előre nyomuló balszámy — *Kmety* tábornok vezérlete alatt — ágyúi is elnémultak, akkor t. i., midőn az áthatlan sötétség minden iránypontot befátyolozott az e csatában leginkább helyt állt *Kmety* seregének szemei előtt. S midőn egyszerre a nagy csatateren általános csend lön, keblünk elsorult; „szegény *Kmety*, veszve van, s 14 órai hősi kitartása gyászosan végződött“ mondtuk egymásnak, mert azt hittük, s annál is inkább, minthogy a rendetlenül hátráló sereget a szövetségesek nem üldözték, hogy annak összes ereje *Kmety* hadteste ellen fordult, tőlünk végképen elvágva, bekeríté s elfogta; ez azonban nem történt, mit *Kmety* ügyes hadfordulatainak lehet köszönni. S *Kmety* nagy ámulatunkra, aug. 10-ki hajnalán már Lúgos felé haladt összes hadtestével, a nélkül, hogy csak egy ágyúját vagy társzekerét is elhagyta volna.

A rövid éj néma csendben folyt le, a szövetségesek szintúgy kifáradtak mint mi, csakhogy őket a nagy munka után kész estebéd várta, míg mi az éhség kínaitól gyötörtetve, a maihoz hasonló hónapi napot vártunk, minthogy egyszerre minden éléstár, s azokkal együtt élelmezési tiszteink nagyobb része is eltűnt, kik jónak látták a sereg előcsapataihoz csatlakozni, s a tábor élelmezési gondjaival rögtön felhagyni, a nélkül, hogy őket ez embertelen tettért bárki is kérdőre vonta volna. S ez tett legtöbbet a sereg általános demoralisációjára.

Hajnali 3 órakor minden riadó nélkül lóra tültünk, s Erdély felé indultunk. A sereg többi része, bármily fáradt volt is, egész éjen át vonult, s fedezetül vagyis utócsapatul *Vécsey* hadtestét rendelte *Bem*. Mi tehát leghátul maradtunk, utánunk csak a gyárvárosi kórházban hátramaradt sebesültek voltak még, kiket elszállítani, a nagy zavarban, senkinek sem jutott eszébe; s alig voltunk még a Gyárvárostól pár száz lépésnyire, midőn a császáriak a várból víg zene mellett ki s a Gyárvárosba vonultak, ott maradt sebesülteinket s az elmaradott honvédeket foglyul ejtették, sőt még azon hírt is vettük, hogy a gyárvárosból kivonulásunk után, a szerb lakosság sebesülteinket megrohanta s agyonverte, minek valódiságáról azonban később bővebb tudomást nem vettetem, következésképen, alaptalan mende mondaként iktatom ide.

Az aug. 9-ki Temesvár alatti csatában a szövetséges sereg veszteségét sebesültekben holtakban 208-ra teszik, mi valóban bámulatosan kevés volna, arra nézve, hogy tüzéreink reggeli 7-től délutáni 4-ig, a bálszámyon pedig, *Kmety* hadteste, sötét éjeiig hevesen működtek. Hogy részünkről, sokkal nagyobb volt a veszteség, kétségevonhatlan, erről azonban ki tudna számot adni? s azt följegyezni, bizony nyal senkinek sem jutott eszébe. Az elesettek száma azonban korántsem volt oly nagy mint az elfogottaké. A rendetlen hátrálás zavarában az egyes eltévedt csapatok még aug. 9—10-ki éjén a császáriak kezére kerültek, valamint a kórházakban levő betegek és sebesültek, összes táborhelyeinkkel együtt.

V. TEMESVÁRTÓL BOROS-JENŐIG AUG. 10-től 19-ig.

Augustus 10-én reggel, tehát mindenki a csata után való napon, Erdély felé való utunkban, az első faluban, Remetén már veszélyesnek tűnt fel demoralisált honvédeink zablátlansága; azok, kik zászlóaljaiktól a csatárenél elszakadoztak, tiszteik nélkül, egyes csapatokban s egyenként a legnagyobb rendetlenségen bolyongtak, a földnépét pusztítni s rabolni kezdték, a szalma s nádfedeles házakat egy pár helyen felgyújtották, s a különben igen csinos falu csakhamar hamuvá égett. A tetteket lehetlen volt felfedezni.

Rékas községet is hasonló sors érte volna, ha *Mészöly Farkas* Leel huszár alezredes emberszeretetéből s nemes gondolkodásából származott elővigyázata meg nem óvja az a nélkül is eleget sanyargatott földnépét; mert a midőn hírül hozák neki az elkeseredett s kiéhezett honvédek vandál viseletét, azonnal parancsot adott egy csapat huszárnak, a rablókat a faluból kardlappal kiverni, s az ellenszegülőket hozzá fogva vinni; melynek végrehajtását reám bízta; de az elkeseredett, illetőleg az éhségtől gyötrött zsákmányló honvédekkel alig bírtam boldogulni, s többen, azon felszólításomra, hogy a faluból kitakarodjanak, nemcsak szóval, sőt szuronyt szegzve is ellenszegültek, s midőn végre ily makacs csoportokat szétugratnom sikerült, a házak udvaraiba s onnan a paron fekvő kertekbe menekülvén, reánk tüzeltek. A falut azonban a pusztítástól s felgyújtástól sikerült megmenetelni ámbár odaérkeztemkor, már egypár lakost agyonlőttek honvédeiuk.

Délben közel Kiszetóhoz egy magaslaton tábori ütötünk s egy vagy két órai utánjárás után, tudja Isten hanya-

dik faluból előkerített tulkot vágtak le huszárjaink, s annak húsát a víz hiánya miatt, a még kulacsokban megmaradt bormaradékban akartuk megfőzni; de alig hogy a bogrács tartalmának felszínén az első forrás habbukorék mutatkozni kezdett, az üldözésünkre kiküldött császári csapat üteg gránátjai szétszórták tüzeinket, s mi a még jobbadán nyers húst kimarkoltuk, s azt a nyeregen oly mohón s jó étvággyal ettük, hogy alig emlékszem jobb ízű falatozásra életemben, miután 48 órai böjtölés után kimondhatlan ki voltunk éhezve.

Természetes, hogy a temesvári középpontban (gróf Vécsey táborában) hátrahagyott mintegy 500 pár csirke, s ugyanannyi pulyka, liba, ruczából s a hordó számra álló zsír, liszt, mindenmű főzelék, s roppant mennyiségű különféle borból és főszerekből, (melyeket, ha mind elszállítani s megmenteni nem is, egy részét a táborunkba roppant nagyszámmal rendelt szekerekre rakatni, s most magunkkal hozni lehetett volna; azonban erről ép úgy, miként sok más szükségesről semmi intézkedés sem történt) — sokkal jobb ízűn falatozhattak volna most, ha nem is az egyszerűbb étkekhez szokott honvédek, de az ezrekre menő s a sereg sorsát hűn megosztó nagyszámú hölgyek s nők, kik velünk együtt minden nélkülözésnek ki voltak téve. Azonban ezen fennebb elősorolt ízletes falatokon, melyeket gr. Vécsey tábornok nagy gonddal s drága pénzen bevásároltatott, a fáradt és szintén sokat szenvédett császári és orosz hadsereg bizonynal megelégedetten lakmározott, míg mi az éhhalállal küzdöttünk.

A győztes császári hadak, nagy szerencsénkre, nemigen üldöztek, hanem csak inkább figyelemmel kísértek bennünket. Ha előtte való nap este felé, a midőn t. i. a hátrálás zavarai fejlődni kezdtek s csakhamar vádfutássá fajulván, a rémület általánossá lőn, az erdélyi országutat elzárják előttünk: minden oldalról bekerítettek, s az oly szűk helyre bekerített magyar sereget igen könnyen lefegyverezhették volna; ezt azonban tenni vagy lemulasztották, hihetőleg azért, mert sereük a folytonos menetek s csatározások által szintén ki volt fáradva, vagy pedig — mi

igeu valószínű — hasztalan több polgár vért ontani nem akarván, a catastropha mielőbbi befejeztét bizton várták, jól tudván, hogy az út mindenfelől el van zárva előttünk; s így az Erdélybe vezető ut nyitva maradt s mi akadálytalanul haladhattunk, de már többé nem győzelemre, legfelebb fegyverlerakásra.

Bemnek, ki 1848/9.-ki számosán vívott csatáiban, mindenkor nagy óvatosságot leginkább abban tanúsított, nehogy serege bekerítessék, az aug. 9.-ki temesvári csatában is, úgy látszik, főgondja odairányult, hogy az erdélyi országút nyitva maradjon előtte, mert egész éjén át Erdély felé nemeszté a hadsereget.

Angustus 10-én este Kiszetóra értünk, hol a Ternes folyó partján táborba szálltunk s 5 napon át időztünk.

A sereg fedezetét folyvást *Vécsey* hadteste képezte. Éjjel-nappal csatakészen s rendben állottunk azon hiedelemben, hogy újólag meg fogunk támadtatni, s a napiparancsban minden hátrólóra halálbüntetést mondott ki *Bem*, s megtámadtatás esetében győzni vagy utolsó emberig elveszni volt szándéka.

Ezen rendelet különösen *Vécsey* hadtestére volt irányozva, melynek az egész sereget kellett fedezni; mely intézkedés a két vezér közötti meghasonlás kifolyása volt.

Kiszetó alatti 5 napi táborozásunk felette kellemetlen volt; éjjel-nappal a szabad ég alatt tanyáztunk, nappal az izzó hősegéttől, éjjel a folytonos szolgálattól erőnk nagyon kimerült; az egész táborban egy darab kenyeret nem lehetett találni, s végre a viz is kiapadt a kutakból a folytonos merítés által, s égető szomjusságunkat mivel sem olthattuk. Első pár napon át legalább húsunk és borunk volt, azonban lassanként ezt is minél gyérebben láttuk, s csak némely lelkes élelmezési tiszt buzgóságának lehetett köszönni, ha azt olykor requirálás utján szerezte. Egyike ily lelkismeretes élelmezési tiszteknek *Kárner* honvéd százados volt, ki a végperzig húsén helyén maradt, s fáradozásával sok életet megmentett;

kenyeret azonban ő sem tudott teremteni, s abban nem is volt részünk mindaddig, míg csak az oroszok vendégei nem lettünk. Így a többi között, *Rákóczi Zsigmondi* ezredes bájos, mívelt neje keservesen panaszkodott, hogy a kenyér nélküllözése miatt nagyon roszul érzi magát, mire a panaszkodó hölgynek szavamat adám, hogy bármily áldozatombá s fáradsgombá kerüljön is, de okvetlen hozok kenyeret számára. Ez déli 12 órakor történt, s én sötét éjeiig kerestem s kerestettem csak darab kenyeret is, s minden ígértem, de hasztalan, szavamat be nem válthattam.

Ezen 5 napi táborozás ideje alatt leginkább a szétszort zászlóaljak rendezésével voltunk elfoglalva, mely sok teendőt adott.

Az újonnan szervezett zászlóaljakból sok tiszt hiányzott, olyanok t. i., kiket a csatárenél elesni nem látták; így például egy zászlóaljktól egyetlen-egy hadnagy került elő, kit Bem azonnal őrnagynak nevezett ki. (Felette sajnálom, hogy ezen jeles tisztnak nevét elfeledtem). Hová lettek a többi tisztek? meg nem tudhattuk; azok kik a csatárenél, s foglyul nem estek, vagy szégyeltek vagy féltek előjönni, tartván *Bem*, szigorától, s az elmaradhatlan gyalázat békelyegétől.

Ezen soha elő nem került tisztek védelmére (kiknek száma korántsem volt oly felette nagy) azonban fel kell hoznom, hogy a zászlóaljak szélyelhulladozásával ők egyáltalában nem vádolhatók, s okai nem valának, hanem a közlegénysegnek éhség általi demoralizált kedélye.

Honvédtiszteink, habár nagyobb részt fiatalok s szintén ujonczok voltak, hivatásukat fel tudták fogni. Tehát nem ők voltak okai annak, hogy a zászlóaljak szélyelhulladoztak, hanem a Lengyelország határától egész a bánsági sikságig való folytonos hátrálás, de leginkább az éhség, mely az annyi csatát vesztett s elfáradt sereg emberi erejét, lelki türelmét végkép kimcrité.

Augustus 10-től 15-ig déli 12 óráig Kiszető alatt táboroztunk, a kormány két mérföldre tőlünk Lúgosan volt, a

szövetséges serég is pihent, minket is pihenni engedett, de ezen nyugalommal teljes 5 nap alatt sem téttetek semmi intézke-dések a hadsereg élelmezésére, de talán hasztalan is lett volna az ebbeli fáradozás, mert a körültünk fekvő falvak s városokban élelmiszereket kapni egyáltalában nem lehetett, a Temesvár alatti éléstárakból pedig szekerekre szállítni, s a tábor után vinni, senkinek sem jutott eszébe. Fizetésről senki nem is álmodott, s azt nem is követeltük, mirevaló is lett volna nekünk a pénz, mikor vásárolni illetőleg eladni való napijáró földeken sem találtatott.

Már Kiszető alatti táborozásunk ideje alatt kinyújtá fe-lénk irtó sarlóját a kérlelhetlen halál, s az aug. 9-ki golyók által megritkított sorainkat egész a boros-jenői orosz táborba való vonulásunkig rettenetesen pusztítá.

Borzasztó látványul szolgált, a midőn hátróló honvéde- iuk ezrenként ellepték a Krassó megyei dús kukoriczásokat, azoknak nyers gyümölcset mily mohón ették, s némelyike még ki sem elégíté étvágyát, már a görcsmirigy kínos fájdalmaitól megragadva, rövid vonaglás után halva rogyott össze la-komája helyén, a nélkül, hogy rajta segítni lehetett volna. Még borzasztóbb volt szemlálni, miként hullanak az éhhalál kínaitól gyötörtetve a hon legerőteljesb sarjadékai saját dús, s a természet minden áldásaival bővölködő hazájuk földjén. Valóban méltatlan jutalom ennyi feláldozás s vérontásért.

Kit és kiket kelljen okozni e vésztárasztó hanyag intéz-kedésért? e felett biró nem akarok lenni, e kérdés megoldá-sát nálamnál magasabb gondolkozású s mélyebben beható íté-szekre, leginkább pedig a nemzet ítéletére bízom, csupán any-nyit kell megjegyeznem, hogy a rend felbomlásának s a pár nap múlva bekövetkezett fejetlenségnek korántsem az egyes csapatok tisztei voltak okai, miként az általam idézett esemé-nyek s tényekből világosan kitűnik. A vész magvai el voltak hintve, s a *vesszen* szó kimondatott fejünkre. A fő elszédült s a testnek össze kellett roskadnia.

Aug. 10-től 14-éig töltött ágyúkkal folyton résen állva,

s csatarendben vártuk a támadást védelmi állapotban, s gr. Vécsey 12—14,000 emberből álló hadtestében aug. 9-ke sem volt képes a harczvágyat s a lelkesedést kiirtani. Mi igen termézesetnek tűnhet föl e hadtestnek azon volt kedvező helyzetéből, mivel három hónapon át Temesvár ostrománál mindenek bőségében úszván, nem volt annyira lehangolva mint a többi, éhségtől elgyötrött hadtestek, de lelkesedése leginkább azért nem hanyatlott, mert Temesvár alatt folytonos szerencsés csatározásokhoz szokva, a győzelmet még most is lehetségesnek tartá, míg ellenben a többi hadtestek már hónapok óta a hátráláshoz voltak szoktatva, az egy Kemettyét kivéve.

Kiszető alatt Vécsey egybehívatta törzs- s főtiszteit, s szóval adta ki a parancsot, hogy azon esetre, ha megtámadtatunk: győzni vagy halni legyen jelszavunk.

E parancs vétele után ismét bizalmat kezdtünk érezni Vécsey iránt, habár általánosan el volt terjedve a táborban, hogy Vécsey szándékos hanyag intézkedése dönté meg a Temesvár alatti csatát. Ezen szigorúan kiadott napiparancsa azonban, egyrészt a kérlelhetlen antigenistája, Bemtől való felelemnek, másrészt pedig a vele született hiúságnak tulajdonítható, minthogy a hadsereg hátrálását Vécsey hadteste fedezé, ezzel tehát saját egyéniségenek dicsőséget, leginkább pedig túlsúlyt óhajtott kivívni. E komoly szándoka azonban csakhamar megváltozott, miként majd alább ki fog tűnni.

Kiszetónál csatakészen állottunk 5 napig s megtámadtásunkat bizonyosnak tartottuk; a harczvágy s lelkesedés az utócsapatban, t. i. Vécsey hadtestében mindaddig nem is hiányzott, mert a Lúgoson aug. 14-én történtekről semmi tudósításunk sem volt. Várakozásunk azonban meghiúsult, midőn ötöd napra, azaz aug. 14-én délutáni 2—8 óra között hirtelen parancs érkezett Lúgosról *Bem* altábornagytól, rögtön Erdély felé indulni. A kiszetői temesvízi nagy fahíd *Nagy Jenő* ezedes felügyelete alatt felgyújtatott, mit a folyó túl partján

megjelent császári dzsidások látván, hirtelen megfordultak s a magyarok visszavonulása hírét Temesvárra vitték.

A hátrálás a legnagyobb rendben megkezdődött, s a se-reg általános hangulata némileg vidorabb szint öltött magára. De önmámitásunk csak pár órai volt, mert alig hogy a lugosi magaslatokra értünk, *Niszner Antal* őrnagyom hozzálm lova-golván, kérdé tőlem: tudom-c mi az újság? „Nem tudom“ vá-laszolóm. „Kossuth s az egész kormány ma délelőtt elhagyta Lúgost s Törökország felé vette útját.“ Ez valóban váratlan s meglepő újság volt. „Azonban mindez a közlegénység előtt titokban maradjon, különben vége volna a fegyelemnek.“

A tisztek egymással közölvén ezen leverő hírt, a lehan-goltság általános lett köztünk, a közlegénység azonban még mit sem gyanított.

Éjjeli állomásunk Lúgostól jobbra Facset felé egy kies völgyben fekvő s erdőséggel környezett Selesán nevű falu volt, hol régtől fogva első nyugodt éjjeli álmot élveztünk.

Augustus 16-án reggel puskaropogásra ébredtünk fel. Mi ez? — A falu románajku lakosai naponkénti szokás sze-rint sertéseiket csordára hajtották, s épen azon a gyepen gyijíté egybe azokat a falu kanásza, a melyen táboroztunk. Egy az éhségtől elkeseredett honvéd agyában azon épen nem loyalis eszme villant fel, hogy egy darab süldöt lelőjön, s azt több éhező baj társaival elkötse. Ez a szegény selesáni lakosságra nézve oly vészthozó eszme azonban egyszerre több éhező hon-véd lelkében megfogamzott, sőt mondhatni, általános viszhangra s tetszésre talált, a kiéhezett s különben is szilajságra hajlandó legénység a sertés-csordát pár percz alatt futótüzzel árasztó el, s a sertések, a földnémének e becses háziállatja s fő élel-mi tápláléka, honvédeink által körbe vétettek s halomra lö-vettek.

A selesáni lakosság ezen vesztesége azonban korántsem volt oly nagy, mint az, mely azon semmi vészt sem sejtő gondatlanságból eredt, hogy sertéseikkel együtt teheneiket is kezdték a szokásos reggeli órában a legelőre kihajtani, s a ser-

tésekre tartott csatározás alkalmával egy tehén is összerogyott, mire a futatóz a tehén csordának fordult, s nagy pusztítást okozott abban.

Mi tisztek, kik azon vandalismus személyes tanúi voltunk, az igazat bevallva, nem voltunk többé képesek tekintélyünkkel a rendet s a hadi fegyelmet fentartani, habár a szegény, s a nélkül is eleget zaklatott földnépe jólétéért életünket koczkáztattuk; mert a midőn parancs szavunkra nem akartak engedelmeskedni honvédeink, kivont karddal ohantunk hol egyiknek, hol másiknak, s sorra kardlapoztuk őket a füleink mellett süvötő golyók daczára is, de mind hasztalan volt, mert a honvédek zablátlansága, illetőleg demoralizálja fokonként hágott, s minden magával sodró rohanó áradattá növekedett, melyet emberi erő feltartani többé nem volt képes; mert a midőn rablás s pusztítástól vissza akartuk tartani valamelyiket, azt veté mentségéül: „adjon az úr enni s nem rabolok.“ Enni azonban magunknak sem volt mit, s élelmezési tiszteink vagy hiányzottak vagy üres szekereken utaztak.

A leölt sertéseket és teheneket pár perez alatt felkonczolták, s a magosán fellobogó lángok felett függő bográcsokban főzték és süttötték meg. Ehez azonban kenyér és szeszes ital is kívántatott, s Selesán falu egy negyedóra alatt minden benne találtató kukoricza-kenyerétől (malaj) és szilvapálinkájától ki volt fosztva.

A szegény megrémült nép házaikba bevonulva, némán nézte kirablását s tönkretévezését.

Ezek után a honvédek szilajsága mindinkább fokozódott, a dús lakomával meg nem elégedve, hanem hogy az annál kiégészítőbb legyen, csemegéről is gondoskodtak, s a majd minden háznál levő méheseknek rohanván, a méhkasokat ölte kihordták, a földhöz csapdosták, s a sejtmézet fölötték.

Mindezek a falu kastélyától mintegy 50 lépésre történtek, ahol *gr. Vécsey* tábornok szállva volt, s a hová az imént említett kihágás zaja: a puskaropogás, a tisztek fenyegető kiáltása, s a sanyargatott földnél jajveszéklései nagyon is ért-

hetőn felállítottak, Vécsey azonban mivel sem törödött már többé, sőt miként a következés bebizonyítá, titkos örömmel szemlélte e vad kicsapongást, holott mindezeket egyetlen szavával könnyen megakadályozhatta volna még akkor.

Félóra múlva tisztába jöttünk gr. Vécseynek iménti közönyös maga viseletével, mert végtére ledobta az álcázat.

E kihágás közepette parancs érkczetta tábornoktól, hogy minden törzs- és főtiszt rögtön siessen gr. Vécsey szállására.

Készseggel s kíváncsian siettünk ezen általunk remélt s óhajtott hadi tanácsba. Jelen voltak Mészöly Farkas huszár alezredes, Szentiványi Kdzmér, Tóth Endre, Prziemszky és Asztalos Sándor honvéd alezredesek, gróf Dembinszky, Végh Bertalan és Niszner Antal őrnagyok, valamint számos főtisztek is. Midőn gr. Vécsey láta, hogy szép számmal összegyültünk, ekként kezdé hozzánk intézett beszédjét (német nyelven.)

„Uraim! a kormányzó és az egész kormány cserben hagy-
tak bennünket, nem hagyván hátra sem pénzt, sem élelmi, sem
pedig lőszereket, azon elkerülhetlen kellékeket t. i., melyek-
nek segítségével a háborút folytatni lehessen. Bem altábor-
nagy ugyan Magyarország főhadiparancsnokának vallja ma-
gát lenni, de én őt annak egy fejetlen országban el nem is-
merhetem, valamint saját egyéniségemet sem érzem többé fel-
jogosítva tábornoki méltósággal felruházottnak, e címét ezen-
nel önök jelenlétében leteszem, s e percertől fogva nem vagyok
többé tábornok, csupán gr. Vécsey Károly; miért is önök pa-
rancsnoka megszűntem lenni, s a nekem tartozó engedelmes-
ség alól mindenjukat feloldom.“

A könnyű fegyverek ropogása azalatt egyre hallatszott odakint, s a rémült román nép jajveszéklései a kastélyig fel-
hatottak. A honvédek egyre lődözték a sertéseket s a tehe-
neket. Ezzel azonban mit sem törödött a gróf, hanem elkez-
dett szónoklatát tovább folytatá: „Tervemet nem titkolom
Önök előtt, hű baj társak, én egyenesen a legközelebbi orosz-
táborba megyek, s foglyul adom magamat. — Bem altá-
bornagyot semmi szín alatt nem követem, mert ő esküdt el-

lenem, Erdélybe akar becsalni, hol a legelső állomáson engem főbe lövetni szándéka. (Vécsey valóban jól értesült vagy helyesen sejté, miként mindenki alább ki fog tűnni). Önöknek szabadon áll a választás, kövessék Bemet vagy jöjjenek velem az orosz táborba, hol a fegyvert leteszszük s onnan kiki békével mehet családja tűzhelyéhez s majdan néhány havi bujdosás után előbbeni életpályáját folytathatja. Különben anynyit meg kell jegyeznem, mikép az Erdélybe menőkre elkerülhetlen éhhalál vár, mivel Bem vallomása szerint, ott egész napi járó földekre elhamvasztattak általa a falvak, az egykor gazdag termő határok paragon levernek, s a vidék románajkú lakói a hegyekbe vonultak, eleséget sehol sem találhatni. Én ismerem Bem tervezet, neki egyedüli széleja magát s az aranyal megrakott hat szekerét a török határig erős fedezet mellett kikísértetni, azután szép szavakkal búcsút veend önkötől.“

Ezen rövid, de velős, a még fenálló magyar fő haderőt megsemmisítő beszéd után, a jelenvoltak szótlanul néztünk egymásra, sejtettük s egy pillanat alatt könnyen átéreztük, hogy a gróf eme heves szónoklatának vésztárasztó kifolyása leend, s az anélkül is zablátlan honvédeinket többé semmiféle eiüberi erő sem tartja fel a szétozslástól, leginkább pedig az épen akkor javában folyt legborzasztóbb kihágásokhoz hasonlóktól tartottunk.

Ezen rögtönzött hadi tanácsban a gróf után neje emelt szót, s szintén szónokolt (németül), még pedig szívrehatolag; beszédje szintén nem téveszté el hatását, mert férje indítványának párhíveket szerzett.

Ezek után gróf *Dembinszky* tüzér-őrnagy és *Praiemszky* alezredes (mindkettő lengyel) szóltak röviden s velősen, egyszersmind határozottan nyilváníták, hogy ők sem az orosznak, sem az osztráknak le nem teszik a fegyvert. *Gróf Dembinszky* felesleges lovait s értékes arany eszközeit azonnal áruba bocsátá köztünk, s a még csak pár hónapos kitűnő szépségű

nejét *) felszólító, akarja-e őt Törökországba, vagy pedig szüleit követni. Ezen ünnepélyes jelenet az anélkül is komoly kedélyekre érzékenyen hatott. Egy szeretett s a mellett bal-sorstól sújtott félj, vagy a kétségebesett apa s anya között az életkorára nézve alig 17—18 éves nőnek választani. Fél óra alatt két ló állott *Dembinszky* hintójába befogva, s a nőnek el kellett magát határozni, mert a félj nem várhatott — s a nő férjét követte. *Gróf Dembinszky* közszerezetben álló 25—26 éves fiatal ember volt, mindenjában érzékeny búcsút vettünk tőle, valamint *Prziemszkytől* is, ki szinte miveit s jeles tehetőségű fiatal ember volt, a temesvári ostromot ő vezette leginkább, s folyton gr. Vécsey oldalánál volt a középpontban.

A közlegénység még most nem értesült a selesáni kastélyban tartott értekezletről, s a tiszta valót nem tudta, de mégis gyanított valamit, mert a tiszteket sok féle kérdésekkel ostromolta, s az imént elmondott hadi tanácsnál az elő-¹ szobában s a folyosón tartózkodó cselédség közöl egyné-melyik értett németül, s így, a mit félfüllel felfogott, habár zavarosan is, azt csakhamar kiváncsi pájtósaival közié, mi azután futótűz gyanánt a táborban közzé lett téve.

Gróf Vécsey csupán azon kérelemmel bocsátott el mindenjáunkat: szíveskednénk az ő volt hadtestét Facseton, Magyarország határán fentartani, s majd ott még egyszer bővebben értekezendünk s valamire elhatározzuk magunkat.

Alább azonnal ki fog tűnni, mily eszélyesen s kiszámításában csalhatlanul szőtte romboló terveit a gróf.

A Vécsey szállását elhagyván, a tisztek csoportonként gyülekeztünk s a jövőről tanácskoztunk, mi a közhonvédek előtt nagyon is feltűnővé lett. Elhatározni mire sem voltunk képesek magunkat. „Majd meglátjuk miként fejlődik ügyünk Facseton.”

*) *Gróf Dembinszky* a temesvári táborban esküdött meg 1849-ik évi május hő elején egy vagyonos temesvári kereskedőnek leányával, kinek esküvőjén jelen voltam. Megeskette őket *Gulyás*, akkorai tábori pap, különben Nagyvárad papi megyei misés áldozár.

Selesántól Facsetig meglehetős rendetlenségben haladtak a csapatok, közlegényeink az engedetlenség jeleit ma nagy mérvben adák először, a katonai fensőbbség tisztelet kötelekei pár óra alatt nagyon meglazultak.

Mintegy délutáni 4—5 óra között Facsetra értünk, ahol nem csupán Vécsey hadteste, hanem más hadtestek, hadosztályok, dandárok és csapatok is táboroztak. 6 óra tájban *gr. Vécsey* is megérkezett, s tanyáját szemközt egy ezredre menő lovas táborral felüté, s azonnal valamennyi hadtestebeli tiszteit magához liivatá, s midőn már egybegyültünk s a gróf még nem is szólott, csak a neje tartott bevezető beszédet — sicut Deus ex machina — ott termett az aradmegyei Grlogovácz községi mészáros és csaplár *) s egyenesen *gróf Vécsey* tábornokhoz sietve, nagy páthoszszal eléadá, hogy ő jelen volt a *Görgey világosvári fegyverletételénél*, s bizonyossá tévé arról a grófot s az egybegyült tiszteket, hogy valamennyi magyar tiszt azonnal előbbeni minőségében az orosz hadseregbe felvétetett; hozzá tévé még azt is, hogy az új magyar király herczeg *Leuchtenberg* trónra ültetését Aradon s országszerte kiáltványokban hirdetik, s ő maga is olvasta e kiáltványt, s van is nála egy ilyen; zsebeit össze-vissza kereste, de a plakátot meg nem találta, bizonynal elvesztette.

Ezen álhír — de tán vakmerő koholmánynak, ámításnak is mondhatni — villanykényt végigfutotta a tábor, s ezrek terveit, gondolkodását és szándékát egy perez alatt megváltotta. Vécsey maga sem kétkedett ebben, sőt biblia szavaiként hitte a fenthagyon lármázó mészáros állításait; legalább így látszott érezni a gróf, s már is orosz tábornoknak képzéle magát.

Görgey fegyverletételét tehát augustus 16-án tudtuk meg esteli 5—6 óra között, — megyednapra e nagy horderejű

*) A nevezett mészárost már az előtt is néhány hónappal, midőn t. i. Glogovázon állomásoltunk, igen jól s közelebbről ismertem, miután mint csaplároshöz ebédre s vacsorára jártam.

esemény után. De hogy Görgevtől Vécseyhez táborunkba, őt a világosi fegyverletételről tudósítandó vagy pedig hasonló tettre felszólítandó futár érkezett volna, arról egyikünknek sem volt tudomása. En e napon csak nem mindig Vécsey körül voltam, s bizton állíthatom, hogy Görgey futárát nem láttam; nem vonom kétsége azonban, sőt bizton hiszem, hogy a kétes jellemű glogovácz mészáros el volt látva ilyes valamivel. Vécsey azonban már akkor nap, aug. 16-án reggel, ép úgy miként Görgey, az orosznak feltétlenül meghódolni hatarzá el magát.

Alig hogy a nagyfontoságu szerepre jutott falusi mészáros szónoklatát befejezé, hozzánk lovagolt *Bem*, lováról hirtelen leszállít, közibünk lépett s körülbelül ilyen tartalmú beszédet tartott, mely igen mélyen be van vésve emlékembe, mint-hogy 3 lépésre közel állottam hozzá, tehát egy szóragot sem szalasztottam el mondott beszédjéből, mely így hangzott:

„Uraim! a hazai jelen körülményei így igényelték, hogy az ország kormányzója s az összes kormány egy időre el-hagyják Magyarországot; azonban a kormányzó ur távozása előtt személyemet ruházta fel Magyar- és Erdélyországok feletti fővezérséggel, minek folytán ezennel meghagyom önknek, hogy hónap reggel 3 órakor innen Erdély felé induljanak; további rendeleteimet az első állomáson veendik.”

Bem szemközt állott Vécseyvel, ki mozdulatlan helyzetében egy szót sem szólt, hanem az oldalánál levő, s miként a következés tanusítá szónoklatát jó eleve begyakorlott *Szentiványi Kázmér* (Liptó megyei) alezredes emelt szót, s igen érthető erős, éles hangon a következő beszédben válaszolt Bemnek — szintén német nyelven:

„Altábornagy úr! a kormányzó s a kormány búcsú vétel nélkül elhagyták a nemzetet, sem pénzt, sem élelmi-, sem pedig lőszerkészletet nem, hagyván hátra, melyek nélkül harczolni lehetlen, következésképen mi sem követhetjük önt, miután vállalatunk sikertlensége úgy is előre kiszámítható.”

Bem ezen beszédre is higgadt nyugodtsággal azt adá válaszul:

„Uraim! én régi s tapasztalt katona vagyok, s nem ily kanaánban mint önök hazája harczoltam. Saját tapasztalá-somból kiindulva, azzal akarom önök aggodalmát elosztatni, a midőn azt állítom: tudok rá esetet, hogy élelem hiányában nem egy hadsereg egy-két héting nyers kukoriczával sőt gyökerekkel is táplálkozott; miért ne tehetnök mi ezt a haza s mindnyájunk jövő jóléte megállapításáért? — Legfelebb, Erdélyben fogunk nélkülözést tűrni, de egy pár hó alatt Pest alá Igérem önöket vezérelni; s addig csaljpk az ellenséget magunk után, míg azt egy csatában tönkre nemteszszük, s ha önök tűrni tudnak s kitartók lesznek, kivívjuk a győzelmet s a haza szabadságát. — Tehát még egyszer felszólítom önöket, hogy kövessenek Erdélybe s engedelmeskedjenek parancsomnak.“ Ezen beszédre általános „éljen“ felkiáltás rivalgott s „követjük mind halálig *Bem* apánkat!“ hangzott az egybegyült tisztek ajkairól. Az éljent a velünk szemközt álló hu-szár-ezred viszhangoztatá, s a lelkesedés újólag villanyként átfutotta a tábor, de ezen csalóka tünemény csak pár perczig tartó volt.

Vécsey elhalaványodott, de egyet sem szolt, a szószólást azonban a már azt megkezdett s fennebb említett *Szentiványi Kázmér* alezredes folytatta nagy hévvel, harsány hangon s tüdeje összes erejét megfeszítvén, mondá:

„Altábornagy ur! miután se kormányzónk se kormányunk nincs, mi önnék fővezéri kineveztetését el nem ismerhetjük, önnék az engedelmességet ezennel felmondjuk s követni egy tapodtat sem fogjuk.“

Erre mély csend lön, *Bem* meredt tekintettel mérve bámulta a vakmerő szónokot, tán az -elsőt, ki ez oroszlánszívű hőssel dacolni s szembe szállni mert. Feszült figyelemmel várunk mindenjában e bonyodalom kifejlődését. Pár percznyi szünet után megszólalt a reményében csalódott vezér:

„Uraim! önök tévútra vannak vezetve, elálmítva s elcsá-

bítva, " s ekkor méltósággal felemelvén jobbját, ujjával *gr. Vécseyre* mutatott s mondá: „van öönök között egy g— ember (S—tzbube), ki öönöket a haza, s a nemzet iránti hűtlenségre s a fegyelmetlenségre csábítja; de én e g— embert a legelső állomáson főbe lövetem. “

Bem ezen szavaira még inkább elhalaványodott *gr. Vécsey* s ajkai, térdei reszketni kezdtek, önvédelmére egy szót sem volt képes elrebegni.

Bem ugyanazon nyugodtság- s méltósággal folytatá beszédjét:

„Még egyszer s utóljára felszólítom Öönöket s mint Magyar- s Erdélyország hadi fővezére parancsolom, holnapi nap hajnali 3 órakor Erdély felé induljanak s kövessenek, ellenkező esetben, a más felé iramlók ellen 18 fontos ágyúkat szegeztetek ki. “

A rettenthetlen hadvezér végszavai belső felindulásának csalhatlan jellegét tanúsíták, s a külömben oly eszélyes, élettapasztalt katona roszul választá szavait, melyekkel a reméttel ellenkező hatást idézett elő, mert ezzel tűzre olajat öntött, s a még pár perczczel ezelőtt habár őt a halál torkába is követni késznek nyilatkozott ifjú tőztől hevült tisztikar, most egyszerre dühösen kifakadt, egyesek épen úgy mint tömegek, s *Bem* jelenlétében s füle hallatára azt kiáltották: „nem félünk mi a 18 fontosoktól, azokat szuronyt szegezve egy rohammal elfoglaljuk.“

Erre mit sem válaszolt *Bem*, hanem kengyelbe tévé lábat, nehézkés lovára ült s tova döczögött.

A zűrzavar általános lőn, a vélemények megoszlottak, s az egyetértők meghasonlottak.

Alig hogy *Bem* sarkantyúba kapta lovát, *gr. Vécsey* a háta mögött álló hintójának tetejére ugrott, fejéről a vörös sapkát lekapta, s azzal a velünk szemközt mintegy 30 lépés távolságra táborozó, körülbelül egy ezredre menő lovas csapatnak intvén, „huszárok! vége van a háborúnak, kiki haza mehet, nincs kormány, nincs vezér!“ szavakat kiáltá.

Végső szavait be sem várták a huszárok, elég volt azt hallaniok, hogy a háborúnak vége van s hogy kiki haza lehet; hiszen úgyis mindegyike lelkéből meguntta már a háborút, mert sem magának, sem lovának nem volt mit ennie, s aztán a legutolsó közlegény is belátta már, még pedig igenis kézzel foghatólag, hogy minden cél nélkül bolygunk; a fegyelemről már ekkor mit sem akartak tudni harczosaink.

Vécsey eme szavai tehát nem téveszték el hatásukat, ō jól számított (önvédelmére), s nem csadódott: a lovastáborral szemközt foglalt helyt, azokat szétozslásra szólítá fel, tudván azt, hogy ha a gyalogság lovasság nélkül marad, a sereg összetartása lehetlen s a háború be van fejezve. E néhány szó elégsges volt arra, hogy *Bem* messzenyűlő terveit teljesen megsemmisítse. „Haza, haza!” hangzott egyszerre ezrek ajkairól s egy pár perez alatt az egész tábor által viszhangoztatott. A lovasság villámgyorsan lovára kapott s szélyelbomlásnak indult. Mi tisztek, kik Fecsegnél egybeegyülve voltunk, kétségeesetten rohantunk huszárjainkhoz, s azokat részint fenyegéssel, részint s leginkább pedig szép szavakkal — leikökhöz szólva — maradásra birtuk, míg végre megígérték, hogy a rendet fen tartják s követni fogják bár merre tiszteiket.

Huszárainkat különösen ki kell emelnem, miként majd alább elő fogom adni, hogy a szó szigorú értelmében vett fegyelemről csak a végső pillanatban feledkeztek meg, a minden egyszersmind a rendet is felbontották, s akkor is bortól felhevült, mámoros állapotban.

Bem távozta után *gr. Vécsey* neje, a jelenlevő tisztekhez sírva fordult s mondá: „íme most már meggyőződtek benne uraim, hogy *Bem* a gróf élete ellen törekedik, miként épen most nyilvánítá. “ A gróf szintén felénk fordult s megdöbbennéséből még magához sem tért, szokottnál halványabb arczárói verejtéket törülve, mondá: „most már nem kétkedhetnek önök ma reggel mondott szavaimban, *Bem* csak Erdélybe

akar engem csalni, hogy ott agyonlövessen, s a hat szekér aranyát a török határokig kikísértesse.“

Azon éjt álmatlanságtól töltének; jövőnkről, de leginkább a hónapi napról tanácskoztunk. A szándék kétfelé oszlott, egyik rész *Bemet*, a másik *Vécseyt* akarta követni.

Azonban egész éjben át szivárgott a már Erdélybe behatolt Bem táborából a tisztek sokasága, tudomást szerzendő az esteli, *Facseton történtekről*; s midőn megvirradt s gr. *Vécsey* tábora felkerekedett volna, Erdély felé menni már teljes lehetlen volt, mert Bemtől a zászlóaljak s a lovas csapatok egyike a másika után elpártoltak, s az őt követő sereg nagyobb része visszatért, *Vécsey* hadtestét magával sodorva, s a menetet megkezdte Soborsin felé. — A közlegénység lelkében fölébredt a hazamenni vágy, s most már mindegyike övéiről beszélt; s midőn aug. 17-kén a hasadó hajnal első sugarait elhinté Erdély bérceinek csúcsaira, a gr. *Vécsey* 14,000 emberből álló hadteste körülbelül 40,000-nyi főre növekedett, s így akarva nem akarva *Vécseye* 1 kellett mennie.

Augustus 17-kén a nap virr adtával gr. *Vécseyt* győzelmitrás érzelem ragadta el, arcza derült volt, s szokása szérent nyájasan osztá ki a meneti-, s napi-parancsot; hiszen egyszerre s tán reményén felül egy tekintéljes sereg vezére és számos üteg, százakra menő ágyú parancsnokává tévé őt kétségebesett merénylete, illetőleg ugyan *Szentiványi Kázmér* merész-heves szónoklata, leginkább s főképen pedig gr. Fecsegnek e pár szava: „huszárok vége a háborúnak, kiki haza mehet!“ melyet hintójár ól lekiáltott, s melylyel egyszersmind a vakmerő, lehetlenséget nem ismerő fővezérét, *Bemet* megsemmisíté. *Vécsey* tehát egyszerre egy nagy, de korántsem hatalmas sereg élén állott — ezt többé nem hogy győzelemre, de még csatába is nehéz lett volna már vezetni, — az egész sereg néhány percz alatt bátor harczosból anyja után siró kisdedé fajult át, s mindenki lelkében a többé el nem oltható honvágynak égett, kiki szülőföldje bércei-, völgyei-ről s messze nyúló síkjáról álmودozott.

Facsetról Kápolnádon át, Soborsin felé jelölé ki Vécsey térképről az utat. E napi menet minden eddigiek között a leguntatább s méltán mondhatni a legkínosabb s a legkellemetlenebb volt; a nap égető heve nyomasztó lőn, szomjúságunk tető fokát érte el, melyet eloltani lehetlen volt, mert az utunkban eső falvak kútjait a legelői haladók végképen kimentették, úgy, hogy az utócsapatok előrésze már csak iszapot ivott, utórésze pedig a szomjtól majd elepedt; mintha csak Afrika szaharai, vagy Ázsia turkesztáni, arabiai vagy góbi sivatagjain haladtunk volna. Az éhség gyötrő kínait megemlítésre méltónak alig tartom a szomjúsághoz képest. A zöld vagy félíg érett szilva s a nyers kukoricza soványtápot nyújtott; embereink, különösen a gyalogság, úton-útfélen egyre hullott; az éhhalál s a görcsmirigy tiszteré nagyobb pusztítást tett sorainkban, mint az aug. 9-ki véres csata.

Az utunkban eső s egyáltalában románajku népből álló falvak lakosai többé már nem féltek a veres zsinóros honvédektől, s nem is futottak rémültén a házaik előtt elvonuló nagy sereg előtt, hanem nyugodtan néztek az általok is már sejtett gyászmenetet, a különben oly szegény hegyi nép utolsó darab kukoricza kenyérét (malaj) készséggel oda nyújtá az éhségtől gyötrött, ellankadt harcosnak, s így a ki elül ment, az csak részesült valamiben, de a hátul haladóknak mi sem jutott, mert akkor már magának a földnépének sem volt semmie.

Egészen másként állt az élelmezési ügy *Kmety* hadtesténél, mert midőn már Vécsey hadteste az aug. 9-ki csata után Kiszetónál 5 napig táborozott s aug. 14-én Lúgoson át Erdély felé vonult, a város szélén *Kmety* hadosztályának ágyú-telepei előtt kenyerekkel s mindenmű élelmi szerekkel megrakott számos szekereit láttam, s a szép alföldi kenyér láttára, minthogy annak színét 6 nap óta nem is láttam, oly nagy étvágyam támadt, hogy egy kenyeres szekérhez odalovagoltam, s azokat őrző honvédektől egy kenyeret kértem, azt kardomra szúrtam s úgy tértem vissza embereimhez;

példámat több tiszt is követte, egy-egy kenyeret hoztak s azt huszárajainkkal azonnal meg is osztottuk. Ha *Kmety* hadteste nem szenvedett szükséget, ép úgy gondoskodhatott volna *Vécsey* is saját embereiről: azonban úgy látszik — a mint nagyon be is bizonyult — hogy hadtestét szándékosan lehangolni akará, mi természetesen koplaplás által legkönnyebben elérhető, mert hiszen éhen, lankadtan mihez volna az embernek kedve? harcolni épen a legkevésbbé. Mi tehát éhhalálra voltunk kárhoztatva *Dembinszky* hadtestével együtt.

Este felé Soborsin alá értünk azon édes hiedelemben, hogy a nagyszerű hídkészletekből, melyeket a sereg mindenütt magával hurczolt, a Maros folyamon átkelésre kényelmes hidat állítottak fel a hátráló sereg nélkülözhetlen használatára, mi annál is inkább óhajtandó volt, minthogy az eddig nyugodtaiK veszegelni vélt osztrák s orosz szövetséges sereg egyszerre támadólag, illetőleg üdvözöleg lépett fel, s a hol csak szerét tehette, háborgatott bennünket. *Kmety* már előtte való nap véres csatát vívott Lúgosnál, s a mellékutakon hátráló és ellszakadozott csapatokat, valamint podgyász-szekereket, különösen pedig a bankjegy nyomdát a cs. dzsidások s a román földnépe megtámadták. Az egész hátráló sereget minden oldalról veszély fenyegette.

Soborsin alá érve, nagy bámulatunkra, de még nagyobb boszuságunkra, s a gyalogság, leginkább pedig az ezrekre menő kocsik rémületére, a hídnak semmi nyomára sem találtunk; az egész sereg egyszerre megállapodott; hosszas fontolatásra azonban nem volt idő, mert ha késünk, üldözőink itt teremnek s vagy a Marosnak szorítanak bennünket, vagy pedig rögtön minden megfontolás, alkudozás, követelés s kérelem nélkül meg kell adnunk magunkat, mit természetesen, a múlt napi elterjedt álhír következtében, senki sem óhajtott, mint hogy az egész sereg az ország újonnan szervezéséről, s az orosz táborban nyerendő különös kedvezményekről ábrándozott; miről, ugyan természetes, az oroszok semmit sem tudtak.

Legelső volt egy gyalog honvéd, ki egyenruháját feje tetejére kötve, s lőfegyverét jobbjában magasra emelve, esetlegesen a legsekélyebb helyre találván, átlábolta a Marost; utána ezrenként dűlték neki a folyónak; ezt látván a pár-ezre menő, s a sereget mindenütt követő szekér, neki hajtattott a folyamnak, s a túlpartot szerencsésen elérni remélte annál is inkább, minthogy a víz hosszas szárazság folytán nagyon le volt apadva. Azonban sokan csalódtak, mert a Maros — mint szokták mondani — igen hamis folyam, egyik helyen oly sekély, hogy a kisebb hajók s olykor a tutajok sem evezhetnek át rajta biztosan, míg ellenben alig pár lépésre ismét igen mély; így különösen a szekerek közöl többben eltéveszték az alkalmas átmenetet, de a gyalogok közül is sokaa elsodortattak, s ez átmenet több emberéletbe került. Saját szemeimmel láttam: némelyek ruhájukat levetvén, azt valamely kocsira fekrakták azon szándékkal, hogy a túlparton ismét felöltözködnek, s ők magok átúszták a folyót, de a kocsi az azon ülő emberekkel s lovakkal együtt a haboktól elsodortatott s a szerencsésen átúszottak ruha nélkül maradtak, a legnagyobb zavarban s mondhatni kétségesből között.

Ezt sokan látván, kivált a nők közöl, a kocsikról leszálltak s a huszárokhoz esedezve fordultak, vennék fel őket nyeregeikbe; minthogy a lovasság szorosan csatlakozva a legmélyebb helyen is minden veszély nélkül átúsztatott, s így a nyeregebe felvettek élete biztosítva volt.

Sajátságos látvány volt a Marost átúsztató lovasságot szemlélni, midőn minden huszár egy-egy nőt vett fel nyeregébe s azt a túlsóparton letette.

Soborsin magas hegység tövében a Maros jobbpartján szűk téren fekszik, s e nagy ember-sokaságot nem volt képes befogadni, még a hegyek oldalai is ember tömegekkel valának telve. A menet, illetőleg az átköltözködés egész éjén át tartott s a csapatok nagyobbrésze meg sem pihent, már is Radna felé folytatta útját. Hajnalban szigorú parancsot adott ki Vécsey, osztály- s dandárpárnacsnokaival egyetértőleg,

hogy a nagyszámú szekerek, melyek menekülőkkel podgyászzal s hadi készlettel rakva voltak, leghátul maradjanak, mivel a Soborsinból Radna felé vezető út igen keskeny, jobbról meredek begy oldalába vágva, balról pedig magas s szinte meredek part aljában a Maros folyam hömpölyög.

A mint e veszélyes úton elhaladtunk s alig hagytuk még el egy negyed órányira Soborsint, épen akkor indultak meg tábori podgyászos szekereink is, midőn egy császári lovasüteg a Maros balpártján megjelent s a veszélyes szoroson való átmenetet sűrű kartácstüzével lehetlennétevé. A megindított depôt-ok Soborsinba visszatérni kényszerültek, s nekünk is, kik hátra maradtunk, Radna felé útunk folytatását meghiusíták.

Valamennyi podgyász-szekereink, a depôt-ok s az ezerrekre menő menekültek a császáriak fogáságába estek; mert még a kartács-tűz a megindultakat Soborsinba visszahátrálni kényszerítő, azalatt egy pár könnyülovas (chevau-légers) osztálya Marosonátúsztatotts az odaszorultakat foglyul ejté.

Mi, kik Soborsint hátunk mögött éreztük, a legelső völgybe jobbra kanyarodtunk. Most már a hátróló sereg egyik része a radnai utón haladt, mi pedig, kik az utócsapatot képeztük, aug. 18-án egész napon át vízmosások, hegyi patakok medreiben s óriási hegyeket mászva mentünk, imitt-amott a nagy rengetegben egy-egy hegyoldalban elszórt s néhány nyomorult viskóból álló hegyi román falvakra; illetőleg telepítvényekre találtunk, melyeknek neveit itt fel nem jegyezhetem, minthogy azoknak lakói közeledőinkkor rémülten a sűrű erdőségebe futottak, miért is a falu neveit nem volt kitöl megkérdeni, térkép sem volt kezemnél, az a többi podgyászommal s legényemmel együtt a chevau-légersek birtokába jutott, Legfelebb valamely bércezsúcson, jó távolból pillantottunk meg olykor-olykor egy-egy magas kecskebőr süveges hegyi románt — úgynévezett móczot.

E napon jó hűsítő forrásvízben nagyon is bővelkedtünk, de az éhség annál inkább gyötrött mindenjáunkat.

Huszáraink még folyvást megtartották a rendet, a fe-

gyelemnek is alávetették magokat s az engedelmességet fél-ném mondták; mire ugyan őket kényszerítni ez időszérint igen bajos volt; — de a szép szóra hallgattak, s lelkükkhöz intézett szónoklatunk nem hangzott el a pusztában. Mely állításomra fényes példát hozok fel.

A többi között egyik huszárunk egy hegyi román házából csekély értékű fehérneműt rablott; a honn maradt románnő, kinek szive helyén volt, s nem futott el oly gyáván mint a falu férfiai, miután a rabló huszárnak kíméletért sikerden esdeklett, nyomban követte őt, s egyenesen az ezred parancsnoka után tudakozódott, s *Mészöly Farkas* alezredes elébe vezettette magát, ki a uő panasza meghallgatása s a bűnös rablási tette bevallása után, a rablót azonnal föbe lövetni parancsolá; azonban találkoztak oly vakmerő ficskók, kik lázító beszédjeikkel huszárjainkat felbujtoggatták, s mindenjáran nyeregbe ülte, tiszteiket el akarták hagyni; de *Mészöly Farkas* alezredes is rögtön lóra ült, kardját kirántotta s nyugodt szónoklatával a lázadást lecsillapította; a bűnöst kivezették s ő a töltött s felvont fegyverekkel már szemközt térdelt, midőn több Ízben alezredesünket kéréseinkkel ostromolván, végre a bűnösnek megkegyelmezett, s nekem csupán gyors sietésemmel sikerült a szerencsétlennek életétmegmenetni, s midőn már messziről a „kegyelem!“ szót kiáltottam, épen akkor rántották fel karabinjaik sárkányait az agyonlő vésre kirendelt huszárok, s ha egy perczczel elkövethető, a bűnös golyó-halállal múlt volna ki. — Ez pedig a fegyver-letétel előtt két nappal történt, tehát akkor, midőn már a magyar kormány Törökországba menekülése s *Görgey* fegyver letétele mindenki előtt tudva volt.

Ki kell tehát emelnem huszárjaink példás kitartását, s tiszteikhez való hű ragaszkodását úgy szólván a végső — elváló perczig; mert a midőn már nyíltan tudtokra adtuk, hogy többé nem tartoznak irányunkba engedelmességgel, naég akkor is tiszteltek bennünket, s lovainkról, valamint élelmünkről is híven gondoskodtak.

Másként állt a dolog gyalog honvédeinkkel, kik szétszórva, a tisztek intő szavát s kérését figyelembe nem véve, minden rend s vezénylet nélkül, kiki tetszése szerint, s arra merre kedve vagy ösztöne vezérelte, ballagott. Hasztalan figyelmeztettük őket, hogy ily rendetlenség veszélybe fogja dönten a engedetleneket, siettük: ne hagyják el a lovas csapatokat; figyelmeztetésünk épen úgy, mint szép szavaink sikeresenél hangzottak el, mert honvédeinka rendetlen hátrálás alatt minden töltényeiket hasztalanul, csupa zablatlan szilájsági viszketegből, a levegőbe kilődözték, a fegyverek folytonos ropogása meg nem szűnt; vad kedvtöltésüket ezzel sem elégítvén ki, annál is tovább mentek: a töltényes társzereket felbontották, az azokban még megmaradt gránátokat meggyújtogatták s szilaj negédességgel a hegytetőről völgybe lefelé gördítették, hol a szétpattanó gránátok az alant menő honvédeinket gyilkolták; végre, midőn már minden töltéset kilődözték, tölténytáskáikat s lőfegyvereiket útón-útfélen elhányták, hogy annál könnyebben gyalogolhassanak. Ez oktalanságért számos honvédeink éltökkel lakottak, mert az erdőkben elrejtőzött román lakosság, az úgynevezett móczok, búvhelyeikből nézték a honvédek e meggondolatlan tetteit, az elszórt fegyvereket fölszedték, csoporthoztak, s az elmaradózott s most már fegyvertelen védni magát képtelen egyes honvédcsapatokon rajtaütvén, legyilkolták őket. Némelyek, kik gyors futással megmenthették éltöket, véresfővel szaladván el, e gyászeseményeket hírül hozták a lovas csapatokhoz.

A románok ezen embertelen sőt mondhatni vandál tetteit megboszulni többé már nem volt idő, s visszafordulni senkinek sem jutott eszébe a különben is oly veszélyes, járatlan utakon, csupa hegyszorosokon, s meredeken, — legfőbb gondunk oda volt irányozva, hogy ezen zord vidékből, hol az utakat nem ismertük s éhhalál fenyegetett, mihamarabb nyílt térré érhessünk.

Az éj sötéte beállott, s mi még ki nem bontakoztunk az

erdők rengetegéből; s midőn már az utat sem láttuk, egy román pór kalauz segítségével jelentékeny magasságú hegységnek felfelé indultunk, oly sűrű falombozat között, hogy a holdvilágtalan éjen a szó szoros értelmében sem egyet sem földet nem láttunk, — lovaink a kiálló fatörzseken s gyöke-reken egyre botlottak; ily kínos lovaglásról fogalmam sem volt. Huszárjaink most először kezdék türelmüket veszteni s elkeseredett zúgolódásra fakadtak; s miként minden rétegben s osztályban, úgy itt is volt gonosz akaratú, konkoly-hintő, búj togató, különösen egy több vétkes tettekkel bélyeg-zett közember, ki az elégületlenség perczeiben arra fakadt, hogy ezen nyomornak és szenvédésnek a tisztek az okozói, s ezekután pisztolyát elsüté, mire a szilaj s anélkül is elkeseredett közlegénység bőszült vad kedvtöltésbe merült, egyre tölté pisztolyait s azokat egymás füle mellett sütögetvén; a golyók tovább egy óránál füleink mellett sivítottak, mit hidegvérrel elnézünk s túrnünk kellett, minthogy tekintélyivel s parancsszóval fellépni annyi lett volna, mint nevetségessé tenni magát bárkinek is ezen legnagyobb részt alföldi csikósokból álló vagy pedig az előtt leginkább meszszeterjedő sík pusztákon élt jász-kún telivér fiúk előtt; a fegyelemről többé szó sem lehetett; ezen elkeseredésből rögtön szilaj kedvre átfajult vad kitörést akadályozni nem állott ha-talmunkban, azt nemán hallgatni voltunk kénytelenek; sezen nem épen kellemes helyzet tovább tartott egy óránál, ad-dig t. i. míg a hegytetőre értünk, s annak gerinczén áthaladva, a lejtőnél román kalauzunk megállásra intett, mert állítása szerint, a hegység oly meredek, hogy lovon ülve maradnunk lehetlen. Az áthathatlan sötétség, a fáradtság s a hegység meredek-sége miatt lovaink annyira botlottak, hogy a nyaktöréstől tartva, mindenájan leszállottunk nyergeinkből s kantárszár-nál fogva lefelé vezettük lovainkat, de még úgy is felette veszélyes s kínos volt utunk, mert az előlmenőt a hátul haladók minden lépten agyongázolással, széttiprással fenyegették. Ezen éj örökké emlékezetes lesz előttem.

Végre a hegy aljához érve, hol már több csapat magasan fellobogó tűz mellett, e kínteljes nap fáradalmait taborba letelepedve pihente ki, mintegy negyedóra műlva egy román falu szélén kün a gyepen nyugalomra heveredtünk; itt a császári csapatok üldözésétől biztosan, de nem épen kényelmesen alhattunk, mert lovainkat nem lévén hová bekötni, a kantárszárat kezünkre kellett megerősítni, s így valahányszor lovaink fejőkkel ide s oda mozogtak, mindenkor felköltöttek bennünket, azonfelül attól is lehetett tartanunk, hogy ránk is tapodhatnak s agyongázolhatnak fekvő helyzetünkben.

Másnap, azaz aug. 19-én, épen délben Butyén alá érkeztünk, oly fáradtan, éhesen és lehangoltan, milyen valóban csak egy vert had lehet.

Ezredesünk Mészöly Farkas ennissinni-valóról azonnal in téz kedést tett, s V_a óra alatt huszáraink egy 10 akós hordó bort hoztak a taborba, melyet a butyéni lakosság számunkra ajándékba küldött; ennivalót azonban semmit sem lehetett kapni, mivel a lakosságnak magának sem volt, vagy ha voltis, elrejtette.

A bor kiosztásával én voltam megbízva azon utasítással, hogy minden huszárnak fejenként egy-egy iteze bort adjak; cgynémelyik azonban kétszer, háromszor is jött, mire figyelmem ki nem terjedhetett; s minthogy innivalónk ugyan elég volt, de enni épen semmi sem, az anélkül is farkas módjára kiéhezett huszáraink félőre alatt annyira megittasodtak, hogy pusztá szóváltásból csakhamar komoly czivakodás kezre kedvén, egymással nemcsak hajba de kardra is kaptak, egymás lovát szúrni s egymást vagdalni kezdték, s a midőn tiszteik közibük rohantunk, találkozott egypár már több Izben megbélyegzett közember, ki a csapatot a tisztek ellen fel akará lázítni; erre ismét új versengés támadt, mert a garázdákat a jobb érzelműek kivont fegyverrel megtámadták, mire, a kihágók, mint kisebb rész megfutamodtak, a többiek pedig utánok iramodván üzőbe vették őket, s így néhány percz alatt vége lett az aug. 9-ki csata napjától egész aug. 19-kéig tartó példás rendnek és fegyelemnek, melyet mindaddig vala-

mennyi huszár tiszteletben tartott, míglen a hosszú szenvedés után Butyinnál a jó magyar bor tüzétől felhevülve, hazája végtelen síkját megpillantá, mely szülőföldjéig elnyúlván, oly csábítólag mosolygott reá.

A bortól fellekkesült eme mámoros állapotban a puszták szilaj fiainak borús kedélyéhez kétség kívül a honvágy is járult, s így nem csoda, ha a magyar huszárnak sokkal nagyobb kedve kerekedett hazája felé megereszett kantárszárral vágatni, mint kimért léptekkel az orosz táborba ballagni, s magát önkéntes fogolylyá tenni.

Egyetlen-egy hang ezernyi viszhangra talált, s három szó elégséges volt a rend felbontása, s az engedelmesség felmondására, mert a midőn egy ajakról „fiúk haza megyünk“ elhangzott, egy egész ezredből 35 ember (azok is nagyobb részről altisztek voltak) maradt velünk, a többi sarkantyúba kapván lovát, a nyílt síkság felé vágtatott.

Tiszt igen kevés tartott a haza felé iramló csapattal, tartván a gyászos következményektől, minthogy a fegyelem alól magát önhatalmúlag ily rögtön emancipált szilaj nép majdani kihágásaitól méltán lehetett tartani.

A hazafelé iramodott egyik huszár csapat élére tiszttársam s igen jó barátom Dallos (valódi nevén Voloscsek János, ezelőtt Munkács papi megyebeli g. e. kispap, különben máramarosi születésű) igen bátor harczos s kitűnő jó lovas állott, kinek az aug. 9-ki csatában a nyakán kapott dzsidaszúrás sebe még be sem gyógyult. — Ezen fiatal tiszt erélye érdeméül róható fel csupán, hogy az általa több ezredekből hirtelen egy teljes ezreddé szervezett lovas csapat a zablátlan kihágásnak át nem engedte magát, miáltal a mindenfelé czirkáló orosz dandároktól bizonynal megsemmisítetett volna; miként az több ízben nyilvánult; mert ily nagy lovas csapat vonulása észrevétlenül nem maradhatván, azt az orosz haderő bekerítni akarván, csaknem minden oldalról ellenök nyomultak; *Voloscsek* azonban oly ügyesen értette az ezredet vezetni, hogy nappal alkalmas rejtekelyeken telepíté le csá-

patát s csak az éj sötétével indítá útnak, még pedig rendesen járatlan utakon, vagy pedig mezőkön át, míg nem végre az oroszok törét szerencsésen kikerülvén, a Tiszához érkeztek, a tulajdonképi huszárok hazájába, itt azután az ezred minden irányban szétoszlott, kiki édes szülőföldére sietvén.

Ez kétségkívül, nagy érdemül róható fel Dallos (Volos-csek) Jánosnak, mert ezáltal a különben magára hagyatott s elkeseredett csapat, mely bizonynyal vad rablásba merült volna, mindenütt szíves vendégszeretetre talált, — a nép önként mindenkel ellátta, s mi legfőbb, az oroszok kezébe egyetlen egy sem esett közölök, mindenjában szerencsésen értek haza.

VI. BOROS-JENŐTŐL ARADIG. AUG. 20-dikától 30-dikig.

Bár az orosztáborban a magyarok aug. 9-ki Temesvár alatti veresége általánosan tudva volt, valamint arról is jól értesültek, hogy a fő hadsereg nagyon lehangolt s a legnagyobb rendetlenségenből hátrál, mindenmellett a magyar fővezér, Bem szándékáról vagy igen homályos vagy tán semmi tudomásuk sem lehetett; de lett légyen bár milyen, Bem részéről a fegyverletételet bizonynal nem reméltek, minthogy őt a múlt időkből nagyon jól s közelebbről ismerték az oroszok, kik ellen már 1831-ben hazájában, a Nagylengyelországban harczolt s azóta engesztelhetlen ellenségük maradt.

Az oroszok úgy látszik, Görgey fegyverletétele után még korántsem hitték a magyarországi felkelést elnyomottnak, hadtesteiket, dandáraik- s csapat osztályaikat a Maros folyam mentében egészen Boros-Jenőig főlállították, s a magyarokat leginkább a radnai úton várták, arra azonban, hogy azok a rengeteggel borított hegységen Soborsintól Butyin felől is nyomuljanak, legkevésbbé sem gondoltak.

A legelső mayar harczos, *Bem*, illetőleg most már *Vécsey* hadseregéből, ki az orosz táborban fegyverét letenni, megjelent, *Rákóczi* (*Parcsetics*) *Zsigmondi* huszár ezredes volt, ki segédtisztével, *Dessewffy Lajos**) főhadnagygal s még néhányad magával aug. 19-ke éjeién a magyar tábort elhagyván, Boros-Jenőre sietett, az ott állomásoszó orosz dandár-parancsnok *Ratischielow* ezredes lakához feltartóztatlanul érkezett, annak éjjeli álmát ugyancsak megzavará, ki összes dandárjával együtt gondtalan édes nyugvásnak adván

*) *Dessewffy Lajos* temesmegyei születésű, az egykori ottani alispán és itélőbiró (protonotarius) fia volt.

magát, az Erdély felé vezető útra még csak élőerőkét sem áltíthatott ki, meg sem álmودva, hogy a magyar fő hadseregek egy része a berczfalakon áthatolva, Boros-Jenő felé tartson.

Midőn *Ratischielow* ezredes hadsegéde, a lengyel származású gróf *Makowszky* kapitány — ki, midőn a megérkezett néhány magyar tiszt, számra mintegy 5—6-an, az orosz ezredes ablakán zörgettek volna, kitekintett, az éj sötétében fegyvervillogást pillantott meg, s orosz nyelven intézett kérdezére francia feleletet kapott,—az érkezetteket az ezredesnek, kivel egy szálláson volt, bejelenté; a jó öreg *Ratischielow*, — kétségbe vonhatlan tény, — megrémült, s ben az ezredesi lakban nagy zavar támadt.

Gróf *Makowszky* kapitány, kit személyesen is igen jól ismertem, s kinek habár rövid ideig velem tartó barátságát soha sem fogom feledni, a szó szoros értelmében eredeti lengyel volt, őszinte, bátor és nemesszívű, s miként később tapasztaltam, ezredesének teljes bizalmát bírta, vagyis nyíltan szólva, az ezredesnek *Makowszky* nélkül nem volt akarata.

Mintegy negyedóráig várakoztatás után az éjjeli vendégeket *Ratischielow* ezredes végre bebocsátta, s az érkezőket gr. *Makowszky* nyájas, miveit modorával fogadta, huszár ezredesnek hadsége *Dessewffy Lajosban* hasonló miveltséggel egyénre találván, a magyarok társaságában csakhamar jól érezte magát,- 8 fesztelem és őszinte modorával azt tanusítá, hogy az itt megjelent magyar tisztek állításában nem hogy kétkezőnek, sőt azoknak teljes hitelt ad.

Egészen másként érzett a különben ritka becsületességi s jó szívű öreg muszka *Ratischielow* ezredes, ki egyáltalában nem akará hinni, hogy a most nála megjelent magyar tisztek igazat szólnak akkor, a midőn azt vallják, hogy ők azon sereg előhímökei, mely Boros-Jenőhöz már oly közel van, azért, hogy holnapi napon az oroszoknak a fegyvert le-rakja. Hasztalan igyekezett őt annak valóságáról gr. *Makowszky* meggyőzni, ki az öreget orosznyelven folyvást bá-

torította, s ámbár az ezredes egyre főzette, sőt maga is főzte az orosz theát, magyar vendégeit jószívüleg kínálgett, s maga is ivott: szorongattását azonban eltitkolni képtelen volt; agyában s szívében a hadicselnek ármányos gyanúja mély gyököt vert, s úgy látszott, minden perczen attól félt, hogy önkéntes fegyveres foglyai csak egyszer neki rohannak s tudja isten mi történik vele. Gyanúja a nap viradtával még inkább öregbiült, midőn a magyarok fegyveres csapatai minden oldalról, habár a legnagyobb rendetlenségen, Boros-Jenőre betódulának.

A magyar hadsereg közeledtére *Ratischiélow* ezredes minden előörseit bevonatta, s a Boros-Jenőn állomásozó egy pár zászlóalj gyalog- s egy osztály huszárból álló orosz dandár a vár előtti téren gúlába rakott fegyverekkel, s a lovasok lovaikról leszállva, némán bámulták a szétszórt had érkezét; szemökből s arcukról bizalmatlanságot olvastunk ki.

Aug. 20-án reggeli 9—10 óra között egy másik, liflandi származású orosz ezredes érkezett s a magyar tiszteket mind magához hivatta; udvariasan s tisztán érthető német nyelven a lehető rend fentartása mellett fegyverlerakásra szólított fel bennünket.

Kimentünk tehát a szabadban tanyázó kiéhezett s tikkadt honvédeink- s huszárainkhoz (a huszárok már akkor nagyon megfogytak s nagyobb részük hazafelé iramodott,) s felszólítottuk őket a csapatonként! fegyverlerakásra.

A fegyverlerakásnak szánthely a boros-jenői főutcza közepe volt kijelölve.

A fegyverlerakás elkezdődött; a honvédek, azok t.i. kiknek még birtokukban volt fegyverök, egyenként közeledtek a végzetes helyhez, s mindenike előbb összezúta a puska agyát, s a csőt töredékeivel együtt a halomra dobta. A huszárok pedig ketté törték kardjaikat. Mind honvéd, mint huszár az akkor divó káromlások között vett búcsút fegyverétől.

Mindezt a jelen volt, azaz a lerakott fegyverek őrizete

s átvételére odarendelt orosz katonák tiszteikkel együtt némán s szótlanul nézték, s egy szó észrevételt sem tettek reá. A közkatona azért nem szólta, mert tiszte jelenlétében nem mert, a tiszt pedig igen is belátta, hogy a fegyveréhez szokott harcos nem örö mest válik meg attól, kivált midőn oly sok aranyhegy ígéretek s vérmes remények után, illy gyászos kimenetele van az ügynek, a melyért vérét ontotta.

Ha azt állítom, hogy több száz ágyú indult a fegyverlerakás színhelyére, — épen nem nagyítok, minthogy csupán Vécsey hadteste Temesvár alatt mintegy 140 ágyúval bírt — azonkívül más hadtestek is csatlakoztak hozzánk, Boros-Jenőre azonban nem érkezett több 10—12 darab 3—6 fontos ágyúnál; hogy hová lettek? isten tudja, ki mondhatná azt meg; azokat bizony nyil imitt-amott elhagyogatták, hogy a menet annál inkább könnyítve legyen; s nagyon bámultam azon, hogy csapataink csaknem minden ágyú nélkül érkeztek Boros-Jenőre.

Naplementig körül-belül 60,000 tört, zúzott s haszonvethetlenné vált kard, pisztoly, puska és karabin kazlakban hevert; igen tekintélyes fegyver-mennyiség, mely még ezelőtt néhány nappal aug. 9-én a hatalmas szövetséges főhadsegnek nagy gondot, s fáradtságot szerzett, aug. 20-án azonban, tehát 11 nap múlva egészen ártalmatlanná lett.

A fegyverletétel vagy is inkább lehányás, képzelhetni, nem történt közömbösen, a honvédek s huszárok egyike sirt, míg ellenben a másik iszonyú szitkokkal dobta fegyverét a halomra, miután azt eltörte vagy összezúzta. És ha e műtétnél *Görgey Arthur* jelen lett volna, bizony nyil lelke mélyében megrázkódott volna, hallván az ezrek átkait, melyeket fejére szórtak, s melyet villámgyorsan az összes haza viszhangoztató.

A fegyverlerakás megtörténete után a számukra ki-jelölt táborba mentek volt honvédeink. Kiéhezett csapataink élelmezéséről gyorsan tétetett intézkedés, s az oroszok

élelemmel gazdagon megrakott társzekereiket éjjel-nappal menesztették Boros-Jenőre, s valóban miben sem szenvedtünk hiányt. S csak akkor láttuk s tapasztaltuk, menyivel jobban gondoskodtak azok táboruk ellátásáról mint a mi tábornokaink, kik messze idegen földön minden szükségesekkel ellátták seregeiket, míg a szegény magyar, hona áldott kanaánja közepén az éhhalál kínaitól megragadva, halva összerogyott. — S vájon kit kelljen ezért okolni? a szemrehányás s a súlyos vág kinek szálljon fej éré? Én e nagy kérdés megoldásába nem akarok bocsátkozni; de hogy az általam kimondottak tény, hivatkozom azon sok ezer hámfiára, kik e nyomornak tanúi s résztvevői voltak velem együtt.

Mielőtt közvitézeink a fegyvert letették volna, a fegyvereket átvevő orosz ezredes ünnepélyesen megígérte, mégpedig a Paskiewich herczeg nevében, hogy a magyar tisztek megtarthatják kardjaikat, azokat a fogáság ideje alatt oldalai-kon viselhetik, s azután haza vihetik magukkal — emlékül.

Mi tehát le nem tettük, s elég gyarlók voltunk kardjainkat, azon édes hiedelemben, hogy azokat legalább örök emlékül haza viszszük, tovább is csörtetve hordozni.

Történt azonban, hogy másnap, azaz aug. 21-ke éjeién, egyik tiszttársamnál bent a városban éjfélig időztem; a mint a szabad ég alatti nyughelyemre menten, a vár előtt tanyázó orosz csapatból egy őijárat szuronyt szegezve rohant nekem s kardomat oldalamról nem épen udvariasan leoldá. Hasztalan hivatkoltam én Paskiewich herczegnek hozzánk küldött ünnepélyes ígéretére; s bár jól megértettek az orosz katonák, mert lengyelek lévén, lengyelül beszéltem velők, azt azonban figyelembe sem vették, s, jehaj psa juga vjengerszka! (előre kutyá magyar vér) vezényszóval elutasítva s puskatusával fenyegetve útba igazítottak.

E méltatlan bánásmódon felindulva, a legelőbb megpilantott tiszthez fordultam, ki épen őrparancsnok volt, egy fiatal orosz származású ember, mit onnan volt könnyű meg-

tudni, vájjon orosz-e vagy lengyel, mert az oroszok a német-, a lengyelek pedig a francia nyelv gyakorlatában s birtokában voltak. Tehát elpanaszoltam németül a rajtam elkövetett sértést s meggyaláztatást. Az orosz tiszt udvariasan karon fogott, a kardot tőlem elvett őrjárathoz vezetett, azt keményen lekorholta, kardomat azonnal visszaadatta, egy altisztet rendelt mellém, ki a táborba kísérjen s nyájasan elbúcsúzott tőlem.

Aug. 22-én virradóra, amidőn szemeinket először fölnyitánk, nagy meglepetésünkre minden oldalról nagyszámú orosz gyalog-, lovas csapatokkal s ágyútegekkel voltunk körülvéve oly annyira, hogy szökni közölünk a legvakmerőbb ficzkónak is bajos lett volna.

Az orosz csapatok eleinte csak jó távolból kerítettek be bennünket, s csak koronkénti lassú mozgással haladtak mindenki által előbbre s közeledtek felénk, míg végre egészen közelünkbe érve, gyűrűként fogták körül táborunkat; s midőn már szemközt álltak velünk, komor harcias tekintetük tisztán kivehettük, s úgylátszott, mintha még akkor is cselelgették a fegyverletételi szándékunknak teljes hitelt nem akartak volna adni. Meg kell jegyeznem azonban, hogy tiszteik egyáltalában gyanúmenteseknek tűntek fel, s legőszintebb bizalmat tanúsítottak irányunkba.

Látván azonban az oroszok, hogy hosszas mozgalmuk alatt a magyar táborban a legnagyobb nyugalom honol, miről még inkább meggyőződtek, midőn már egészen közelünkbe érkeztek, sőt a nagy rendetlenségnek s lehangoltságnak is tanúi lettek: a gyalogok lovassággal s tüzérséggel lévén összszekeréve, s nyugvó helyéről senki meg nem mozdult, következőleg harczkészen államok feleslegessé vált; ők is tehát csakhamar kényelmes helyzetbe tették magokat, s tiszteik, különösen a mohamedán cserkeszek azonnal nagy számmal jöttek táborunkba, miként állíták azon vágytól ösztönözve, hogy ősrokonaikat, a magyarokat közelebbről megismerjék; s minthogy nagyobb része lengyelül is beszélt, résztvevő be-

szélgetésbe ereszkedtek velünk, mondván, hogy ők is azon világrész fiai, honnan a magyarok ősei felkerekedvén, Európából költözöködtek; szép hazájuk regényes tájait élénk színekkel festették előttünk, s hévvel mondák: mily édes érzet ragadta meg lelköket, a midőn Magyarország földére léptek, hol a Kárpáktól le az alföld végétlen síkságában egész idáig másik hazájokra ismertek, s minden egyes helyeit honunknak összehasonlítva hazájukkal, úgy találták, hogy hazánk Czirkásziával mindenben testvér, s oly annyira hasonlítanak egymáshoz, mindenek felett azonban a tokaji hegy s tájéka hónuk egyik pontjával mindenben teljesen öszhangzónak mondható.

Aug. 22-én reggeli 10 órára a már emlitett udvarias orosz ezredes valamennyi magyar tisztet magához hivatott, s a legudvariasb modorban felszólított bennünket: szíveskednénk kardjainkat leoldani, s azokat Paskiewich herczeg további rendeletéig az ő gondviselése alá bízni.

Ellenmondásnak helye itt egyáltalában nem volt; minden magyar törzs- és főtiszt leoldta kardját, mire az ezredes mindenjáunk nevét felírta azon észrevétellel, hogy a visszaadás alkalmával kiki ismerje meg majd kardját, nehogy vitatkozás támadjon köztünk.

Találkoztak olyanok is, kik az orosz ezredes szavait elhitték, nagyobb része azonban nem is álmodott arról, hogy a most átnyújtott kardjával ez életben találkozik, gondolkodásunk eléggé érett volt arra, hogy ez eljárás irányát felfoghassuk, s igenis átláttuk azt, hogy fegyvereink majdan a péttervári (petersburgi) arsenált díszesítendik, mint győzelmi jelvények; ehez hasonlót bármely győzelmes sereg vagy nemzet is tenne. Az oroszok ezen eljárását azonban korántsem tudtuk kárhoztatni, s csakhamar átláttuk, hogy az előbb tett ígéret: kardjainkat megtartani, leginkább irántunki kíméletből történt, nem akarván lehangolni bennünket.

A kard-leoldás után a borosjenői nagy vendéglőben gyűltünk össze, hogy az oly gazdag napi eseményekről beszélges-

sünk, s az oly rögtön tétlenségebe sülyedés miatti unalmunk előzése végett, a hol meglehetős számmal megjelent a magyar tábort mindenhol oly híven követő hölgyek sokasága is. Megjegyzésre méltó, hogy a nők az 1848—9-ki hadjáratban részt vettek a férfiak jó- és balsorsában egyaránt.

Midőn a fogadó előtt időznénk, közibünk lépett a már akkor boros-jenői hadosztály parancsnoka (lieflandi születésű német) orosz tábornok s nyájas, bizalmas beszélgetésbe ereszkedvén velünk, nem győzte bámulását oly sok bájos és fiatal magyar hölgy láttára kifejezni, s kérdé: hová való s mit keres itt a harczaj közepett, a táborban ily sok szép, fiatal nő? Rövid felvilágosító feleletűl az udvarias tábornoknak azt adánk, hogy ezen hölgyek mindenjában magyar tisztek nejei.

Az orosz tábornok nagy szemeket meresztett. „Hogyan“ mondá „ezt a sok szép fiatal nőt magatokkal hurczoltátok táborról-táborra, állomásról-állomásra? Így hát nem csoda ha ügyetek, minden lelkesedéstek mellett is megbukott; nézzétek meg a mi táborunkat, abban egyetlen egy nő sincs, s nem is szabad ott lennie, mert elvünk: katonának a harcon, ne a nőn legyen az esze, s a nő sírása meg ne lágyítsa szívét. — Tudjátok mit fiaim! “ folytatá „én minden nőnek útlevelet szolgáltatok, küldjétek haza a szegényeket mielőbb, javaslok.“

E tanácsadást azonban minden magyar tiszt visszautasítá, különösen pedig a nők hatalmasan ellene szegültek a hazamenetelnek. Azonban *Kaufmannak* eme őszinte szavai, az igazat bevallva, kellemetlen hatást gyakoroltak reánk, minthogy jövőnk áthathatlan homályba volt előttünk burkolva, s hogy a Görgey hadseregbeli tisztekkel mi történt, minden addig tudomásunkra nem jutott,

Aug. 23-án déli 12 órakor parancsot vettünk az elindulásra, s igen hatalmas fedezet alatt Világos felé indulunk.

Eddig az orosz közlegénység, a hol csak egy magyar tiszttet látott, alázatosan üdvözölte azt; s ha reggel, délelőtt és este valamely házba lakmározni összegyűltünk, a házaló

kéregető orosz közlegénység sűrű látogatásaitól nem bírtunk menekülni, kik nagy alázatossággal s betanult mondókával egymást felváltva asztalainkhoz sompolyogtak, egy pár fil-lérért, enni- s inni-valóért esedezve, a nyújtott adomány után kezeinket csókolva, azután a szoba falain függő szentek előtt keresztet vetve, s letérdelve távoztak. — Most azonban, miután lefegyverezve s a szó szoros értelmében foglyaikká lettünk, fogaiat csikorgatták reánk, s orosz káromlásokkal, különösen pedig a „psa jugavjengerszka“ szokásos szitkokkal halmoztak el bennünket.

Az oroszok ezen magokviselete azonban csak a közlegényiséget illeti, a tisztek ellenkezőt tanúsítottak irányunkba, s a közlegénység is leginkább pajzánságból téve ezeket, komolyabb kifakadásokba nem ereszkegett, sőt ha valamelyik tiszt észrevette, keményen meg is fenyítéa kihágót. Az orosz tisztek igazságosak s méltányosak valának. így például, Boros-Jenőről Világos felé indulva, három lovamat egyik tisztáram kocsijába fogtam, de midőn a városház előtt elhaladtunk volna, egy csapat román földmives s a város elöljárói körülvettek bennünket s a kocsiról leszállásra kényszerítettek.

A kocsin három nő is ült, s azoknak sírása, valamint saját szorongattatott helyzetünk által ösztönöztetve, a város-házán székelő improvizált megyei szolgabíró s esküdt védelmét kerestük, azonban fájdalom, ezen uraknál ugyan kevés részvétre találtunk, s Ítéletük részünkre igen kedvezőtlenül ütött ki; röviden kimondák, hogy „miután a kocsi rablott jószág, azt rögtön adjuk át az azt követelő románoknak.“ Hasztalan állított elő több tanút *Jánosy Emil* tisztáram arra, hogy ő a kocsit, mely különben is ócska, elviselt volt, 10 p'fon vette; minket, számra 7 egyént, szolgabíró uram parancsára, a sok podgyászzsal együtt az utcza közepére raktak.

A nők kétségbbeesett jajgatása s a szolgabíró kérlelhetlensége az első fórumnál elvesztett ügyünket felebbeznünk készítetted; azután, hiszen mi, mint hadi foglyok, nem tartoznak a polgári hatóság, hanem a katonai hatalom alá. Fel

hát, mondánk, honi bíráink szigora ellen az orosz felsőbb-ségnél nyújtsuk be panaszunkat, s egyenesen az orosz hadparancsnokhoz, a német származású, a nyájas *Kaufmann* tábornokhoz siettünk, ki a boros-jenői egyik úri kastélyban volt szállva.

Először azonban a kastély urához kopogtattunk be, meg tudandók: ha vájjon honn van-e s beszélhetünk-e a tábornok úrral? — A kastély ura, ki akkor épen lakománál tilt mintegy 16 magyar törzs-s főtiszt társaságában, kíváncsian kérdé tőlünk: miért óhajtunk az orosz tábornokhoz bejutni? Mire mi szorult szívvé előadtuk aggasztó helyzetünket, remélvén ő nagyságának hathatós közbenjárását, mit teljes bizalommal vártunk e régi tős gyökeres nemes saijadéktól, ki habár nem is tartozott a forradalmi párthoz, de a magyar nagyurak sorában állott, miért is csak jót reméltünk s vártunk tőle; azonban itt ép úgy mint a magyar tiszttisztelőknél, keservesen csalódtunk. A nagyságos magyar úr csúful lehordott bennünket s csak hogy ki nem utasított kastélyából, mondván: „mit gyalázkodnakönök, nem elégé pusztították-e már Kossuth emberei a hazát? ha rablott jószág a kocsi, jobb ha be nem mennek az orosz tábornokhoz, nagyobb bajt kikerülendők.“

A nagyságos urnák eme váratlan beavatkozására, rövid s velős felelet után, elkeseredetten rohantunk *Kaufmann* tábornokhoz, nyomunkban egy csapat román pór. — A tábornok nyugodtan kihallgatta panaszunkat s-á románokhoz for dulva, e következő beszédjét és határozatát adta tudtukra tollmácsa segítségével: „ti szívtelen nép! ha a kocsi valóban rablott jószág is, el kell-eazt venni ily szerencsétlenektől, kik a jó reménytől kecsegéteve, hazájukért vérő két ontották, akiknek inkább önként adni, mintsem azoktól elvenni kellene valamit. A kocsi tulajdonosa (ki szinte román, de úriember volt) egy értéktelen, roncsolt eszközt, de ezen vitéz férfiak sokkal többet veszítettek. Kotródjatok szemeim elől! s ha őket ezen túl háborgatni meritek, jaj nektek.“

Az orosz tábornok ezen nemes eljárása a katonai becsü-

letesség s emberszeretet kitűnő példányaként méltán feljegyezhető az utókor számára, annál is inkább, hogy ezt azok irányába tanusítá, kik még csak néhány nap előtt fegyveres kézzel harczoltak ellene.

A románok térdreszketve s a földig hajlongva, egész vallójukban lesújtva, s alig várva, hogy kiérjenek, elkullogtak, pár perczczel azelőtt azt hívén, hogy most minket az orosz vezér rögtön nyakig vasba veret s megkancsukáztat, azonban nagyon csalódtak, mert az orosz tisztek csaknem kivétel nélkül művelt nagyúri családok gyermekei lévén, a szerencsétlenek irányába nagyon is leereszkedők s részvevők valának, miként majd az alább elsortoltakból ki fog tűnni.

Ezekután a tábornok felénk fordulva s kezével vállamkra veregetve, szokott nyájasságánál folytatá: „menjetek vissza fiaim nőitekhez, rakodjatok ismét fel s utazzatok Isten hírével, s míg az orosz tábor közelében lesztek, szorongattatástokban forduljatok parancsnokainkhöz, az orosz méltányos leend hozzátok. Isten veletek szegény fiúk.“ E végső szavakat megindulással mondá.

Ezek után békével folytattuk utunkat s a kocsi birtokunkban maradt.

Ugyanazon nap délután 5—6 óra tájban Szőlősre értünk, hol egy cs. kir. ausztriai vadász zászlóalj tanyázott a falu széles utcáján gúlákba rakott fegyverek körül, a tisztek nyugodtan szivaroztak s minket észre sem látszottak venni.

Mindeddig mit sem tudtunk jövönkről, sőt még azt sem: mi történt Görgey lefegyverzett táborával; most már azonban nemileg tisztába jövénk helyzetünkkel s többé nem kétkedtünk abban, hogy az oroszok a császári hadparancsnokságnak általadnak bennünket.

Szőlősön álljt vezényelt *Ratischielow* ezredes, kinek laka körül csakhamar számosán gyülekeztünk, s kihez nagy bizalommal viseltetvén, bementünk s kérdéseinkkel ostromoltuk a jó öreget, hogy hát mi történend velünk? A szelíd aggasztán azonban mindenre válltvonítva azt adá válaszul: Ja nye

znam moj szinkn co bjendzse zwam“, azaz: én nem tudom fiaim mi történend veletek.

Alig hogy a táborba telepedtünk, az oroszok azonnal értesítettek bennünket, hogy kiki élelméért siessen az arra kirendelt helyre, ezt mindegyikünk örömmel tévé, mert az alig múlt napokban — Temesvártól Boros-Jenőig, azaz aug. 9—21-éig kiállott böjtünket még most sem hevertük ki; természetesen, hogy a törzs- meg a főtiszt épen úgy mint a közlegénység maga állott oda az élelmet kiosztó bizottmány elébe, s a számára rendelt adagot sajátkezűleg vette át, s keztyűjét a bemocskolástól nem félgett; mert már akkor a lovászunk s szolgalegényünk ép olyan hadi fogoly volt mint a tisztje, vagy pedig a jó Isten tudja hová lett s merre vette útját.

Vacsoránk még el nem készült, midőn egy négy-lovas h intón egy cs. kir. ansztriai vadász őrnagy vágtatott be Szőlősre, az orosz hadparancsnok laka után tudakozódván; *Ratitschielow* szállása előtt megállóit, a ház felé gyors léptekkel sietett, s az orosz ezredeshez bemenvén, azzal rövid ideig értekezett, azután csakhamar kijővén, közibünk lépett s nyájasan következőleg szólt hozzáink: „Uraim! meg kell magamat öönökkel ismertetnem. Én a cs. kir. fővezér, *Hajnau* ő exjától azért vagyok kiküldve, hogy öönket átvegyem. Reményem alkalmuk lesz öönöknek mindenjáuknak közelebbről megismerni egyéniségemet, öönök mindenjájan az én gyermekeim lesznek, s hiszem, meglesznek velem elégedve.“

Az őrnagy eme tapintatteljes, s miként a következés tanúsítá, szívből eredt szavai nem tévesztették el hatásukat, s mindenjáunk lelkére enyhítő ir gyanánt hatottak, e percztől bizalmat éreztünk iránta, melyet ő hasonló bizalommal viszonzott. — Bizonynal nagyon élettapasztalt férfiúnak kellett lennie, ki szerencsétlen helyzetünket felfogni s méltányolni tudta. *Hajnau-nak* eme választása igen szerencsés volt.

Az orosz csakugyan azonnal tettleg átadatott bennünket, s a falun kívül nagyszámú ausztriai fedezet várt reánk; a ne-

vezett őrnagy rögtön összeírta a jelen volt magyar tiszteket, s jegyzékbe vett bennünket, s míg parancsa alatt állottunk, csakugyan gyermekéiként szelíden bánt velünk.

Azon nap Szőlősön maradtunk s a búcsúestét *Raticshiewlow* ezzedesnél a derék *gr. Mokowszky* társaságában orosz theáda mellet tartottuk

Aug. 25-én Világos felé indultunk, hová napalkanyatkor érkeztünk. Itt felette kellemes meglepetés várt reánk: *Bohus Jánosné* született *Szőgyény Antónia*, 1848/9.-ki Arad megyei főispánná ő mlga, a magyar foglyok közeledtének hírére összes cselédségét az udvari tiszttel együtt elönkbe küldé, kik kegyes asszonyuk nevében valamennyi magyar tisztet, kik számra nézve 500-on felül voltunk, az úri kastélyba hálásra és vacsorára meghívták. Erre nézve azonban a parancsnok őrnagy engedélye is kivántatott; ki szives készséggel megengedtea táborból távozásunkat, egyedül adott becsületszavunkra emlékeztetett bennünket, hogy t. i. egyikünk sem teend szökési kísérletet s elindulás idejekor mindenjában a táborba megjelenünk.

A vacsora előtt szabadon jártunk s keltünk a községen, a többi között Bohus János ur akkori tiszttartója, *Zórád* lakába is benéztem, kinek 15 éves fia Arad és Temesvár ostroma alatt mint önkéntes, (saját költségén) őrmos-ter volt szakaszomban s ki igen ifjú korára nézve a hadi pályához hajlamot, ügyességet s nagy bátorságot tanúsított a csatákban.

Zórád, mint fia volt szakasz parancsnokát nagyon melegen fogadott, hol egyszersmind néhány császári tisztet is találtam, magyar tisztek is többen voltunk ott. — Itt kínálkozott a legelső alkalom, a hosszas feszült viszony után, először őszintén s már többé nem ellenségeként mélyebb beszélgetésbe ereszkedni az ausztriai tisztekkel, kik egyről egyig miveit férfiak lévén, — a mennyire akkori különböző helyzetünk engedé — kedélyesen töltöttük az estélyt. Vacsorára

azonban, mely csak késő este vette kezdetét Bohus úr kastélyába siettünk.

A világosi nagy kastély félóra alatt megtelt nagyszámú vendégekkel, mert nem csupán magyar tisztek, hanem soknak neje s gyermekei is voltak ott.

A művelt úrhölgy, lelkes háziasszonyunk még azzal is tanusítá irántunki nemes részvétét, hogy udvari tisztsége által értésünkre adá ágyban fekvő beteges állapotát, különben körünkben okvetlen megjelent volna az estebédnél. S mi felette fájlaltuk, hogy e nemeskeblű honleányt személyesen nem tisztelethettük, s hogy társaságunkat jelenlétével nem díszítette.

Kik a kastély termeibe beszállásoltuk magunkat, az éjjeli kényelmes alvást különösen nagy jótéteménynek tekinthetük, minthogy ápril havától ágyban nem feküdtünk, s aug. 9-ke óta rendesen a porba heveredve, karjainkra lovaink kantárszárát főzve, egy-két órát szunnyadtunk, s most ennyi szenvedések után részesültünk először azon szerencsében, hogy finom, puha selyemágyban nyughattunk.

Aug. 26-án reggel az udvari tisztnek átadva *Bohus Jánosuk* ő msága iránti mély hálakifejezésünket, Arad felé indultunk.

Épen dél volt, midőn Arad alá értünk; őrnagy parancsnokunk azonnal kiadá rendeletét, hogy lovaink a kocsinról leszállván, gyalog tagokba sorakozzunk, miként ez Hajnau táborszernagyktól meg vala hagyva. Ekkor azon jegyzéket elé vevén, melybe még Szőlősön a magyar tisztek neveit feljegyző, azt végig olvasta, egyetlen-egy sem hiányzott közölünk, mi felette nagy örömére vált, meggyőződven abban, hogy mindegyikünk megtartó adott szavát, s egyik sem szökött meg.

A nevezett császári őrnagy rövid parancsnoksága ideje alatt a legszelídebb bánásmódban részesített bennünket s egyáltalában nem éreztető velünk súlyos helyzetünket; az oldala mellé rendelt cs. tisztek ról hasonlót mondhatok.

Aradra érvén, a hosszú főutcazán, a megyeház előtt elha-

ladva, majd a főtér egy részét érintve, csendesen sőt mondhatni némán vonultunk jobbra az úgynevezett Bánffy-ház előbe, hol ez időben *Haynau* lakása volt.

Ezen bevonulásunk alatt az utcazákon alig találkoztunk valakivel, sőt úgy tapasztaltuk, hogy az aradi polgárság közeledtünkkor házaiba vonult, még az ablak redőnyök sem voltak nyitva.

Haynau laka elébe épen déltájban érkeztünk, a midőn egyszersmind a katona zenekar is odaérkezett a szokásos délebéri táblazenét tartandó, mely alkalommal számos csász. austriai tisztek is odagyűltek, s most egyszerre oly közel állottunk velük szemközt, s már többé nem ágyúlövésnyi távol-ságra.

Felette szembetűnő ellentét volt a tisztán, legdíszesb egyenruhába öltözöködött csász. tiszteket, s a hosszas hátrálásban, mialatt mindig a porban hevertünk, fehérneműt nem igen változtathattunk s a szennyet nem moshattuk le magunkról, csaknem elrongyollott magyar tiszteket szemlélni. Ez valóban sajátságos ellentét volt.

Körülbelül egy óra múlva a Bánffy-ház udvarában állítottak fel bennünket, hol igen nyájas s túludvarias cs. őrnagy lépett előbünk, s elkezdve a jobbszámyon állón, sorban ily tartalmú kérdéseket intézett egyenként mindenjunkhoz: „kérem önnék becsces nevét? — mi volt előbbeni foglalkozása? — szolgált-e annak előtte a cs. kir. hadseregnél, milyen minőségen? s mily tiszti állást töltött be azelőtt és jelenleg a felkelő seregnél?“

Ha a kikérdezt vallomásából az sült ki, hogy a forradalom előtt polgári állású egyén volt, azt minden rangkülönbség nélkül jobbra léptette a vizsgáló őrnagy, a volt cs. kir. altisztek szinte a jobboldaliak kategoriájába estek. A cs. kir. főtisztek számára a baloldalt jelölte ki.

Ezen vizsgálat után mintegy negyedóra múlva *Hajnau* táborszernagy imposant alakja a lépcsőzetén megjelent, s annak végső fokán egyszerre megállott tábora karától körülvéve,

s „a volt cs. kir. tiszt urak előre“ hangzott parancsolólag aj-kairól.

Egyszerre néma csend, lett, a már mindenjáunkat kikérdezett cs. őrnagy bemutatá Hajnaunak a leginkább törzstisztekből álló fogoly csapatot. — A tbsznagy végig jártatta tekintetét az előtte álló csoporton, s egyenként újra kezdé a már említett őrnagy által intézett kérdéseket, s mi tűrés-tagadás, minden kérdezett aggalm teljes hangon felelt a hatalmas őrnak, kivéve gr. *Wartensleben* Gmztáv magyar huszár alezredet, ki itt épen úgy mint a csatáren, bátran s lelkesen viselé magát, s feltett föveggel beszélt élete urával.

Minket, kik a jobboldalon álltunk, csakhamar kivezettek Hajnau lakának udvarából, s a nagytéren álló „Fehérkereszt“-hez czímmzett tágas vendéglőbe szállásoltak be, hova számra 479-en egyszerre jutottunk. A volt cs. kir. tiszteket a várba szállították.

Megérkezésünkkor a „Fehér kereszt“ vendéglőnek második emelete tömve volt Görgey-féle tisztekkel, kiket még azon nap este felé rendeltetésük helyére szállítottak vagy haza bocsátottak, tehát még egy pár óráig beszélgethettünk velők.

Másnap szerencsénk volt lakunk ablakairól a péterváradi várparancsnok *Kis Pálnak*, Hajnauhoz küldött biztosát látni, ki a Görgey s Vécsey fegyverletételeiről körülményes tudomást szerzendő, kiküldetésben járt el.

A „Fehér kereszti“ vadász csapatbeli őreink voltak, kik a legnagyobb készséggel kiszolgáltak bennünket.

Öt napi hadi fogásunk után a fogolytisztek egyik (ép s alkalmas) része besorozás alá került, a nem alkalmasak pedig haza bocsáttattak útlevelekkel ellátva. Előbb azonban az összes fogolytisztek Arad főterén kiállított austriai zászló alá vezettetvén, hol az illető hadi törvényczikk felolvasása után, mindenjájan, cs. kir. valóságos közlegényeknek avattattak fel, a hűség-eskületétele után.

A besorozott magyar tisztek között igen sok nő is volt.

Képzelhetni, mily sírás, jajgatásra fakadtak az egyszerre férj nélkül maradt nők. Eddig, a természet rendszerénél fogva, a féljek gondoskodtak nejeik jólétérről s biztonságáról, most azonban megfordítva állottak az ügyek, ezen feladatot a nők vállalták magokra, s férjeikről gondoskodni elhatárzák. Felkerekedett tehát a nősereg, s minden vezényszó nélkül rohamra indult *Hajnau* tbsznagy laka ellen, hová a kettőzött őrség daczára, szerencsésen be is jutott, s oly sok kérelemmel s folyamodvánnyal halmozá el a cs. fővezért, hogy az kibúvó rést keresvén, a kérelmezőket *Susan* tábornokhoz utasítá. A nők szívhez szóló siralmas panasza nem maradt hatás nélkül, mert a nők tisztek mondhatni, mind haza bocsáttattak.

A kiszabadultaknak tudtokra adatott, hogy csak polgári öltözetben hagyhatják el a „Fehér kereszт“ vendéglőt. Résszemre, az aradi sóházutezai lakatosmester, volt házigazdám, kinél az ostrom ideje alatt néhány hónapig laktam, küldött egy hosszú, sarkig érő öltönyt smagostetejükalapot, sekként hirtelen átalakulva hagytam el baj társaimat.

Hogy mily érzékeny búcsút vettünk a besorozott baj tár sinktól, képzelhetni; minden arezon a mély fájdalom s szemünkben könyözön, a legszentebb emlék s barátság könye ragyogott. Nagyon éreztük, hogy vagy soha, vagy csak hosszú évek sora után találkozunk. Ez ünnepélyes pillanatban éreztük csak először valóban, hogy mit veszítettünk. Mi sem maradt fel egyéb számunkra, mint a legmagasztosb érzelem, a remény pislogó szíkrája, mely keblünk izzó kínját enyhíté.

Most már tetszésünk szerint mehettünk vagy maradhatunk; a kimozdulás meglehetős nehézséggel járt, minthogy a veresbankó (a magyar pénznem) egyszerre semmi lett, de az is elfogyott már, császári pénzünk pedig épen semmi sem volt, három ló birtokában voltam ugyan, de annak sem volt ára, lovat itt ez időben 10—5 fton lehetett vásárolni; azonban mégis sikerült a legjobb lovamat 6 aranyon eladni, mi egy pár napi útiköltségül szolgálhatott.

VII. A R A D T Ó L H A Z Á I G .

Nekem két lovam és hat aranyom, egyik baj társamnak vászonfedeles kocsija volt, melybe lovaimat befogva, arra heten felültünk, s Nagyvárad felé vettük utunkat; azonban haladnunk gyorsan lehetlen volt, mivel a felfelé vonuló orosz katonaság s azoknak podgyász- s társzekereik igen sűrűn ellepték az országutat, s így az első faluban, Gyapjún meg kellett hálnunk egy sorházban, ahol szerencsénkre a velünk utazó három nő számára szobát is kaptunk, s lovaim számára zabol, mindenjáunknak pedig enni- s innivalót — méreg drágán.

En s egyik társam legénye a kocsin maradtunk éjszakára, s igen mélyen elaludtunk, mert csak reggeli ébredésünkkor vettük észre, hogy a kocsi saraglyához kötött bőrös-láda kötelékei el vannak vagdosva, s a benne egyik bajtársamnak s nejének volt Összes fehérneműjével együtt elsikkadt.

A földnépe aligha mert volna ily merényletre vetemedni, minthogy házaik orosz katonasággal telve valának, s a lakosság udvarából ki sem mert mozdulni; gyanunk tehát az oroszokra esett.

Első szerencsés gondolatunk volt, azon orosz parancsnokhoz menni, ki a sörház körül beszállásolt csapatot vezényelte. Ez egy fiatal őrnagy és született orosz volt, ki minden panaszunkat kihallgatta, parancsot adott, hogy zászlóalja a falun kívül megállapodjék, s nekünk meghagyta, hogy addig, míg csapatja el nem indul, a faluban maradjunk. Először azonban magához hivatta azon kapitányt, kinek százada a sörház közelében szállásolt, s a bűntett nyomozását rögtön, elrendelé.

A kapitány az egész századot kiállította s minden közembert megmotoztatott, de sikeretlen. A falun kívül kiállított összes zászlóaljjal hasonló történt, mindenmellett a rablott jószág egyetlen-egy darabjának nyomába sem lehetett jönni.

Ekkor az orosz őrnagy felszólította a károsultat, hogy az ellopott tárgyakat egyenként s azoknak pénzbeli értékét írja fel, melynek megtörténte után a jegyzéket tárczájába tévé, s azon ígérettel bocsátott el bennünket, hogy a legelső állomáson új motozást fog rendelni, s ha az elorzott tárgyak elő nem kerülnek, a kárt az egész zászlóaljnak meg kell téritni; a 260 pftra menő kár a legelső állomáson ki leend fizetve.

A legelső állomás Simánd volt, ahol nekünk is meg kellett államink. — Az orosz zászlóaljat mielőtt szállásra telepedett volna, a falu közepén az őrnagy felállította, s a motozást szemünk láttára megkezdette, de ismét egyetlen-egy közlegénynél sem találtak semmit. Az őrnagy boszankodott. Ekkor a podgyász-szekerekre került a sor, s midőn a már említett kapitány kocsija is vizsgálat alá jött, a lopott holmi egy nagy zsákba becsomoszolva, annak aljából kikerült, melyet a kapitány legénye orzott el, a azt ügyesen oda dugta.

Az őrnagy a kapitánynyal, mivel ez a büntetett kinyomozni képtelen volt, a kardot azonnal letétette, s őt magát a profószhoz küldte. Hasztalan jártak-keltek a velünk utazó szép fiatal nők s hiába könyörögtek, esedeztek az őrnagynak, különben oly szelíd, művelt s csinos külsejű fiatal gróf kapitány mellett; őt, kivel folyvást együtt utaztunk, Nagy-Váradig kocsin ülve mint foglyot láttuk utazni. — A büntetés pedig mily szigorú megfenyítésben részesült, mindenki képzelheti, kinek az orosz katonai fegyelemről fogalma van.

Az előkerült lopott tárgyakat az őrnagy egyenesen a nagy vendéglőbe, szállására vitette, hová nekünk is azonnal menni kellett; a tárczájába rejtett jegyzéket, melynek a károsult bajtársam neve alá volt írva, elővette s rögtön hozzáfogott a corpus delicti szigorú vizsgálatához, s tartalmát a

legnagyobb hidegvérűséggel megszámláltatta, minden egyes darabját a kezében tartott jegyzékkel öszvehasonlította, s minden meggyőződött, hogy egy darabbal sem volt több felírva s értéke is lelkismeretesen feltéve, megelégedéssel mosolygott, s mondá „örülök ezen esetnek, mert újolag volt alkalmam a magyar őszintesség- s becsületességről meggyőződni.“

Simándon, hol az elorzott holmi előkerült, mi is a nagy vendéglőbe szálltunk, s a hőségtől eltikkadva, bort kértünk a korcsmárostól, ki eleintén többszöri kérésünkre feleletet sem adott, végre megunván a neki alkalmatlanná vált kéréseinket s megboszankodva azon, hogy bár az ezüst húszast, melylyel fizetni akarunk, előmutattuk, oly durva nyerseséggel utasított el bennünket, mely felette érzékenyen hatott reánk; különösen azt veté szemünkre, hogy ő borát nem ily elcsapott tisztek, hanem nálunknál sokkal különb emberek számára tartja, s a bort makacsul megtagadta.

A durva korcsmáros e méltatlan bánásmódja kétszeresen érzékenyen hatott reánk, először, mert felette-szomjaztunk, s a nap forró hevétől eltikkadva, egy ital borra vágytunk, másodszor pedig, mert minden ok nélkül bántalmazva, a méltatlan sérgetést zsebre kellett dognunk.

Miután tehát a szívtelen korcsmáros az enyhítő ital élvezetét megtagadta tölünk, elkeseredetten kifelé indultunk, azon szándékkal, hogy a vendéglőnek többé feléje sem megyünk; de a végzet másként intézé, s nekünk akaratunk ellen vissza kellett térnünk. Az ajtóban egy jó ismerősöm, orosz főhadnagygyal találkoztam, ki a felfedezett lopásról beszélgetvén, barátságosan visszahívott bennünket a vendéglőbe, hová mi menni vonakadtunk. Az orosz tisztnek e vonakodásunk, de még inkább lehangoltságunk feltűnővé vált, s okát kérdé, melyet ily elkeseredett s felizgatott helyzetben eltitkotni s elsimítni lehetlen volt; a dolog mibenlétét őszintén elmondta neki.

Hallván e méltatlanságot a nemes érzelmű orosz tiszt, arcza egyszerre lángba borult, szép nagy fekete szemei vil-

lámot szórtak, szótlanul magával sodort bennünket a vendéglő nagy termébe, hol a hegye korcsmáros piros sapkájában a háziúr szerepét vitte. Az orosz főtiszt már az ajtó küszöbről dörgő hangon maga elébe szólítá az embertelen csaplárt, kinek ereiben megfagyott a vér, s meghalt a lélek benne. Ekkor a következő beszédet kellett neki tolmácsolnunk lengyelből magyarra: „Te akasztófára való gazvér! azt mered mondani, hogy borodat becsületesebb emberek számára tartod mint ezen sokat szenvédett honfiaidnak, kik, míg te itthon henyélve húztad nyúztad a népet, törték, gyötörték testüket s lelküket, s vérüket a csatárenben ontották? Hát szolgálhatsz-e becsületesb embereknek valaha? Vétked százszorta nagyobb, miután te is magyar vagy, s szerencsétlen földieidhez mégis oly szívtelen. —. S hogy az orosz oktatást egy könnyen ne feledd“, ekkor fölemelé izmos jobbját, lelkesen neki fohászkodott, s az embertelen csaplárt, ki már akkor hozzánk, az általa sértettekhez fordult pártfogásért, irgalmatlanul arczul csapá, úgy, hogy ez jól termett ember létere is rögtön összerogyott.

Az ifjú muszkát az ütés műtéte dühbe hozta, kardjához kapott, s csak nagy könyörgésükre sikerült a csaplárt sokkal nagyobb veszélytől megmenteni.

Miután emberünk nagy nehezen talpra állhatott, az orosz főtiszt folytatá beszédjét: „Te szívtelen eb! ezen urakat s a hozzájok tartozókat el fogod látni szobával, étellel s itallal, s jaj neked, ha minden kívánságukat nem teljesíted, s hamég egyszer panasz lesz ellened.“ Ezzel felénk fordult, nyájasan üdvözölt bennünket, s eltávozott. „Látja kegyelmed, miért kereste a bajt?“ mondánk a kormárosnak.

Emberünk ezután szelíd, lágy hangon beszélt velünk, a legszebb szobáját kinyitotta számunkra, s úgy kiszolgált másnap reggelig, mintha élte jövőjének megalapítását remélte volna tölünk.

Vacsora ideje alatt látogatást nyertünk lelkes védőnk-től, az orosz leventétől, ki egyedül azért jött, hogy meggyő-

ződjék benne, vájjon a korcsmárosnak kézzelfogható oktatása használt-e, s mennyiben teljesítetik adott parancsa; mire mi megelégedésünket nyilvánítottuk. Reggel újólag eljött hogylétünkről tudomást veendő.

Ámbár nem örömetest teszem, a midőn e helyen magyar létemre egy földimet, minthogy a csaplár is magyar ember volt, ily színekkel kell festenem és jellemeznem; ezt azonban ki nem kerülhetém, s elhallgatni egyáltalában nem akartam azért, hogy ehez hasonló nemtelen eljárástól az utónemzedék is visszaborzadjon.

Tagadhatlan, hogy ily kézzelfogható orosz demonstratio olykor-olykor nagyon is szükségessé sőt elkerülhetlenné vált, s ások hazafelé vonuló magyar tisztre nézve jótéteménynek tekintetett, miként ezen itt felhozott tényből világosan kitűnik, s miként e hadjáratban, különösen pedig a fegyverletétel után saját csekély tapasztalásomból mentettem.

Simándról Hlye felé indultunk, a midőn egyik úti s bajtársam az eddig általam teljesített lóhajtást átvette, kinek csinos fiatal neje a kocsi hátsó ülésében egypár fiatal ember közzött ülve, élénk társalgása félje figyelmét annyira magára vonta, hogy ez a kíváncsiságnak ellent nem állhatván, mindenutalan hátrafelé tekintgetett nejére épen akkor, a midőn az országutról letérve, egy ide-oda kanyarodó erdei úton haladtunk; egyszer csak neki hajtattott egy tölgyfának, a kocsi hátsó tengelye ketté törött, s mi egy nagy sárpocsolyába süllyedtünk.

Egy pillanat alatt kellemetlen helyzetbe jutottunk, s tudja Isten meddig maradtunk volna ott, ha a nem csak az ország-, hanem a mellékutakat is sűrűn ellepő orosz katonaság, de különösen annak tisztei észre nem vesznek bennünket; sitt nemtőnkül ismét az oroszokat rendelé végzetünk, mert balesetünk láttára egy percz alatt legalább 30 muszka tiszt és hadapród termett kocsink körül, azt a sárból azonnal kihúzván, kardjaikkal ahoz alkalmas fát vágtak, s egy félnegyed óra alatt irnprovisált tengelyt nyertünk. A podgyászt a kocsiról az or-

szágút mellé rakták, ahoz fegyveres őrököt, a velünk levő hölgyek alá kényelmes tiszti kocsit, a férfiak alá szinte egy másikat rendeltek, azonfelül egy katonát is küldtek Illyére, ki az út mellett őrzött podgyászunkért egy előfogattal visszatérő volt.

Az orosz táborban s az orosz tisztekkel egyhónapi érintkezésem s ismeretségem ideje alatt több adatot tudnék felhözni; azonban hosszadalmas nem akarók lenni, s csupán, mivel ezen történelmi elbeszélésemben oly mellékes s egy tölünk távol eső nemzetnek, különösen pedig katonatiszteinék becsületességét jellemző adatok felhozásába fogtam, ezeket, melyek különben is az általam átélt eseményekhez tartoznak, őrök emlékül feljegyezni óhajtottam.

A mellém rendelt s velem Hlyére előfogatért menendő jámbor közlegény származására nézve lengyel volt, s míg Hlyére ai élk, folyvást mulattatott muszkaországi szokások s katonai élet elbeszélésével, azonban mindig hozzátevé, hogy ő nem muszka, hanem lengyel, s a francziákat nagyon szereti, mert az ő apja is a nagy Napóleon alatt harczolt, még pedig a muszka ellen.

Illyére érve, az orosz katonának fáradtságáért borralót adtunk, ki az előtte oly szokatlan adományból jó napot csapván, a korcsmában tovább mulatott, mintsem szabad lett volna neki, s addig késsett a faluban, míg végre muszka származású kapitánya s ura, kinek parancsa folytán mellénk rendeltetett, a fogadóba érkezett, s megpillantva legényét, ki épen a legjobb kedvében volt, magához inté.

A szegény lengyelben meghült a vér s egyszerre vége lett jó kedvének, bizonyosan jól ismerte már ura szigorúságát. Meredten imegállott a közlegény a kapitány előtt, ki, mielőtt kérdést nézett volna emberéhez, oldalán függő kancsukáját leoldá, s előbb egy súlyos ütést adott a kérdett arcának, azután szólva hozzá: „dzse si ti bil? (hol voltál?) A szerencsétlen sírni nem mert, hanem felelni akart, s „przosiim pjenknye panye kapitana“ (kérem szépen a kapitány urat), mire

a kapitány „szlisaj!“ (hallgass) szóval ismét arczul üté a jámbor lengyelt úgy, hogy a vér azonnal elborította, s azon kérdezst „dzse si ti bil?“ legalább tíz-tizenkétszer intézte emberéhez, s mindenannyiszor görcsös kancsukájával arczul csapá őt, s ha legénye sírni vagy jajgatni akart, az ütést fejelágyának irányozta, mire a szerencsétlen elfojtá fel-feltoluló zokogását, s a fuldokláshoz közel állt; a vér csörgött arczáról, de azért katonai állásban meredten állott s meg sem mozdult.

Régen hallottam s már eddig is tapasztaltam, hogy a subordinatio az orosz hadseregen nagyon szigorú, ezt azonban még is túlszigorúnak találtam, különösen oly esetben, midőn tulajdonképen nem annyira a közlegény, mint az előfogatba kirendelt földmíves volt a hibás, ki szokott paraszt lassúsággal állott ki kocsijával.

A jelen voltak ezen kemény bánásmód által mélyen meghatva éreztük magunkat, s a szegény lengyel fájdalmán s kínzásán könybe lábbadtak szemeink; ilyen katonai fegyelemről fogalmam sem volt. A mi honvédeink s huszáraink szilajok s nem egyszer zablátlanok voltak, azonban legvadabb dühünk kifakadását egypár hátukra irányzott kardlappal öntöttök ki, de össze nem kínoztuk s meg nem véreztük őket.

Hasztalan volt nem csupán a férfiak, hanem a nők könyörgése is, míg a kapitány dühe nem csillapodott, addig reánk sem hallgatott.

E szigorú fenyíték után hozzánk fordult a muszka kapitány s mosolygva mondá: „tanuljátok tőlünk a katonai fegyelmet fentartani. Ha az orosz tiszt közvitézeinek azt mondja: fiúk e helyen kell maradnotok, ha mindenjában meghaltok is. Ott maradnak ők, ha zápor módra hull is a golyó. Ha nálatok ily katonai fegyelem lett volna, ily vitéz néppel barczolva, nem vesztettetek, hanem győztetek volna.

Ezen állítására a különben irányunkban nagyon udvarias s ily szíves készséget tanúsító muszka kapitánynak egy szó ellenvést sem tettünk, ki ismét az el érzékenyedéit hölgyekhez fordulva, beszédjét folytatá: „ez nem megy másként ná-

lunk, különben szép szóval és simogatva nem hoztuk volna embereinket távol hazánkból csaknem a török határig.“

Az összekancsukázott lengyel csakhamar visszatért podgyászainkkal, s egy óra múlva ismét rózsaszínű kedve kerekedett, mert szenvedéseit méltányolva, mindegyikünk egy-egy ezüst húszast nyomott markába s ő egyszerre 6 húszassal dúsgazdag lett, s míg kapitánya a déli álmot szunnyadta, ő addig a korcsmában „Jescse vudka nye szkvasznula poklya mi zsijeme“ (meg nem savanyodik addig a pálinka míg mi élünk) kedvencz nemzeti dalát énekelte, s szünetek között, a midőn sajnálatunkat iránta kifejeztük, többször elmondá: „jó ember az ő kapitánya, csakhogy megtestesült muszka, s ez neki megrögzött szokása, ha megharagszik, akkor aztán üt, s mi leggonoszabb, nem nézi hova. “ —

September elején Nagy-Váradra érkeztünk, hol nagyszámú hazamenekült bajtársainkkal találkoztunk. A város s a környék tömve volt császári és czári szövetséges sereggel.

Néhány napi itt mulatásom alatt felkeresett szállásomon gr. *Makowszky* orosz kapitány, kivel naponként hosszasb ideig mulattam, kitől végre érzékenyen elbúcsúztam s kinek édes emléke örökké élni fog lelkemben. Ő volt az első, ki a *Boros-Jenő* alatt fegyvert lerakott magyarok elsejével beszélt — ő volt az, ki orosz fogáságunk ideje alatt mindenben részvétet tanúsított irántunk nemeslelkű *Ratischielow* ezredesével együtt, minden szükségesekről gondoskodott, s a fogáság súlyos érzetét szelíd, söt vendégszerető modorával nemeslelkintin enyhítni igyekezett. 0 tántorithatlan hive volt ezárj ának, a katonai fegyelmet biblia szavaiként tisztelte; de valódi jószerű lengyel s a szó szoros értelmében mágnás, miveit szellemű egyén volt. Reményiem, hogy a fegyverlerakásnál s később az aradi hadi fogásban volt 500 magyar tiszt közül kevés fog találkozni, ki gr. *Makowszky* muszka kapitány s *Ratischielow* ezredes nevére ne emlékeznék, még pedig hálásan ne emlékeznék vissza. S bizonyos vagyok benne, hogy ő is gyakran visszaemlékezik ránk.

De bár mily emberileg s vendégszerető módon bántak is velünk az orosz tisztek, s bár mily fiatalok valánk is még akkor, e szép modoruk által elámitni s áltatni nem engedtük magunkat, a szerencsétlen Losoncz vérbe s lángba borult képe szüntelen szemünk előtt lebegett, s minden lépten nyomon szemtanúi valánk az oroszok ragadozó vágyának s pusztításainak, különösen a közlegénység bárdolatlan magaviseletének, kik még a mezőn talált növényeknek sem kegyelmeztek, s a merre csak elvonultak, az alföld szépen diszlő kukoriczásait szántszándékosan letiporták, kiirtották. Mely undok tettel a császári katonaságot egyáltalában nem vágolhatni, hol fegyelem s rend uralgott. Az orosz tiszteknek velünk való bánásmódjának oka az orosz és osztrák hadsereg közötti feszes viszonyából eredt.

S bár mily szépen bántak légyen is velünk a fegyverlerakás után a oroszok, vendégszeretetüket többé igénybe venni nem óhajtjuk. Szépen bántak velünk, mert örültek, hogy ily hamar vége lett a magyar háborúnak, s hazájokba visszatérhetnek.

Arad s N.-Várad középpontjai voltak a hazafelé vonuló magyar tiszteknek. Aradtól Nagy-Várad volt az első pihenési pont, hová oly sokan összegyűltünk, s hol oly sok ló és kocsi volt, hogy eleinte egy szép nyerges lovat 10, sőt 5 forinton is lehetett vásárolni, de utoljára vevő sem találkozott reá, minthogy a nagyszámú szövetséges katonaság miatt egy véka zab ára 6 ezüst huszas volt, mely akkorában Magyarországon hallatlan ár volt, s szénát nem is lehetett kapni.

Épen Nagy-Váradon létem alatt Ítéltetett el azon lengyel tiszt is az orosz haditörvényszék által, ki Görgeyhez átszökött, s kitő a fegyverletétel után az oroszoknak kiszolgáltatott; a szerencsétlen golyó-halállal múlt ki; a vesztőhelyhez azonban közeledni sem lehetett, mert azt egyezred lovas vette körül. Midőn több lengyel származású tisztek előtt e feletti sajnálkozásunkat kifejeztük, azt adák válaszul; úgy kellett neki: miért volt hűtlen a czárhoz, méltán lakolt.

Nagy-Váródról kiki haza sietett, a kinek t. i. volt hazája, azaz hova mennie. Szétszolttunk s szétszórattunk a világ négy tájai felé, s így a hogy akkor, soha többé össze nem jövünk.

Végre én is útnak indultam *Kökényesi* kapitánnyal együtt Szabolcs és Szatmár megye felé Tokajon át Miskolcra s onnan haza Jász-Berény mellett fekvő Puszta-Kerekudvarra Heves megyébe vettetem utamat, s így tovább egy hónapnál hol lóháton, hol pedig kocsin folyvást utaztam.

Szabolcs megyében, a hol szinte egész Tokajig a hazafelé vonuló orosz sereggel s azoknak csapatai között kellett haladni, nemhogy legkisebb kellemetlenségem lett volna, sőt inkább mindenütt szives készségre találtam; a szabolcsmegei közbirtokosságnál pedig kitűnő vendégszeretetre, kik a hazafelé vonuló magyar tiszteket rendesen a falu végén várzták, s bajos volt magunkat elhatározni, melyik helyre szálljunk; így különösen *Tahy*, penészleki *Ujlaky* és *Répásy* (volt magyar tábornok testvére) nemes családok szíveségére édesen emlékezem vissza.

Szatmár megyében s másutt is hasonló vendégszeretetre találtunk.

»Több érdekest is hozhatnék fel ez eseménydús múltból, azon történetekből t. i., melyeknek szemmeláttott tanúja voltam vagy a melyek közelembé történtek, s melyeknek vázlatát a tett után azonnal hitelt érdemlő tanuktól elbeszélni halhattam; a mire viszaemlékezni képes nagyok, azt ide az utókor számára féljegyzém.

Reményiem, hogy az itt általam előadottakat senki meg nem czáfolja, minthogy minden drámai bonyodalmat óvatosan kikerülve, s a költészet hevétől el nem ragadatva, csupán a tiszta valóhoz hűn ragaszkodva adom elő a törtéirteket, mely elvtől el nem térve, állításaim valódiságáról nyílt homlokkal merek hivatkozni mindazokra, kik velem e hadjáratban s ezen eseményekben részt vettek.

Míg Nagy-Váradom létem alatt Kazinczy hadtest pa-

rancsnok aug. 25-én Zsibónál 4000 emberrel létrévé a fegyvert; Péterváradot Kis Pál magyar tábornok még azon évi sept. 7-én feltétlenül 8000 emberrel, Komáromot pedig Klapka Györg tb. feltételek mellett adta fel oct. 2, 3 és 4-én 35,000 emberrel a császári seregeknek, s ezzel az 184%-ki magyarországi hadjárat be lön fejezve.

Habár általánosan tudva van mi történt az általam előadott események vezetőivel, mindenmellett végül fölemlitui el nem mulasztatom. Az 1849-ki magyar hadsereg fővezére *J. Bem*, ki a harczot tovább folytatni akará, Törökországban nemekült, hol a padisah által tüzérségi tábornokká neveztetett, de e szenvedélyes harcosnak az elviselhetlen béke, következőleg az egyhangú élet halálát idézte elé, a számos csatában kapott sebei kiújultak, s néhány hó múlva meghalt, de dicső emléke századokan át élni fog e hazában, s azt tisztelni, áldani fogja a magyar, mert fegyverét fénynyel árasztá el. —

Gróf Vécsey Károly, ki a hadsereg feloszlásának fő tényezője volt — az aradi 13 vértanúk egyike s e gyászos tragédia befejezése neki jutott osztály részül, szerencsétlen hős baj társainak kivégeztetését végig kellett néznie, ő volt a legutolsó, s kötéllel végezték ki; mondják, hogy igen bátran, de türelmetlenül várta a halált s folyvást szitkolódzott; sőt azt is állítják, hogy kegyelmet nyert volna, de az kivégeztetése után egy órával érkezett meg.

Szentiványi Kázmér, ki midőn Bem a hadserget együttmaradásra, engedelmeségre, a harcz folytatására s a haza iránt tartozó hűségre szólítá fel s lelkesíté, — fenthagyon s vakmerőn azembe szállott a hadvezérrel, mi által a jelen volt tiszteket engedetlenségre sérkenté s a további harcz folytatására nézve lehangoló: miként többen, úgy ő is az aradi cs. kir. haditörvényszék által 16 évi vasban ülő várfogságra ítéltetett.

Azok, kik a fegyverletételeiről vagy pedig önmegadásról mit sem akartak tudni s hallani, u. m. Kmety, Vetter, Gnyon, Perczel, Mészáros Dembinszky tábornokok, továbbá Przi-

emszky, gr. Dembinszky, Asztalos Sándor, Mészöly Farkas törzstisztek stb. vagy ki- vagy megmenekültek, sérтetlenül maradtak s némelyik még ma is él köztük, sőt vissza is téri hazájába.

A fentebb előadottakból kitűnik, hogy az 1849-ki magyar hadsereg, habár Görgey 30,000 harcosával le tétette is a fegyvert, de azért, még fel nem oszlott, minthogy a 60,000 főből álló fő haderő Bem vezérlete alatt még fegyverben állott s újra csatára készült, továbbá Klapka 35,000, Kis Pál 8000 és Kazinczy összes hada szintén 8000 emberből állott, azonkívül Noszlopi s többek guerilla csapatai s végre még az erdélyi csaknem 20,000-re menő csapatok fegyverben állottak még, tehát még jóval 100,000-en felül való honvéd seregünk volt. Igaz hogy a hadsereget s a nemzetet egyiránt varázstásn szónoklata- s proclamatiojaival lelkésítő s kitartásra buzdító Kossuth Lajos túl volt már a hon határain, de ott volt Bem, a harcz megtestesült szelleme, kihez a sereg nagy tiszteettel s rendíthetetlen bizalommal viseltetett, a végperczekben ép úgy mint ezelőtt, s midőn csak puszta szóval adá elő, hogy Őt a kormányzó nevezte ki fő hadvezérnek, a sereg teljesen megnyugodott bepne, oly nagy tiszteletben állott Kossuth neve még honától távolléte alatt is.

Bem tehát, ha Vécsey fel nem lázad ellene, s Szentiványi Kázméről nem támogattatik, a sereg nagyobb részét tovább is vezérelhette volna. Tagadhatkn ugyan, hogy az augustus 9-ki Temesvárnál vivott szerencsétlen csata után az ujoncz honvéd zászlóaljak annyira szélyel voltak hulladozva, hogy azokat egész öt napon át folyvást újonnan rendezték, szervezték, mi valóban nagy fáradtságba került, de Bem erélyes intézkedése folytán ez is sikerült, s az elszéledt csapatok ismét ki lőnek egészítve, habár tiszteik nagyobb része többé elő nem került.

Ezen új honvéd zászlóaljak tehát, melyeket csak nem

rég *Perczel Mór* alakított, s melyek, fájdalom, még egyetlen egy győzelmes csatában sem vettek részt, mert *Dembinszky* vezérlete alatt csak a hátráláshoz voltak szokva, valamint a kaszás (lőfegyvernélküli) csapatok is nem igen kecsegtetheték *Bemet* fényes győzelmek kivívásával; de annál inkább bízott *Vécsey* s *Rmety* jól szervezett s harczedzett hadtesteinben s remélte, hogy a többi gyöngyébb csapatok az előbbiektől példáját követni fogják.

Es ha csakugyan sikerült volna is Bemnek a főhadsebírni, hogy együtt maradásra s fővezéri parancsainak teljesítésére bírni is, de vájjon milyen kimenetele lett volna ujonnon elkezdett hadjáratának? Ki tudná e kérdést megoldalni. Ismerve azonban Bemnek katonai becsületességét, valamint a magyar ügy, különösen pedig a szabadság iránti tántoríthatlan vonzalmát és szereiét: nem kétkedhetünk benne, hogy a világosi s borosjenői fegyverletétnél bizonyval többet eredményezett volna.

De a romboló villám lesújtott s a nagy fegyveres tömeget szélyelhánnya, melynek egyik része külföldön keresett menedéket, míg a másik, a nagyobb rész imádott hónától megválni nem tudván: a vihar lecsendesültét itt bevárni tökélé el magát.

Mindezekből kiindulva: az 1849-ki magyar hadsereg feloszlásának okait az általam előadottakban rejleni vélem.

Névjegyzéke

azon vezérek, törzs- és főtiszteknek, kik az 1848/9-iki Arad és Temesvár táborozásában vezényeltek és részt vettek.

Hadvezérek.

1. Gaál Miklós, Aradon ezredes, később tábornok, + 20 évi vasban töltendő várfogságra Ítéltetett.
2. Kiss Pál, Aradon alezredes, később tábornok, Heves megyéből Tisza-Füredről. + mint Péterváradot feladott parancsnok sérüléssel maradt. 1867-ben meghalt.
3. Márióssy János, Aradon alezredes, később ezredes, Szepesmegyéből Márkusfalvári. 18 évi vasra Ítéltetett. 1867-ben Szepesmegye házi pénztárnoka.
4. Gróf Vécsey Károly, tábornok, Pestvárosából. + az 1849. évi october 6-án Aradon kivégzett 13 vértanuk egyike.
5. Vetter intal, altábornagy Pozsonyból. 1849-ben külföldre menekült, 1867-ben visszatért; jelenleg Pozsonyban.

Dandárparancsnokok és törzstisztek.

1. Ábrahám Ádáin, a debreczeni veresszalagos zászlóalj őrnagya, Biharmegyéből Debreczenből.
2. Aradi (Arader)!V., táborkari törzsorvos őrnagy, Ó-Arad városából. A forradalom után Ó-Aradon osvostudor.
3. Asbotb Sándor, ezredes, Zalamegyéből Keszthelyről. Aforradalom után kimenekült; jelenleg Éjszakamerikában tábornok.
4. Asztalos Sándor, a 29. zászlóalj alezredese, Máramaros-Szigról. f 1849-ben a külföldre menekülvén, pár évvel azután Párisban egy végzettseljes párvadalban elesett.
5. Baudisz József, táborkari alezredes. 1867-ben Budán.
6. Bergianu Antal, a 29. zászlóalj jőrnagya. f a forradalom után Szegeden.

7. Báró Bornemisza Jánosa 30. honvéd zászlóalj őrnagya. Erdélyben. 1867. Erdélyben.
8. Boros Jenő dandárpáncsnok, alezredes. Erdélyországból. 1867-ben a magyar közlekedési minisztériumnál Budán.
9. Czecc János, őrnagy később tábornok.
10. Gróf Dembinszky, tűzérkari őrnagy. Nagy Lengyelországból. f 1849-ben Törökországba menekült, honnan 1851-ben New Yorkba költözött, s ugyan ott elhalt.
11. Dobay Ágoston, alezredes és dandárpáncsnok, Sárosmegyéből. 6 évi várfogságban töltendő vasra ítéltetett. 1867 -ben sárosmegyi földbirtokos.
12. Erdödy N., a 38. hon. zászlóalj őrnagya.
13. Gaál László, Aradon őrnagy, később ezredes. + Az 1849-ik évi augusztus 15-én Kmety vezérlete alatt Lúgosnál vívott csatában megsebesült, 1852-ben Szegeden elhalt.
14. Kéry László, debreczeni önkéntes lovascsapat őrnagya.
15. KOlgen József, a 30. honv. zászlóaljnál 1849. évi április 25-ig őrnagy. 1867-hen Török-Becsén Torontálmegyében.
16. Kovács Ernő, a 30. honv. zászlóaljnál 1849. évi július 14-ig őrnagy. Zalamegyéből Tűrje vagy Türgyéből. 1867-ben püspök-uradalmi főmérnök Váczon Pestmegyében.
17. Krivácy N., ttizérkari alezredes, Szepesmegyéből.
18. Martini Frigyes, őrnagy. 12 évi vasra ítéltetett.
19. Mészöly Farkas, a 14. számú Leel huszár ezred alezredese, Fehérmegyéből Sárbogárdról 1867-ben Sárbogárdon földbirtokos.
20. Nagy Jenő, a 30. honv. zászlóalj ezredese a háború végéig Bihar megyéből Debreczenből. 18 évi vasra ítéltetett. 1867-ben a budai közúti vasútánál pénztárok.
21. N ismer Antal, a 14. számú Leel huszár ezred őrnagya. Baranya megyéből Pécsről. + 16 évi vasra ítéltetett. 1850-ben munkácsvári fogásban elhalt.
22. Okolicsni N. a csongrádi önkéntes zászlóalj őrnagya.
23. Prziemszky László, táborkari alezredes, Nagy-Lengyelor-

szágból. 1849-ben még a fegyverletével előtt Törökországba menekült.

24. Rákóczi-Parcsetics Zsigiond, a 14. sz. Leel huszár ezred ezredese. Torontálmegyéből Nagy-Kikindáról. 18 évi vasra ítéltetett. 1867-ben nagykikindai honvéd-egylet elnöke
25. Szentiváuyi Kázmer, az 59. honvéd zászlóalj alezredese, Lipót megyéből. 16 évi vasra ítéltetett. 1867-ben liptómegyei földbirtokos.
26. Tóth Endre, az 58., honv. zászlóalj alezredese, Bácsmegyéből. f 16 évre vasra ítéltetett.
27. Végh Bertalan, táborkari őrnagy. 10 évi vasra ítéltetett.
28. Willáin (Biitzner) N. a 38. honvéd zászlóalj ezredese, f az 1849. évi májushó elején a Temesvár alatti Gyárváros ostrománál ágyúgolyó halállal kiműve; öröklálmát Szakállházán nyngoszsa.
29. Zikó János, 1848. dee. 20-ig a 30. honvéd zászlóalj őrnögya, később alezredes. Szerbországból, Belgrád városából, t 16 évi vasra ítéltetett. 1867-ben Pesten mostoha körülmények között elhalt.
30. Znrica IV., a debreczeni veresszalagos zászlóalj őrnögya. + a forradalom után.

Fő tiszték Század- és szakaszparancsnokok.

1. Andrasffl Károly, a 14. sz. Leel huszárezrednél százados, f 1851-ben politikai vétségért halálra ítéltetett, s kivégeztetek[^]
2. Altuian Frigyes, a 30. honv. zászlóaljnál főhadnagy. Győr megyéből. 1867-ben Temesmegyében Német-Ságon népjegyző.
3. Antalffi N. a 30. honvéd zászlóaljnál számvevő tiszt. + 1849 után a fogáságban megtébolyodván, elhalt.
4. Argay György, a 30. honvéd zászlóaljnál hadnagy.
6. Asztalos Gábor a 38. honvéd zászlóaljnál hadnagy.
6. Athanáz N. a 30. honv. zászlóaljnál hadnagy minőségen alorvos.
7. Babos N., a Reiszkősztricza huszár ezrednél százados.

8. Bogácsi András, a 14. sz. Leel huszár ezrednél hadnagy.
9. Bak Balázs, a 30. honvéd zászlóaljnál főhadnagy.
10. Baranovics Ferencz, az 59. honv. zászlóaljnál főhadnagy. Békésmegyéből Gyuláról. 1867-ben békésmegyei földbirtokos.
11. Baranovics Gergely, az 59. zászlóaljnál százados. Békésmegyéből Gyuláról. 1867-ben békésmegyei főszolgabíró.
12. Bariba INI., a 30. honv. zászlóaljnál hadnagy.
13. Itibó károly, a 14. sz. Leel huszár ezrednél főhadnagy, Kis-Kúnságból Törökszentmiklósról. A forradalom után kisksági földbirtokos.
14. Bögözy Miksa, a 38. honv. zászlóaljnál élelmezési százados. Sárosinegyéből Eperjesről. 1867-ben Eperjesen magánzó.
15. Bolnbiák János, a 29. honvéd zászlóaljnál hadnagy, Csanádmegyéből Makóról, f 1849-ben Temesvár alatt egy éjjeli csatározás alkalmával 36 szurony döfés alatt elesett.
16. Boroukay N., — honvéd zászlóaljnál száz dós. Zemplémmezőből.
17. Iliózsó György, a 38. honvéd zászlóaljnál főhadnagy.
18. Csatári^, — honvéd zászlóaljnál hadbíró századosi minőségen.
19. Csomortáuyi Aljos, a 14. sz. Leel huszár ezrednél alszászados. 1849-ben Törökországba menekült, onnan az éjszakamerikai szabad államokba költözött.
20. Csoltý János, a 30. honvéd zászlóaljnál főhadnagy.
21. Czorda Bódog, az 58. honvéd zászlóaljnál főhadnagy. Bácsmegyéből Szabadkáról. 1861, 1865-ben s jelenleg Szabadka városa országgyűlési képviselője.
22. Dadányi N., a 14. sz. Leel huszárezrednél százados. 1849 elején más huszár ezredhez tétetett át
23. Dallos (Voloscsck) János, a 14. sz. Leel huszár ezrednél főhadnagy. Máramarosmegyéből. 1867-ben Máramaros megyei szolgabíró.
24. Üálnoky Béla, a 14. számú Leel huszár ezrednél hadnagy. Bánságból. A forradalom után népjegyző a Bánságban.
25. Darui! N., a 30. honvéd zászlóaljnál főhadnagy.
26. Degre N., a 30. honvéd zászlóaljnál hadnagy.

27. Dessewffy Gyula, a 14. sz. Leel huszár ezrednél főhadnagy és hadsegéd. Temesvárról. A forradalom után a cs. hadseregbe besoroztatott, s Olaszországba küldetett.
28. Dézsy Zsigmond, a 14. Leel huszár ezrednél százados. Erdélyországhól.
29. Dobsa IV., — honvéd zászlóaljnál hadbíró századosi minőségen.
30. Dudinszky IV., a 14. sz. Leel huszár ezrednél hadnagy. Ungmegyéből.
31. Dullesko Halász, — honvéd zászlóaljnál százados.
32. Eib Károly, a 14. sz. Leel huszár ezrednél alszászados. Ungmegyéből. 1849 után a cs. hadseregebe lépett.
33. Endrődy István, a 14. számú Leel huszár ezrednél hadnagy-
34. Erős Ferenc*, a 30. honvéd zászlóaljnál százados. Szabolcsmegyéből Litkéről. + a forradalom után.
35. Fazekas IV., a 30. honvéd zászlóaljnál hadnagy, f 1849. július 14-én Bácsmegyében a Hegyesnél vívott csatában elesett.
36. Fekete Antal, — honvéd zászlóaljnál százados. Pestmegyéből Kecskemétről, t a forradalom után.
37. Ferenczy János, a 38. honvéd zászlóaljnál százados. Zemplénmegyéből Erdőbényéről. A forradalom után a cs. hadseregebe Boroztatott. 1867-ben Erdőbényén gazdatiszt.
38. Ferenczy IV., a 14. sz. Leel huszár ezrednél főhadnagy.
39. Ferenczy N., a 30. honvéd zászlóaljnál számvevő tiszt.
40. Flaschmann N., tüzérkarnál százados.
41. Fogarasy IV., a Reisz-köstricz huszár ezrednél százados.
42. Földváry Ferencz, a 29. honvéd zászlóaljnál százados. Ungvári uradalmi gazdatiszt.
43. Forster Rezső, a 38. honvéd zászlóaljnál főhadnagy.
44. Furkós Tamás, a 30. honvéd zászlóaljnál százados, f 1849-ik. ápril havában.
45. Gaál János, a 38. honvéd zászlóaljnál hadsegéd hadnagy minőségen.

46. Géth Vilmos, a 4. sz. Leel huszár ezrednél hadnagy. Hevesmegyéből Besenyőről. 1867-ben Heves megyei csendbízatos. Besenyői főibirtokos.
47. Grabovszky N., a 30. honvéd zászlóaljnál hadnagy.
48. Gyertyánffy N., a 30. honvéd zászlóaljnál hadnagy. 1867-ben ügyvéd.
49. Gulyás N., a 14. számú Leel huszár ezrednél tábori pap százados minőségen. 1849 után Nagyvárad papi megyei áldozár.
50. Gyurkovics IV, főorvos százados minőségen az ujpécsi kórházban. Biarmegyéből Nagyváradról. A forradalom után N.-Váradon gyakorló orvos.
51. Gyürky N., a 20. honvéd zászlóaljnál főhadnagy.
52. Harsány! N., a 30. honvéd zászlóaljnál hadnagy.
53. Hegyi IV, a tüzérkarnál hadnagy.
54. Hesz N., a 30. honvéd zászlóaljnál főhadnagy. Pozsony városából. Temesvár ostrománál egy 24 fontos ágyú golyó jobb lábat elsodorta.
55. Hortobágyi (Gremsperger) N., az 59. honvéd zászlóaljnál százados minőségen tábori térvadászok. A forradalom után gazdatiszt.
56. Hubert Dániel, a 38. honvéd zászlóaljnál főhadnagy.
57. Horváth Dániel, a 38. honvéd zászlóaljnál hadbiró százados minőségen.
58. Jancsics IV, a 14. sz. Leel huszár ezrednél főhadnagy. Pest-megyéből Hévízről, f Arad ostrománál gránát által megsebesült. A forradalom után elhalt.
59. Jánosy Emil, a 38. honvéd zászlóaljnál főhadnagy, Zemplén-megyéből. A. Ujhelből. 1867-ben Kassán a HuDgaria biztosító társaság ügynöke.
60. Jubál IV, a tüzérkarnál főhadnagy.
61. Kaminszky IV, a 38. honvéd zászlóaljnál főhadnagy. -
62. Kanka Károly, a szekerészeinél hadnagy, Pozsonymegyéből.
63. Kárner N., — honvéd zászlóaljnál élelmezési százados.
64. Karvázy Ferenci, a 30. honvéd zászlóaljnál hadnagy.

65. Kékesy János, a 14. sz. Leel huszár ezrednél hadnagy, Hevesmegyéből Gyöngyösről. 1867-ben Heves megyei esktltt.
66. Keresztesy Samu, — honvéd zászlóaljnál főhadnagy, Sárosmegyéből Eperjesről. A forradalom után Eperjesen ügyvéd.
67. Kiss Gyula, a 29. honvéd zászlóaljnál százados, Borsodmegyéből Szendrőről. f 1856-ban Miskolcon mint ügyvéd
68. Kiss Lajos, a tüzérkarnál főhadnagy, Borsodmegyéből Szendrőről. A forradalom után szendrői földbirtokos.
69. Korda János, a 14. sz. Leel huszárezrednél alorvos hadnagy minősogból, Hevesmegyéből Gyöngyösről +. Jász-Jákóhalmán a forradalom után mint kerületi orvos.
70. Komig Rí., tábori pap főhadnagy minőségen.
71. Kovács József, a 14. sz. Leel huszár ezrednél főhadnagy, Jász-Berényből. A forradalom után a cs. hadseregebe besoroztatott. 1867-ben Jász-Fényszaru városi főjegyző.
72. Kövér Lajos, — honvéd zászlóaljnál főhadnagy, Temesmegyéből Angyalkáiról. + 1863-ban Pesten mint a „Jövő” politikai lap szerkesztője.
73. Kövér Károly, a 38. honvéd zászlóaljnál hadnagy, Temesmegyéből Angyalkáiról. 1867-ben temesmegyei földbirtokos.
74. Kramer Rí., a 30. honvéd zászlóaljnál főorvos százados minőségen.
76. Kfikemezey Pál, a 38. honvéd zászlóaljnál hadnagy, Sárosmegyéből Kükemezőről. + 1848. év marcius hó elején egy éjjeli ágyúzás alkalmával ó-Arad főterén, szakasza élén, egy 60 fontos bomba szétpattanván, fején halálosan megsérült.
76. Kun Rí., a tüzérkarnál hadnagy Ó-Aradról.
77. Kunewalder Albert, a táborkarnál főorvos százados minőségen, Pestvárosából. 1867-ben Pesten gyakorló orvostudor.
78. Kfirthy Rí., a táborkamál főhadnagy Csongrádinegyéből Szedrőről.
79. Kurucz Rí., — honvéd zászlóaljnál százados. Bácsmegyéből Szabadkáról.
80. Kutasy (Brunuer) Ferencz, az 59. honv. zászlóaljnál főhadnagy Biharmegyéből Debreczenből.

81. Lehoczky Ákos, a 30. honvéd zászlóaljnál főhadnagy.
82. Lehoczky Győző, a 30. honvéd zászlóaljnál főhadnagy.
83. Lovnssy N., — honvéd zászlóaljnál százados, Biharmegyéből Szalontáról. A forradalom után szalontai földbirtokos.
84. Móriássy Sándor, — honvéd zászlóaljnál főhadnagy. Szepes - megyéből Márkusfalváról. A forradalom után besoroztatott.
85. Máriássy Tiborcz, — honvéd zászlóaljnál százados. Szepes- megyéből Márkusfalváról. A forradalom után besoroztatott 8 mint cs. közkatona Bukovinába rendeltetett, — jelenleg Szepes papi megyei ez. kanonok.
86. Mattn Izidor, az 58. honvéd zászlóaljnál hadnagy, Biharmegyéből N.-Váradról. A forradalom után kereskedő.
87. Matta László, az 58. honvéd zászlóaljnál százados. Biharmegyéből. Nagy-Váradról. + 1860-ban Pesten mint leopoldvárosi gyógyszertár tulajdonos.
88. Mészáros IV., a 14. sz. Leel huszárezrednél hadnagy.
89. Mihó Miklós, a 38. honvéd zászlóaljnál főhadnagy. Kiskunságból Halásról. A forradalom után Szabadkán könyvkereskedő, jelenleg mint világítan Zentán a nélkülözsnek 5 kiskorú gyermekekkel s beteges nejével kitéve.
90. Mocsy N. az 58. honvéd zászlóaljnál hadnagy. Biharmegyéből Konyárról
91. Mikusuyi József, a 14. sz. Leel huszárezrednél főorvos százados minőségen, Hevesmegyéből Gyöngyösről. + A forradalom után Jászberényben, mint gyakorló orvostudor.
92. Molitorisz Samu, a 30. honvéd zászlóaljnál százados.
93. Molitorisz N. a 30. honvéd zászlóaljnál hadnagy.
94. Moncskó Ferenci — honvéd zászlóaljnál százados. Szepes- megyéből Iglóról. A forradalom után a cs. hadseregebe besoroztatott. 1861, 1867-ben Szepesmegyében táraaljai járási főszolgabíró.
96. Móró József, a 14. sz. Leel huszár ezrednél hadnagy, Bácsmegyéből. A forradalom óta Bácsmegye Ada városi szállási tanító.

96. Müller Károly, a 38. honvéd zászlóaljnál hadnagy, ó-Aradról.
97. Müller N., a tüzérkarnál főhadnagy.
98. Murányi (Markovich) Dénes, a 38. honvéd zászlóaljnál százados. 1867-ben Bihar megyei földbirtokos.
99. Nagy Ferenci, előbb a 30. honvéd zászlóaljnál főhadnagy, később huszár százados.
100. Nagy Pál, a 38. honvéd zászlóaljnál százados.
101. Nagy Sándor, a 14. sz. Leel huszárezrednél hadnagy, Kis-kunságból. A forradalom után kiskunsági földmives.
102. Nánásy N., á Debreczeni veresszalagos önkéntes csapatnál főhadnagy, Bihar megyéből Debreczenből. A forradalom után Debreczenben.
103. Nedenky Tivadar, a 14. sz. Leel huszár ezrednél alszászados, Pozsony megyéből Nagyszombatból. + 1849-ben Temesvár alatt lóról lezuhaván, lábtörésben elhalt
104. Niszner János, előbb a 29. zászlóaljnál, később a 14. sz. Leel huszár ezrednél százados, Baranya megyéből Pécsről. A forradalom után 12 évi vasra Itélgettett.
105. Noszticjua Vilmos, a 38. honvéd zászlóaljnál, később más zászlóaljnál hadnagy, Sáros megyéből Eperjesről. + A forradalom után Eperjesen.
106. Novák Ödön, a 29. honvéd zászlóaljnál élelmezési főhadnagy.
107. Nyitrai Károly, a 38. honvéd zászlóaljnál hadnagy. A forradalom után 1850—51-benkelme-kereskedő segéd Pesten.
108. Okolicsányi Pál, a 38. honvéd zászlóaljnál főhadnagy, Nógrád megyéből Romhányról. 1867-ben Nógrád megyei al-ttgész, Balassa-Gyarmaton.
109. Omaszta Szilárd, az 58. honvéd zászlóaljnál százados. Békés megyéből Gyuláról. A forradalom után Gyulán ügyvéd.
110. Ozeczky János, a 38. honvéd zászlóaljnál százados s zászlóalj parancsnok. 1867. Pesten.
111. Pacsu N, a 38. honvéd zászlóaljnál alorvos főhadnagy minőségen.
112. Felesket János, a 38. honvéd zászlóaljnál hadnagy.

113. Perczel Ferencz, a 30. honv. zászlóaljnál főhadnagy Tolna-megyéből Bonyhádról. f 1848. év deczember hóban a Don Miguel zászlóaljhoz tétetett át is 1849 -ben Buda ostrománál mint százados elesett
114. Petrovay Ákos, a 38. honv. zászlóaljnál százados, Ungmegyéből. 1861, 1867-ben Ungmegye 2-od alispánja.
115. Pichler Ferenci, a 30. honv. zászlóaljnál hadnagy. A 30-ik zászlóaljnál csak 1848. évi december hóig volt. 1867-ben Nagy-Váradon magánzó.
116. Pintér Adolf, a 14 sz. Leel huszár ezrednél alszázados, Pestmegyéből. 1867-ben Pestmegyében Kartalon b. Sina Simon náradalmi tisztje.
117. Podhorsiky Károly, — honv. zászlóaljnál főhadnagy, Borsodmegyéből Miskolcról. A forradalom után Ungvár városi, jelenleg Kassán hivatalnok.
118. Potemkin Ödön, a 14 sz. Leel huozár ezrednél hadnagy, Sárosmegyéből Eperjesről. 1867-ben Pesten a magyar tudományos akadémiánál javitnok.
119. Révész László, a 30. honv. zászlóaljnál százados, f 1849-ik évi júniusban Torontálmegyében Melenczénél vívott csatában elesett.
120. Rinkovits József, a 38. honvéd zászlóaljnál hadnagy, Lengyelországból.
121. Rözsényi Samu, a 38. honvéd zászlóaljnál százados, Csongrádmegyéből, Holdmező-Vásárhelyről 1867-ben Holdmező - vásárhelyvárosa tanácsnoka.
122. Salamon N., a 30. honvéd zászlóaljnál főhadnagy.
123. Schramm Vincze, a 30. honvéd zászlóaljnál százados, f 1849. évi ápril havában, Bácsmegyében Villovánál vívott csatában elesett.
124. Síkör János, a 38. honvéd zászlóaljnál főhadnagy. Győrme-gyéből Győrvárosából. 1867-ben Győrvárosában gyakorló orvos tudor.
125. Simon IV., a 30. honvéd zászlóaljnál hadnagy.
126. Simonyt Viktor, a 29. honvéd zászlóaljnál százados.

127. Skultéty N., — honvéd zászlóaljnál százados. A forradalom után a csász. osztrák hadseregen főtiszt.

128. Soltész János, a 30. honvéd zászlóaljnál százados, Aradmegyéből. -f- 1849-ik évi május havában őrnagyi előléptetéssel a 41. zászlóaljhoz tétetett át. A forradalom után elhalt.

129. Sudár Balázs, a 30. honvéd zászlóaljnál hadnagy

130. Sveiczer Rí., a 14. sz. Leel huszár ezrednél alszázados. Szatmár-Németiből.

131. Szabó Imre, a 29. honvéd zászlóaljnál százados. Hevesmegyéből Besenyőről. 1867 ben besenyői földbirtokos.

132. Szabó Kálmán, — honvéd zászlóaljnál hadnagy, Hevesmegyéből Besenyőről 1867-ben besenyői földbirtokos.

133. Székely N., a 14. sz. Leel huszár ezrednél főhadnagy + az 1849. évi május havában Freidorfnál vivott csatában elesett; egy ágyú golyó derékon szakítá el.

134. Szombathelyi Árpád, a 30. honvéd zászlóaljnál főhadnagy. 1849-ben új zászlóaljhoz tétetett át századosi előléptetéssel.

135. Szombatin János, a 14. számú Leel huszárezrednél főhadnagy, Kiskunságból Dorozsmárol. A forradalom után dorozsmai földmives.

136. Szűkől Ferencz, — honvéd zászlóaljnál hadnagy. Csongrádmegyéből Szegedről. A forradalom után telekkönyvi hivatalnok.

137. Tájkerti N., a 80. honvéd zászlóaljnál főhadnagy, később egy huszár ezredhez századosi előléptetéssel tétetett át + A forradalom után a magyar földhitelintézetnél alkalmazásban lévén — elhalt.

138. Talabér Móricz, a 14. sz. Leel huszár ezrednél főhadnagy. Hevesmegyéből Egerből. 1867-ben Hevesmegye tiszabeői földbirtokos.

139. Tarnay Antal, a 29. honvéd zászlóaljnál százados, 1867-ben Makón.

140. Tarnay (Taczmann) Flórig, a 14. sz. Leel huszár ezrednél hadnagy, Jász-Berényből. 1849. évi március hóban leköszönt, de ismét más huszár ezredbe lépett, s a háború végeig szolgált.

141. Teuchmnán József, a 38. honvéd zászlóaljnál számvevő tiszt.

142. Turkó József, — honvéd zászlóaljnál százados.

143. Ürményi-Nagy, Mihály, a 14. sz. huszár ezrednél főhadnagy, Hevesmegyéből Hevesvárosából. 1867-ben hevesi földbirtokos.

144. Varga János, a 38. honvéd zászlóaljnál főhadnagy, f A forradalom után pár évvel, mint betűszedő, Budán az egyetemi nyomdánál.

145. B. Vécsey Gyula, a 14. sz. Leel huszár ezrednél hadnagy, Ungmegyéből Szürtéről. 1867-ben Ungmegyei földbirtokos.

146. Vetésy János, a debreczeni veresszalagos csapatnál százados, Biharmegyéből Debreczenből. A forradalom után néptanító.

147. Vezényi János, a 14. sz. Leel huszár ezrednél százados, 1867-ben Pesten.

148. Virág IVa tüzérkamál hadnagy, Kiskunságból Szentmiklós-ról. Temesvár ostromnál bárczombján ágyúgolyó által súlyosan megsérült, később kigyógyult.

149. Vojnics Imre, a 30. honvéd zászlóaljnál százados, Bácsmegyéből Szabadkáról. + 1849-ik évjul 14-én Bácsmegyében a Hegyesnél vívott csatában megsebesült s annak következtében elhalt.

150. Vojnics Nándor, a 30. honvéd zászlóaljnál hadnagy, Bácsmegyéből Szabadkáról. A forradalom után Szabadkán földbirtokos.

151. Vischer IV., a 30. honvéd zászlóaljnál hadnagy.

152. Vörös János, a 38. honvéd zászlóaljnál százados.

Hadtestparancsnok	5
Dandárparancsnok és törzstiszt ..	30
Főtiszt.....	152

IX. AZ ARADI S TEMESVÁRI TÁBOR KITÚNŐBBJEI.

Meg kell jegyeznem, hogy e névjegyzékben csupán azon törzs- és főtisztek nevei foglaltatnak, kiknek neveik 18 év lefolyása után emlékezetemben maradtak, vagy a kikéit szoros furkészés után kipuhatalhattam. E névjegyzék tehát hiányos. Mielőtt azonban e munkát közzé tettem volna, oda törekedtem, hogy a mennyire csak lehetséges, a hiányokat ki-pótoljam, miért is több még életben levő bajtársimhoz felszólítást intéztem, kérvén őket, hogy a még emlékezetekben élő, velünk együtt Arad és Temesvár alatt táborozott bajtársink neveit küldenék meg; fájdalom, hogy ebbeli felszólításom csekély eredményhez vezetett, kivéve Kovács Ernő volt honvédőrnagy, jelenleg püspökuradalmi főmérnök ur becses adatait, ki az itt közlöt névjegyzékemet 42 új névvel gazdagítás Mi-ért is a törzs- és főtiszteket zászlóaljanként! rendben, miként óhajtottam volna, nem közölhetem, ennek kivitele egy ember tehetségét felülmúlja, s többek küzreműködése nélkül kivihetlen.

Mindamellett a hadtest vezéreinek nevei mind, valamint a dandár parancsnokok s törzstisztekéi is, talán egy pár név kivételével benfoglaltatnak, a többi bajtársim neveit pedig, kikkel gyakoribb érintkezésbe jöttem, szintén ide iktattam.

Igyekeztem pedig, a mennyire tehetségemben állott, az illetőknek zászlóalját, a melyben szolgált, továbbá, származási helyét, valamint későbbi sorsát, s jelenlegi hollétét ide iktatni. A betöltetlen hézagok azt tanúsítják, hogy sokakról egyáltalában semmi tudomásom sincs, de a ki tekintetbe veszi, hogy ez idő óta hány felé szélyel szórattunk, ezen hiányodat, remélem meg fogja bocsátni nekem.

E névjegyzék idecsatolását hazafiúi kötelességemnek

ismertem, hogy azok neveit, kik e nagyszerű szabadság-harcunkban éltöket a haza legszentebb ügyéért örömmel fölajánlották, s többen vörökkel a hon földjét áztatták, az utókornak átadjam, hogy majdan a késő nemzedék, ha egyik vagy másik névben nagy-, ős-, déd- vagy dédük atyjára ismer, hasonló nemes lángra hevüljön, az ideiktatott neveket kegyelettel óvja meg emlékezetében, s ha majdan az 1848-ban megérlelt nagy eszme nyomdokin haladva, annak kedvezőbb körülmények között biztos alapra fektetett, a kor igényeihez alkalmazva, kifejlesztett s tökéletesített eredményeit nyugodtan élvezendő: ne feledje, hogy ezen világszabadságra törekvő magasztos eszme Magyarországnak 1848 9-ik évben drága honfi várrel öntözött égi sarjadéka.

E névjegyzékben foglalt egyének képességét s jellemét bírálat alá venni nem szándékom, annál is inkább, minthogy jelen munkámat csupán történelmi szempontból írván le, az események és egyének fölött mondott bírálatától s ítézetétől mindenütt óvakadtam, mindamellett általánosan annyit föl kell említ nem, hogy az itt elősoroltak mindegyike hősileg állta helyét. Vezéreink, miként az előadott tényekből kitűnik, bátrak s elégébuzgók voltak. A mi pedig dandárparancsnokainkat illeti: azoknak kivétel nélkül mindegyike kitűnő volt, s mondhatni, vezéreinket sokkal felülmúlták.

Mindamellett a történelmi méltányosság azt kívánja, hogy az általam előadott események kitünőbbjeit—kiknek hőstetőkre vissza bírok emlékezni — maradandó emlékül ide ik-tassam.

Az aradi és temesvári tábor dandárparancsnokai s törzstisztei között, kétsége vonhatlan, hogy *Asztalos Sándor* tűntette ki magát, minden adandó alkalommal leginkább, hozzá hasonló rettenthetlen 29-ik zászlóaljával, melyet ő képzett ki. Azonban a többi dandárparancsnokuktól s törzstisztek től sem vitázhatal el az önfeláldozást s vitézséget, csak hogy nem mindegyiknek nyílt oly kedvező s oly gyakori alkalom.

Igen jeles dandárparancsnokok és törzstisztek voltak még

Villám (Blitzner), ki a csatáren maradt, továbbá *Szentiványi Kázmer*, ki az 1849. évi február 8-án Aradon kivivott győzelmek *Villám* ezredessel s *F'óldváry Ferencz* századossal együtt *Asztalos Sándor* után fő tényezője volt, s a ki minden adandó alkalommal elszánt bátorságot, s parancsnoki eszélyeséget tanúsított, a legkitűnőbb dandáraparancsnokaink egyike volt; úgy szintén *Nagy Jenő* és *Mészöly Farkas*, a 14. számú Leel huszár ezred alezredese,ki az ezredet egész háború alatt a végső perczigvezényelte éshosszasideigparancsnokavolt.E jelesférfiút,kit közelebbről volt szerencsém ismerni, jellemzés nélkül nem hagyhatom. Magasabb stratégiai tudományos kiképzettsége mellett, bámulatra ragadó bátorsággal birt, sa legnagyobb veszély közepeit, midőn az ágyúgolyók feje fölött s körülte süvöltöttek, oly nyugodt mosolygva megállt, mintha mi sem történnék körülte; mely hősies példájával nagy erkölcsi hatást gyakorolt ujoncz huszárokóból álló ezredére, s azt rövid időn oda képezte, hogy a csak nem rég rettegett császári dzsidásokkal minden alkalommal szembe szállni merészelt s nem egy diadalt vívott ki felettök. *Mészöly Farkas* nem minden-napi sajátságai közé tartozott, hogy a csata zajában ép úgy, miként nyugodt perczéiben egyiránt mosoly ült ajkain, még pedig szelíd, szívet megnyerő mosoly, mely nemes keblének tiszta, önzéstelen tolmácsa volt. Méltán elmondhatom, hogy az egész arad-temesvári táborban egy csapat- vagy dandáraparancsnok sem szerettetett jobban alattvalóiól mint *Mészöly Farkas*, habár egyik törzstisztunket sem vágolhatni kegyetlen- vagy szívtelenséggel. *Mészöly* mindenmellett fel tudta tartani a fegyelmet és rendet, s az ellen vétőt keményen megfenyítette, szükséges példaadás végett; mi a szilaj jássz-kún fiákból álló Leel ezredben nagyon is szükséges volt. *Mészöly Farkas*, midőn Jászberényből Arad alá indultunk első százados volt, de már útban Oroszán őmagygyá kineveztetését vette, 1849. év tavaszán alezredessé emeltetett, az ezredet a végső perczig ő parancsnokolta s vezérelte, mert ezredünk Rákóczi-Parcsetics Zsigmond, kinek az 1848-ki bács-

kai és bánsági hadjáratban szerzett harczi érdemei elvitázthatlanok valának, s ki alól az ellen golyója pár lovát el is sodrott, csak 1848. év ápril havában érkezvén Aradra,» hol, valamint Temesvár alatti táborozásban is kellemetlen szembenjában szenvedvén, az ezred vezérletét, a csatatéren, Mészöly Farkasnak átadni kénytelenítetett, a ki feladatának páratlanul megfelelt, s a hol csak alkalom nyílt, mindig fényesen kitüntette magát, s ha egünk ily hirtelen be nem borul, *Mészöly Farkas* a legkitűnőbb táborkainknak egyike lett 'volna, tanúsítá ezt leginkább a végpercsekben, midőn már az egész hadseregben a rend s fegyelem teljesen felbomlott, a zászlóaljak, ezredek és csapatok tiszteiknek nem engedelmeskedve, szélyel szórtan s hulladozva, kényök-, tetszésük- s ösztönöknek hódolva, megrémült nyájként hazafelé vagy az orosz táborba siettek, kivéve a huszárokat, különösen pedig *Mészöly Farkas* ezredét, miként fentebb is elmondám, kinek szép magasztos terve volt, huszárjait Jászberényig saját vezérlete alatt vezetni, s ott a város főterén elbúcsúzva tőlük, hazájokba szélyelbocsátni. Fájdalom, e nemes szándékát a butyini lakosok 10 akó ajándék bora meghiúsította. Ő azonban, bár huszárjai elszéledeztek, fegyverét le nem tette az orosznak, ép úgy miként Asztalos Sándor szerencsésen megmenekült s később birtokán Fehérmegy ében Sárbogárdon mezei gazdászattal tölté idejét s ma is azzal foglalkozik; mire megkell jegyeznem, hogy nagy kár ily szép tehetségnek saját szakmáját nem gyakorolnia. Továbbá *Dóbay József, Boros Jenő, Tóth Fmdre, Kölgen József, Bergmann Antal, Zikó János* és *Zurics*; e legutóbbi, mint á hírneves debreczeni veresszalagos csapat őrnagya Arad hosszas ostrománál több ízben kitüntette magát, smind vezéri eszélyessége, mind pedig hősies elszántsságának gyakori jeleit adá. Úgy szintén *Gaál László* őrnagy (később ezredes) is, ki különösen az oláhok elleni hadjáratban gyors menetei, bátor rohamai, s ügyes intézkedései által sikerdús hadműveleteket vitt véghez, s a magyar ügy nagy előnyére tett szolgálatai igen fontosak valának.

A főtisztek csaknem kivétel nélkül lelkes, buzgó ifjú hösök voltak, s a halállal daczolván, éltöket minden perczen készek feláldozni, és ha találkozott közöttünk olyan, ki kardjára méltatlanná tévé magát: azt a vezérek kiküszöbölték, s azoknak neveik a fentebbi jegyzékben nem foglaltatnak, illet azonban minél kevesbet mutathatni fel.

A századosok kitünnöbbjei: *Dézsi Zsigmond* a freidorfi csatagyőző, *Földváry Ferencz*, *Moncskó Ferencz*, *Andrásai Károly*, *Máriássy Tiborcz* (Máriássy János hadvezér bátyja, Szepespapi megyei ez. kanonok, 45 éves); továbbá a fő alhadnagyok között: *Bombiák János*, ki az 1849. febr. 8-ki aradi csatában a hires szerb vezért *Joannovicsot* elejté, kitünnő magas, izmos termete s nagy testi ereje, valamint minden veszélyt megvető vakmerő bátorsága miatt köztiszteletben részesült; — mint egyszerű makói földmives fiú honvéddé lett, s közvitézből egyszerre tisztségre emeltetett, minden csatában ő volt az első, bajtársai vakon rohantak utána, kivált a szuronyt szegzésnél. Bombiák sokáig sérтetlen maradimig végre 1849-ki julius hóban egy éjjel, midőn épen előörsi tiszti szolgálatot tett, az őrházhöz közel eső szőlők között fegyverropogás, s egyszersmind egyidejűleg saját honvédéinek kiáltása hallatszott: „hadnagy uram jöjjön segítségünkre.“ Bombiák, ki csak néhány perczzel ezelőtt éjjeli órjáratra kiküldött néhány embere hangját tisztán fölismerte, minden habozás nélkül kivont karddal a tett helyszínére sietett, s alig haladt párszáz lépésnyire az előörsi állomástól, midőn égy helyt a sűrű bokrok között mintegy tiz sorkatonára bukkant, kik éjjeli szokás szerint honvédekéhezhasonló szürke köpe nyeikbe begombolva lévén, fehér töltényes kardszíjaikról rájok nem ismerhetett, s kik egy helyen csendesen meghúzván magokat, azt vélte, hogy ezek a császáriak üldözése elől menekült honvédei; előbök lépett e szavakkal: „jér ték utánam fiaim, hadd aprítsuk össze az ellenséget!“ Azonban alig mondá ki e szavakat: a tíz sorkatona elül hátról s két oldalt szuronyt szegezve megrohanta, s mielőtt rét-

tentő csalódásából feleszmélt volna, már akkor néhány döfést kapott, de Bombiák nem veszté el lélekjelenlétét s mintegy dühösoroszlán küzdött, s leget hasító hatalmas hatigjával honvédeit szólítá védelmére, kiket ő menteni sietett; míg hű vítezei oda érkeztek, már akkor négy ellenét halálosan megsértve, a földhöz terített, a többi sorkatona a honvédek szuronyai alatt mind elhullott, de már késő, mert Bombiák 36 szurony döfés öszszerogy ott. A honvédek fegyvereiken elvitték őt, az orvos is alatt rögtön ott termett, a vérpatakot gyorsan megállítáés sebeit ügyesen betapasztá; 35 sebe könnyű volt, csupán a 36-ik, melyet hátulsó oldalbordái közé kapott, volt halálos, a tlidéig hatott; s az ifjú hős még azon nap alkonyaikor kiadá lelkét — az egész tábor nagy fájdalmára.

De jeles főtisztek voltak még *Szabó Kálmán*, *Dallos (Voloscsek) János*, *Rózsa Ede*, *Szombathi János*, *Sikor József* és *Góth Vilmos*, különösen megemlitendők, kik Arad és Temesvár ostrománál kitüntették magokat, vagyis, kiknek elszánt hős tetteikre 18 év múlva élenken vissza birok emlékezni. Ezekben kívül méltó elismerést érdemel még *Kárner*, ki mint élelmezési tiszt a legválságosb perczeiben, csaknem a teljes feloszlásig hűn kezelte a rá bízott élelmi szereket, s fáradhatlan volt a requisitióban mindaddig, míg a közlegényseg tiszteinek engedelmeskedett, ezreket mentvén meg az éhhaláltól, akkor, midőn a többi élelmezési tiszteinknek már csak hült helye volt, — kik tömött zsebekkel odább állván, — eltűntek.

A tüzér tisztek közöl Aradnál *Kán*, Temesvár alatt *Jubál* és *Virág* leginkább kitüntették magokat.

De voltak azonfelül az altisztek között is többen, kik vagy a tiszti állást méltán betölthették, vagy pedig idővel jeles, kitűnő tisztekké válhattak volna. Egyike azoknak az ezen munka szövegében említett szegedi származású őrmeester volt, ki 7—8-ad magával egy csapat sorkatonát lefegyverzett Aradon, s kinek nevét fájdalom, ide nem jegyezhetem,

mert elfeledém. Továbbá sárospataki születésű *Jánosi Péter* a 38-ik zászlóaljnál őrmester, ki minden csatában leglelől ment, nemes példájával baj társait buzdítá, kivált a szurony-rohamoknál, s a döntő perczekben .mondhatni, nagy fontosságú egyén volt e zászlóaljnál, mely egyike volt a legjobbaknak hadseregünkben. E rettenthetlen bátor ifjúnak megörögzött hite volt, hogy az ő számára nincs megöntve a golyó. Azonban e magasztos hitében csalódott: egy éjjeli kitörés alkalmával, a végzettől neki szánt golyót is kihozták Temesvárból, mely vitéz keblét átfúrván, kioltá ifjú életét. Örök álmát egykor hős ezredesével *Villámmal* egy sírban aluszsa, Szakálházán. Ezen kitűnő fiatal ember azért nem emeltetett tisztségre, mert túlheves véralkatánál fogva gyakorta vétett a hadi fegyelem ellen. Mielőtt lelkét a csatateren kiadá, az őt részvettel ápdló s mint legkitűnőbb harcosát szerető századosához *Ferenczy Jánoshoz*, kivel együtt oly sok győzelmes csatákban vívtak, azon végrehajtását intézte: hogy a *veres-sapkáját* koporsójába tegye; azzal kívánt a sírba szál-lani. Megjegyzendő, hogy *Jánosi Péter* eleinte a halhatatlan hírnevet kivívott veres-sapkás 9-ik zászlóalj vitéze volt — ott kezdé honvéd szolgálatát.

Végül nem hagyhatom még említetlenül a szakaszomban szolgált *Z&rád János* őrmestert, ki mint jó módú szülék gyermeke, világosi Bohus János tiszttartójának 15 éves fia, mint önkéntes, saját költségén fölszerelve lépett a hadi szolgálatba, kitűnő jó lovas volt, s oly hidegvérű bátorságot tanúsított minden adandó alkalommal s a legnagyobb veszély közepett, hogy bármely agg harcosnak is dicsőségére vált volna. Különösen kitüntette magát az 1849-ik évi aug. 9-ki Temesvár alatti nagy csatában, midőn a várral szemközt levő aradi országút egyik pontján csapatunk síkágyú híjával lévén, a dandárpáncsnok engem küldött *Bem* altábornagy felkeresésére segítséget kérni; ennek végrehajtására *Zarád János* is önként ajánlkozott, s a két mérföld hosszú csatavonalt, mindenütt a legveszélyesb helyeken, az ágyúütegek háta mögött, a feje föl-

lött süvöltő ezernyi golyó közt végig lovagolván, *Bemet* csak-ugyan feltalálta és sérteletlenül visszatért.

És bizony nyol többen is vannak még, kik az 1848/9-ki Arad és Temesvár ostrománál kitüntetvén magokat, méltán várhatnák, hogy jelen munkámban fölemlítessék; de szolgáljon mentségemül a hosszú, csaknem két évtizednyi időköz, mely ezen dicső múltunk s a jelen közé ékelte magát. Ez idő óta sokat szenvetdünk s feleadtunk.

És ha az Ítézét az általam előadottakban hézagokat, kívánni valót talál: jelen munkám előszavát ismételve, meg kell jegyeznem, hogy én egyedül az általam látottakat s tapasztaltakat irom le, s csak is történelmi szempontból.

Hogy ezen leírásomban a vezértől kezdve egészen le a közvitézig mindenek neveit fölemlítem, kiknek egyéni hős vagy bármely elismerést vagy kárhoztatást érdemlő tetteikre visszaemlékezem, szándékosan tevém, s a történelmi igazságtól el nem tért volt legfőbb feladatom. S hogy nem csupán vezéreink s dandárparancsnokaink, hanem alárendelt fő- sőt a kitünböző altisztek neveit maradandó emlékül iktattam ide, azon meggyőződésemből eredt, hogy mindenek, kik e szent ügy melletti buzgalmukban társaik fölött kitűntek, bár mily alant fokon állottak is, méltán megérdemlik, hogy neveik a történelemnek adassanak át, hisz másként áldozat-kézségük-kért, úgy sem róhatjuk le irántuk tartozó hálánkat, mint a kegyeletnek e nemével. — S vájjon nem érdemeli-e meg jobban elismerésünket, s nem nagyobb-e azon közvitéz, ki a neki kitűzött helyen megáll s vezére parancsszavára a tűzbe rohan, életét feláldozza, mint az ügyetlen, gyáva vagy áruló vezér? — Hanem is nagy, de hasznos s kitűnő lehet a legalább fokon álló honpolgár is, ha feladatának megfelel s hivatását felfogni képes, — kivált oly szent ügy küzdelmei közepeit, a milyen az 1848/9-ki szabadságharcunk volt.

Rövid volt e harcz korszaka, alig öt negyed éves, s még is oly sok dicsőt s nagyszerűt képes felmutatni; a vezérek s tisztek egyiránt fiatalok, kezük voltak, s már is mily

fényes eredményeket vívtak ki; miből azon csalhatlan következtetést vonhatni, hogy ha a végzettseljes catastropha 1848/9-ki alkotmányunkat szélyel nem rombolja: a magyar hadsereg világhírré emelkedhetett volna; hány jeles s kitűnő fő-, törzstiszt s tábornok válhatott volna azokból, kik később a nyomor és szenvédés martalékává lettek.

Az 1848/9-ki magyar kormány minden táborba történészeket rendelt, kiknek feladatul volt kitűzve: minden a csatára vonatkozó érdekes mozzanatot feljegyezni, s a háború befejezével rendes történnetté kiegészítni. A catastropha befejezésekor nemzeti kormányunk nem volt többé, s ezen történészeket a balsors szélyelszórta, sőt némelyik el is halt, s a ki életben és a hazában megmaradt: a súlyos bilincsbe vert sajtó mostoha viszonyai között, gyűjtött adatait közzé nem tehette. Most már van szabad sajtónk, óhajtandó volna tehát, de tán remélni is lehet, hogy az 1848/9-ki tábori történészeink gyűjtött adataikat napfényre fogják derítni, s honi történelmünk ezen eseménydús korszakának még számosán fenlevő hézagait betölteni törekednek majd.

Én e korszakban nem működtem mint történész, hanem fegyver alatt szolgáltam a hazát, s ezelőtt 18 évvel a harczi zaj közepeit soha sem villant fel azon eszme agyamban, hogy majdan egykor, a mit láttam s átéltem, sajtó utján közzé téve, a hazával közölni fogom. Jelen vázlatomat tehát azon édes öntudattal nyújtom át nemzetemnek, hogy hazám e dicső múltja történetének egy pár hézagát kitölteni szerencsés lehetek.

T A R T A L O M .

ELŐSZÓ.

I. B e v e z e t é s .

	Lap.
A 14. számú Leel, vagyis jász-kún huszár ezred alakítása	6.
Az ezred első törzs- és főtisztei	6.
A nők csapatoss költözöködése a táborba	7.
A Leel buszár ezred Arad alá indul	7.
Orosházán való késedelem	9.
Az ezred dec. 14-én Arad alá késő este érkezik, midőn már a csata elveszett	10.
A székely harcosnak a csata folyamáról előadása	11.

II. Arad ostroma.

Az aradi nemzetőrség kiutasítatik a váróból	14.
Ó-Arad oet. 3-án két oldalról megtámadtak	14.
A magyar kormánybiztos a várba hadi szereket szállítani enged.	15.
Berger János cs. tábornok Ó-Aradot a császár iránti engedel- mességre szólítja fel	15.
A város védelmi állapotba helyezése	16.
Ó-Arad első lődöztetése	16.
Siliák és b. Blomborg cs. ezredesek harcias szellem	17.
Török Gábor ó-aradi polgármester, Hadzsics Lázár képviselő és az új-aradi bíró elfogatása	22.
Az Ó-Arad és Zsigmondháza közötti katonai laktanya felgyűjtása.	28.
Aradvár rögtönzött élelmezése	23.
Az Ó-Arad s a vár közötti hid fölögetése	23.
Olah lázadás Arad könnyékén és Asztalos Sándor első hős- tettei	24.
Arad ostromának ártatlan áldozatai	25.
Arad lődöztetésének statistikai kimutatása	26.

1848. octob. 21-ki angyalkúti (Engelsbmnn) csata.....	27.
1848. novemb. 12-ki lippai csata	29.
Az első magyar bombának a várba röpítése	29.
1848. dec. 3-án Aradvár megrohanási kísérlete	30.
1848. dec. 14-ki csata Új-Aradnál	33.
<i>Gaál Miklós</i> ezredes átveszi a vezérletet Máriaassy Jánostól	37.
Az új-aradi alsóbb osztályn lakosságna a magyarok iránti el- lenszenve	38.
1849. jan. 25-én Aradvár általános lödöztetése	39.
1849. febr. 8-ki ó-aradi vérengző csata	41.
<i>Asztalos Sándor</i> mint a nap höse.....	43.
<i>Boczkó Dániel</i> kormánybiztosnak a csatában közreműködése	46.
<i>Villám, Szentiványi Kázmér és Földváry Ferencz</i> hős el- szántsága	46.
Febr. 9-én a csata az új-aradi oldalon megújul	48.
Febr. 13-kán általános rémület, az öszvés lakosság futása Ó- Aradról.....	48.
Ugyanakkor csatározás Új-Aradon.....	50.
A császáriak Arad várába élelmi szállítmányt bevinni megkí- sélik	50.
<i>Kiss Pál</i> alezredesnek az aradi tábor feletti rövid parancsnoksága.....	50.
<i>Gr. Vécsey Károly</i> tábornok az aradi hadtest vezényletét átveszi.....	51.
<i>Bem</i> altábornagy Temesvár felé való nyomulása s Vécseynek adott parancsa	52.
Aradvár feladása.....	53.

III. Temesvár vívása.

Temesvár bezárolásának előkészületei	55.
A freidorfi csata, Józsefváros bevétele	57.
<i>Dézsi Zsigmond</i> Leel huszár százados mint csata-győző.	58.
Gyárvárost <i>Asztalos Sándor</i> alezredes 29. számú zászlóaljával rohammal beveszi	61.
A császáriak a Gyárvárost visszafoglalni megkísérik	62.
Temesváról mintegy 2000 polgár a várparancsnokságtól kiköl- tözködés! engedélyt nyer, de a magyaroktól visszafizetik.....	63.
Temesvár körüli magyar táborok felállítása s azoknak ellátása.....	64.
A vár első ágyúztatása	66.

<i>Potemkin Ödön</i> mint parlementaire a császáriakhoz a várba	
küldetik.....	67.
Temesvárott a császári tisztekkel különösen <i>Sztankovich</i> ezre-	
dessel való beszélgetés	69.
4—5000 polgári egyénnek Temesvárból kibocsátása	73.
<i>Moncskó Ferencz</i> százados hős elszántsága, és <i>Schwarzmann</i> cs.	
kapitány hős védelme	77.
A nőnem elszaporodása a temesvári táborban	79.
<i>Guyon</i> tábornoknak a temesvári hadtesthez parancsnokul külde-	
tése s rögtöni távozása	80.
<i>Kossuth Lajosnak</i> a temesvári táborban megjelenése.....	81.
<i>Perczel Mór</i> tábornok, <i>Csemovics Péter</i> s több országgyűlési	
képviselőnek a temesvári táborba érkezése	83.
Temesvárnak roham által megkísérlett meghódítása	84.
Az ostrom megszüntetése	87.
 IV. Aug. 9-ki Temesvár alatti csata.	
<i>Bem</i> altábornagynak Erdélyből Temesvár alá érkezése.....	89.
A mehábai tábor feldulása	90.
A dzsidásoknak a várból kitörése	92.
A csatater.....	93.
A csata kimenetele . . . -	95.
A csata általános jellemzése	69.
Az általános hátrálás.....	100.
A magyar hadseregnak Lúgos felé vonulása	102.
 V. Temesvártól Boros-Jenőig. Aug. 10—19-ig.	
A csapataiktól elmaradózott honvédek kihágásai	104.
Kiszétő alatti táborozás	106.
A seregnek görcsmirigy s éhhalál általi pusztítása	108.
Kiszetőtől Lúgos felé vonulás	109.
A honvédek nyílt rablásai többé nem fékezhetők	111.
<i>Gr. Vécsey Károlynak Bem</i> ellen első nyílt föllépése.....	112.
Első hír a Görgey világosi fegyverletételéről. A glogováci mé-	
száros csaplár ámító hírekkel jó <i>Vécsey</i> táborába.....	115.
<i>Bem</i> végső kísérlete a magyar főhadsereg összetartására. <i>Szent-</i>	
<i>iványi Kázmér</i> alezredes <i>Bem</i> elleni föllépése	116.

A magyar főhadserg bomlásnak indul	118.
Gyászmenet az orosz tábor felé	120.
Veszélyes átkelés a Maros folyamon Soborsinnál	122.
A hadi depót-oknak s az ezrekre menő szekereknek a csász. chevaux-légers-ek általi megrohanása s elfogatása	124.
<i>Mészöly Farkas</i> Leel huszár ezred parancsnokának erélyes föl- lépte a huszárok kihágásai ellen	125.
A honvédek engedetlenségből eredt veszély; a möczok vanda- lismusa	126.
Huszáraink zablátlan szilajsága	127.
A huszárok elszéledése, a leittasodás s honvág következtében	128.
<i>Hallos (Voloscsék) János</i> főhadnagy egy ezred huszár vezéréné lesz	129.

VI. Boros-Jenőtől Aradig. Aug. 20-tól 30-ig.

<i>RatiscMelow</i> ezredes a borosjenői orosz dandár parancsnoka s hadsegéde gr. <i>Makowszky</i> kapitány	132.
A borosjenői fegyverlerakás	133.
A magyar tisztek kardjait egy orosz ezredes átveszi	137.
<i>Kaufmann</i> (lieflandi születésű német) orosz tábornok	138.
Az improvizált megyei tisztviselőknek a lefogy vérzett magyarok iránti viselete	139
Az orosz tábornok demonstrációja	140.
Az oroszok a lefegyverzett magyar sereget a császári katonai fe- dezetnek átadják	142.
<i>BoTius- Szögyény Antónia</i> urhölgynek a magyar tisztek iránt tanúsított nagylelkűsége	143.
A magyar hadi fogolyoknak Arad városába vonulása, s <i>Haynau</i> csász. vezér elébe való vezetése	145.
A magyar tisztek hadi fogsága s elszéledése	147.

VII. A r a d t ó l h a z á i g .

Egy orosz dandárparancsnok szigorú Ítélete	149.
Egy orosz főhadnagy a hazafelé utazó magyar tisztekkel elköve- tett sértést megboszulja	150.
Az orosz tisztek s hadapródok szíves készisége	152
Az orosz kancsuka mint a hadi fegyelem főtényezője	153.

A szabolcsmegyei földbirtokosoknak a haza felé vonuló volt —
honvédtisztek iránt tanúsított szives vendégszeretete..... 157.

VIII. Névjegyzéke

azon vezérek, törzs- és főtiszteknek, kik az
184%-ki aradi és temesvári taborozásban
részvettetek 160.

IX. Az aradi s temesvári tábor legkitűnőbbjei.

*Kitűnő dandárpaxancsnokaink s törzstiszteink, névszerént: Vil-
lám (Blitzner), Szentiványi Kázmér, Nagy Jenő, Mészöly
Farkas, Dobay József, Boros Jenő, Tóth Endre, Kölgen
József, Bergmann Antal, Zikó János, Zurics és Gaál
László 174.*
*Kitűnőbb századosok, fő és alhadnagyok: Dézsi Zsigmond, Föld-
váry Ferencz, Moncskó Ferencz, Andrásffy Károly, Mári-
ássy Tiborcz, Bombiák János, Szabó Kálmán, Dallos
(Voloscsek) János, Rózsa Ede, Szombathi János, Síkor
József és Góth Vilmos 176.*
 Tüzér tisztek: Kún, Jubál és Virág 178.
 Jánosi Péter, a 38. zászlóalj őrmestere 178.
 Zórád János önkéntes, a Leel huszár ezrednél őrmester (15
éves)..... 179.